

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK
ANABİLİM DALI**

**GELENEKSELDEN DİJİTALE
HABER ÜRETİM SÜRECİNDE GAZETECİNİN
ZAMAN VE MEKAN DENEYİMİNDEKİ DÖNÜŞÜM**

Yüksek Lisans Tezi

Çağdaş Gemici

Ankara-2018

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK
ANABİLİM DALI**

**GELENEKSELDEN DİJİTALE
HABER ÜRETİM SÜRECİNDE GAZETECİNİN
ZAMAN VE MEKAN DENEYİMİNDEKİ DÖNÜŞÜM**

Yüksek Lisans Tezi

Çağdaş Gemici

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Gamze Yücesan-Özdemir

Ankara-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK
ANABİLİM DALI

Çağdaş Gemici

GELENEKSELDEN DİJİTALE
HABER ÜRETİM SÜRECİNDE GAZETECİNİN
ZAMAN VE MEKAN DENEYİMİNDEKİ DÖNÜŞÜM

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Gamze Yücesan-Özdemir

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Nureen Töreli

Prof. Dr. Gamze Yücesan-Özdemir

Doç. Dr. Dr. Esra GEDİK

Tez Sınavı Tarihi 09.02.2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

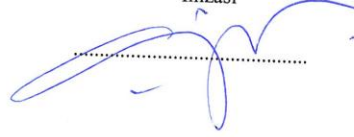
Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (7.3/2018)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Çağdaş Cemici

İmzası

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
GİRİŞ.....	1
1. HABER ÜRETİM SÜRECİ VE ZAMAN-MEKAN	9
1.1. Haber Üretim Sürecinde Gazeteci	9
1.1.1. Emek Süreci Teorisi ve Gazeteciler	10
1.1.2. Teknoloji, Kapitalizm ve Gazeteciler	15
1.2. İletişim Teknolojileri, Kapitalizm ve Zaman-Mekan	19
1.2.1. İletişim Sistemleri ve Zaman-Mekan	20
1.2.2. Zaman-Mekan Teorileri	25
1.3. Haber Üretiminde Dönüşüm	37
1.3.1. Gelenekselden Dijitale, Fordizmden Postfordizme Gazetecilik ...	39
1.3.2. Gazetecilikte Yöndeşme	47
1.3.3. Değişen Gazetecilik ve Türkiye	53
2. ZAMAN VE MEKAN BAĞLAMINDA GAZETECİLİKTE DÖNÜŞÜM	59
2.1. Gazetecilikte Zaman	59
2.1.1. Hızlanma	60
2.1.1.1. Zaman Baskısı ve İş Yükünün Artışı	62
2.1.1.2. Zaman Deneyiminde Farklılaşma	64
2.1.1.3. Gazetecide Vasıfsızlaşma ve Haber İçeriğinde	
Niteliksizleşme	67
2.1.1.4. Zaman Yönetimi ve Denetim	69
2.1.2. Çalışma Zamanı-Boş Zaman Ayrımının Belirsizleşmesi	71
2.1.2.1. Çalışma Zamanının Tüm Yaşam Zamanına Yayılması .	72
2.1.2.2. Üretimin Toplumsallaşması/Toplumsallaşmış	
Gazetecilik.....	75
2.2. Gazetecilikte Mekan	78
2.2.1. Mekansal Parçalanma	79
2.2.1.1. Merkezsizleşme	80
2.2.1.2. Mekanlarötesi Denetim	82
2.2.1.3. Esnek Mekanlar	84
2.2.1.4. Mekanda Yalnızlaşma	86

2.2.2. Yeni Mekanlar	88
2.2.2.1. İşyeri Dışında Yeni Mekanlar	89
2.2.2.2. Sanal Mekanlar-Dijital Platformlar.....	92
2.2.2.3. Atipik İstihdam ve Yeni Mekanlar.....	95
2.3. Zaman-Mekan ve Gazeteciliğin Geleceği ya da Geleceğin Gazeteciliği	97
2.3.1. Gazetecilikten Aktarıcılığa	98
2.3.2. Profesyonellik ile Proleterleşme Arasında Gazeteci.....	99
2.3.3. Haber Üretiminde Otomasyon ve Robot Gazetecilik	101
SONUÇ	105
KAYNAKÇA.....	112
EKLER	119
Ek 1: Sorular	119
Ek 2: Görüşmeci Tablosu	120
ÖZET	121
ABSTRACT	122

GİRİŞ

İletişim ve enformasyon teknolojilerindeki gelişmeyle birlikte üretimin her alanında yaşanan dijitalleşme, haber üretim pratiğinin en önemli aktörü olan gazetecilerin çalışma doğasını da büyük ölçüde değiştirmiştir. Modern gazetecilik çalışmasının sanayi kapitalizminin ağırlıkta olduğu dönemin üretim pratiklerine yaslanan haber üretim çerçevesi de dönüşmüştür. Geleneksel gazetecilikten dijital gazeteciliğe geçişle haberin üretiminde, dağıtımında ve tüketiminde varılan yeni aşamada sermayenin kar ve verimliliğe dayalı emeği çalıştırma ve denetim altına alma yaklaşımında değişimler yaşanmış, gazeteciler yeni sorunlarla yüz yüze gelmiştir. Bu çalışmada, dijitalleşme ile birlikte geleneksel haber üretim sürecinde yaşanan dönüşüm, gazetecilerin zaman ve mekan deneyimi bağlamında Türkiye'deki yansımalarıyla ele alınarak incelenmektedir.

Kapitalizmin 1970'lerin başından itibaren aşırı üretim kriziyle karşı karşıya kalması, kitlesel üretim ve tüketime dayalı Fordist refah devleti uygulamalarının terk edilmesini içeren neo-liberal yeni bir paradigma etrafında kapitalizmin yeniden yapılanması ihtiyacını ortaya atmıştır (Harvey, 1999: 163; Kumar, 2004: 15). İleri kapitalist sistemin yeniden yapılanma sürecinin çıkarları, 70'lerin sonundan itibaren yeni iletişim teknolojilerindeki gelişmeleri şekillendirmiş, teknolojik gelişmelerin yönelim kaynağını oluşturmuştur. Kapitalizmin ekonomik alandaki yeniden yapılanması toplumsal ve kültürel alandaki dönüşümleri de zorunlu kılmıştır. Kapitalizmin Fordist yapılanmasının yerini post-Fordist yapılanmaya bıraktığı tartışmalarından hareketle toplumların kitle üretimi ve refah devleti uygulamalarına dayalı zaman-mekan deneyimleri dönüşmektedir. Yeni iletişim teknolojileri ile iç içe geçen kapitalist yeniden yapılanma ihtiyacı, modern toplumlar için yeni bir zaman-mekan çerçevesi sunmaktadır (Kumar, 2004: 24).

Tarihsel olarak ticaret burjuvazisinin gelişimi ve bu gelişimin yarattığı gereksinimler doğrultusunda temelleri atılan gazetecilik etkinliği, Sanayi Devrimi ile birlikte modernleşmiş ve sonraki süreçlerde modernleşmenin etkin bir bileşeni olarak şekillenmiştir (Alemdar, 2014: 172; Tokgöz, 2001: 45-46). 18. ve 19. yüzyıllarda, toplumsal yaşamda düzenli şekilde yer almaya başlayan gazeteciliğin, telgraf gibi dönemin teknolojik gelişmeleriyle beraber haber üretim sürecinin doğasında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Modern gazeteciliğin teknolojik girdilerle şekillenen doğası, 20. yüzyılda profesyonelleşme, uzmanlaşma, ticarileşme gibi yeni paradigmalarda toplumsal yaşamdaki etkinliğini artırarak devam etmiştir (Taş, 2009: 12-13). Gazeteciliğin haber üretme yapısının genel ekonomik ve toplumsal politikalardan ayrı tutulamayacağı düşünülürse üretim biçiminin aldığı yapıya karşılık gazetecilik çalışması da kendini ona göre konumlandırmakta, iş yapma değerlerini ve ilişkisini buna göre belirlemektedir.

Gazeteciler başta olmak üzere haber üretim sürecinin ele alınmasında öne sürülen yaklaşımlar, genel olarak teknolojik ilerleme ya da gelişmişlik gibi olgularla açıklanmaya çalışılmaktadır (Örnebring, 2010: 58). Bu da teknolojik determinizm sorunsalını ortaya çıkarmaktadır. Buna karşı medyanın endüstrileşme sürecinden bugüne geçirdiği dönüşümü kapitalist gelişim süreciyle ilişkilendirmek, dijitalleşmeyle birlikte yaşanan değişimi anlamlandırmada kilit öneme sahiptir. Teknolojik gelişmeler, kapitalist üretim ilişkilerinin mantığı ve çıkarlarının doğrudan bir ifadesi olmasa da çeşitli dolaylımlarla buna göre şekillenmektedir (De La Haye, 1980: 27). Bu çalışmada emek süreci kuramı üzerinden açıklanmaya çalışılan gazeteci emeğinin üretim etkinliğinde zaman ve mekanla kurduğu ilişkide deneyimsel dönüşüm, araştırmaya ve açıklamaya değer bir niteliğe sahiptir. Öncelikle fiziksel ve fikirsel açıdan bir emekçi olan gazetecinin kapitalizmin emek rejimi koşullarında artık-değerin yeniden üretilmesi sürecine hangi ilişkilene biçimleriyle dahil olduğunu ve gazetecinin diğer sınıf

üyeleriyle yarattığı karşı mücadele olanaklarını zaman-mekan bağlamında açıklamak, gazetecilik etkinliğini diğer üretim etkinliklerinden yalıtmayan bütünsel bir perspektif sunuyor olması açısından önemlidir. Emek süreci tartışmaları, vasıf, değersizleşme, teknolojinin niteliği, üretimin siyaseti, boyun eğdirme stratejileri gibi birçok önemli başlıkta tartışma yürütmüştür (Yücesan-Özdemir, 2014: 23). Gazetecilik pratiklerinde zaman ve mekan deneyimi de emek süreci kuramı doğrultusunda tartışılmalıdır. Gazetecilerin haber üretim sürecini emek süreci bağlamında değerlendirmek, zamansal ve mekansal dönüşümleri dikkate alarak ilişkide olduğu diğer yapılarla birlikte düşünerek yaşadıkları temel sorunlara daha isabetli çözümlerin üretilmesine olanak tanıyan bir niteliğe sahiptir. Üçüncü olarak bu çalışma, haber üretim sürecindeki söz konusu dönüşümün Türkiye gibi çevre ülke coğrafyalara nasıl yansıdığını ve hangi özgün yanlara sahip olduğunu görmek açısından önemlidir. Bu çalışmanın bir diğer önemi ise, son dönemde sıkça yapılagelen “gazetecilik ölüyor mu?” tartışmalarına teknolojik gelişmeler ve gazetecinin zamanı ve mekanı bağlamında katkı sunma çabasıdır.

Dijitalleşme ile birlikte geleneksel haber üretim sürecinde yaşanan dönüşüm, gazeteciler açısından zaman ve mekanla kurulan ilişki bağlamında incelenmektedir. Buradan hareketle ilk olarak teknoloji ve üretim sürecinde yaşanan değişikliklerin gazeteci açısından haber üretim sürecine hangi açılardan etki ettiği irdelenmektedir. Ayrıca kapitalizmin Fordist üretim yapısından post-Fordist üretim yapısına dönüşümünde haber üretiminde gazetecinin zaman ve mekan deneyiminin hangi açılardan değiştiğine ve bu değişimlerin esnek üretimle ne derece bütünleştiğine dönük açıklama girişimleri de araştırmanın amaçlarından birisidir. Bu çalışma, kapitalizm ekseninde gerçekleşen tarihselliği gözetenek söz konusu dönüşümü zaman ve mekan bağlamında çözümlemeye çalışmaktadır. Zaman ve mekan, üretim süreçleri ve gazeteci emeğinin bu süreçler ile ilişkisi bağlamında ele alınmaktadır. Bu çalışma ayrıca

gazetecilik çalışmasının güncel yönelimlerinden hareketle gelecekte alacağı biçimler hakkında öngörüler ortaya koymayı da amaçlamaktadır. Araştırmada amaçlananlar doğrultusunda şu sorulara yanıt aranmaktadır: (a) Gelenekselden dijitale haber üretim sürecinde gazetecinin zaman-mekan deneyimi nasıl bir değişim göstermektedir ve bu değişimin Türkiye’deki yansımaları, kitle üretimden esnek birikim modellerine geçişle ne derece bütünleşmektedir? (b) Gazetecilik çalışmasında zaman deneyimi hangi yönlerden değişmiştir? (c) Gazetecilik çalışmasında mekansal deneyim hangi yönlerden değişmiştir? (d) Gazeteciliğin geleceği hangi çerçevede tartışılmakta ve gazetecilik çalışması zaman-mekan deneyimi açısından ne tür yönelimler kazanmaktadır?

Araştırmanın Yöntemi

Gazetecilik çalışmasını emek çalışmaları içinde emeğin ekonomi politiği olarak benimsenen yöntemle ve üretim-dolaşım süreçlerinin diyalektik birliğini yadsımadan değerlendirmek, toplumsal gerçekliğin açıklanmasında ufuk açıcı bir niteliğe sahiptir (Alver, 2011: 96-97). Bu alışma iletişimin eleştirel ekonomi politiği yaklaşımına dayanmaktadır. Çalışma, ekonomi politik yaklaşımın dayandığı, toplumsal dönüşüm, toplumsal bütünlük, ahlak felsefesi ve praksis gibi dört temel düşüncesini benimsemekte ve bir gelecek hayalini içermektedir. (Mosco, 1997: 25; Yücesan-zdemir, 2014: 24). Sadece ürünün ya da üretim çıktılarının içeriğinin incelenmesinden öte, iletişim alanındaki üretim süreçlerinin nasıl ve ne şekilde gerçekleştiğini cevaplamak için ekonomi politik yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır (Garnham, 2001: 126-127). Haber retim sürecini anlamak ve onu zaman-mekan teorileriyle birleştirmek için sürecin temel aktörü olan gazetecinin ve onun emek rejiminin odağa yerleştirilmesi elzemdir. Çalışma, gazetecilik emeğinin sınırları hakkında genel bir yaklaşıma sahip olsa da onun haber üretim süreci içindeki zamansal ve mekansal deneyimine ve iddia edilen bu deneyimin dönüşümüne emek süreci teorisi ışığında eğilmektedir. Çalışma,

Karl Marx'ın toplumsal kuramından türeyen bir kavrayışla Braverman'ın (1974) 20. yüzyıl tekelci kapitalizm dönemine atıfla yaptığı kuramsal yaklaşımlar ile zaman ve mekanın kullanımında ortaya çıkan kaymalar ile yapısal değişikliklere gönderme yapan kimi sosyologların kuramlaştırmaları üzerinde temellenmektedir (Mosco, 1997: 26; Giddens, 2014; Harvey, 1999). Bunun üzerine post-Fordizm tartışmaları bağlamında gazetecilik pratiğinin zamansal ve mekansal yeniden örgütlenmesi ele alınmakta, bu dönüşümün Türkiye'deki izdüşümleri tartışılmaktadır.

Medya endüstrisi, bir taraftan ideolojik yeniden üretim bağlamında sembolik üretim alanıyken diğer taraftan sermaye birikim süreçlerinin gerçekleştiği bir alandır. Haber üretim sürecinin bu ikili yapısından dolayı gazeteci emeği, hem fikri hem de bedensel emeğin birleşiminden oluşmaktadır (Fuchs, 2014: 491-492). Haber üretim süreci içinde gazetecinin zaman ve mekan deneyimindeki dönüşümü anlamak için doğrudan muhabir gazetecinin emek sürecini sorgulamak gerekmektedir.

Araştırmanın yöntemi; alana ilişkin literatür taraması ve gazetecilikte farklı mesleki deneyimlere sahip, geçmişten günümüze zaman ve mekan deneyimlerinin sorulduğu on iki kişiyle yapılan yüz yüze derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır. Görüşmelerin dokuzu bire bir mülakat şeklinde; ikisi gazeteci örgütlerinin temsilcileriyle grup şeklinde; biri ise gazetecilik mesleğine ilişkin devlet kuruluşu temsilcisi ile bire bir mülakat şeklinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin yapıldığı bağlama göre görüşme süreleri 50 dakika ile 2 saat arasında değişiklik göstermektedir. Görüşme öncesinde kişiler konuya ilişkin bilgilendirilmiş ve görüşmeler ses kayıt cihazı vasıtasıyla sadece akademik amaçlar için kullanılmak üzere kaydedilmiştir. Görüşmeler, önceden belirlenmiş açık uçlu sorulara dayanmaktadır. Ancak bazı durumlarda görüşmenin seyrine göre soruların sayısı ve soruluş biçimi farklılık göstermiştir. Sorular, yeni iletişim teknolojileri, zaman-mekan kullanımı, günlük çalışma pratikleri gibi üç temel konu etrafında yapılandırılmıştır. Açık uçlu sorular çalışmanın sonunda

EK 1’de yer almaktadır. Yapılan görüşmelerin büyük bir çoğunluğu Ankara’da 2017 yılının Ekim ve Kasım aylarını kapsayan iki aylık bir sürede gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin yarından azı gazetecilerin işyeri ortamında gerçekleştirilirken kalan kısmı işyeri dışı mekanlarda gerçekleştirilmiştir. Görüşülen gazetecilere ilişkin bilgilerin yer aldığı tablo, çalışmanın sonunda EK 2 olarak sunulmuştur.

Araştırmanın Bölümleri

İki ana kısımdan oluşan bu çalışmanın ilk kısmının birinci bölümünde gazetecilik çalışması emek süreci çözümlemesi perspektifinden ele alınmaktadır. Gazetecinin üretim sürecine farklı düzeylerde katılıyor olsa da emeğini satan bir emekçi olduğu gerçeğinden hareketle, geleneksel gazetecilik ilişkilerinden dijital gazetecilik pratiklerine aktarılan artı-değer mekanizması, denetim, vasıfsızlaşma, işin değersizleşmesi, teknolojinin niteliği gibi tartışmalar üzerinde durulmaktadır.

İkinci alt bölümde, teknolojik determinizm sorunsalı ele alınmakta ve yeni iletişim teknolojilerinin toplumsal yapı üzerindeki etkisini fetişleştiren yaklaşımların açıklayıcılıktan uzak olduğu dile getirilmektedir. Bu bölümde, yeni iletişim teknolojileri tartışmasını toplumsal sınıf yapısından ve iktidar ilişkilerinden bağımsız şekilde düşünmenin yeni kapitalist aşamada ortaya çıkan değişimlerin dayandığı ana hattı gözden kaçırmak ve çalışmanın odaklandığı zaman-mekan deneyimini metafizik bir düşünce düzlemine kaydırmak anlamına geleceği değerlendirilmektedir.

İkinci bölümde zaman-mekan teorileri üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümün birinci alt bölümünde, kapitalizmin gelişme dinamikleriyle iletişim sistemlerinin gelişme dinamikleri arasındaki tarihsel ilişkiyi merkeze alan nesnel bir zaman-mekan kavrayışına yönelen süreç üzerinde durulmaktadır. Bu bölümün ikinci alt bölümündeyse çeşitli düşünürlerin zaman ve mekana ilişkin tarihsel yaklaşımları, günümüz haber üretim süreçlerindeki izdüşümleri bağlamında ele alınmaktadır. Gazetecilik

pratiklerinde öne çıkan teknolojik yoğunlaşma, küreselleşme, üretimde hızlanma ve artış, mekânsal parçalanma, haber toplama tekniklerindeki değişim ve çalışma zamanı-boş zaman ilişkisi gibi olgular toplumsal kuramlar bağlamında tartışılmaktadır.

Üçüncü bölümün birinci alt bölümünde ise, kapitalizmin Fordist üretim ilişkilerinden post-Fordist üretim ilişkilerine yönelişindeki tarihsel dinamikler ve bu değişim karşısında öne sürülmüş kuramsal yaklaşımlar, gazetecilik pratiklerindeki dönüşümle ilişkilendirilerek tartışılmaktadır. Kitle üretiminin yansıttığı zaman-mekan deneyimi ile post-Fordist esnek üretimin yansıttığı zaman-mekan deneyiminin niceliksel ve niteliksel yanları ele alınmaktadır.

İkinci alt bölümde, doğrudan gazetecilik pratiklerinde önemli değişikliklere yol açan sayısallaşma ve dijitalleşme sürecinin yarattığı yöndeşme olgusu değerlendirilmektedir. Yöndeşmeyle birlikte haber üretim sürecinin yeniden yapılanmasına yol açan dinamikler üzerinde durulmaktadır.

Üçüncü alt bölümde ise, Türkiye özelinde gazetecilik pratiklerinin gelişimi tarihsel bir perspektifle ele alınmakta ve özgün yanları tartışılmaktadır. Ayrıca merkez ülkelerde konuya ilişkin yapılan tartışmalarla ilişkili olarak haber üretim sürecindeki değişim ve dönüşümlerin Türkiye coğrafyasındaki yansımaları ele alınmaktadır.

Çalışmanın ikinci kısmı, üç ana bölümden oluşmaktadır. Birincisi “Gazetecilikte Zaman”, ikincisi “Gazetecilikte Mekan” ve üçüncüsü de “Zaman-Mekan ve Gazeteciliğin Geleceği”dir. Bu kısımda literatür taramasından ve Türkiye’de gazetecilik deneyimine sahip habercilerle yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular serimlenmektedir.

Birinci kısmın ilk alt bölümünde, gazetecilikte hızlanmanın yol açtığı sonuçlara odaklanılırken ikinci alt bölümde gazetecilerin çalışma zamanı ve boş zaman deneyimlerinde ortaya çıkan değişimler, kapitalizmin yeni zaman yönetimi gereksinimleri bağlamında irdelenmektedir.

İkinci bölümde, haber üretim sürecindeki mekansal yeniden yapılanma üzerinde durulmakta ve gazetecilerin mekanla olan ilişkisinde ortaya çıkan yeni biçimler tartışılmaktadır.

Günümüz teknolojisinin ulaştığı aşama ve bunun gazetecilik çalışmasında yol açtığı sonuçlar düşünüldüğünde, gazetecinin zaman ve mekan etrafında sermaye sınıfının boyunduruk altına alma girişimlerine karşı verdiği mücadelenin seyri, robot gazetecilik ya da yazılım gazetecilik olgusuyla beraber köklü değişimlerin kapısını aralayabilecek niteliklere sahiptir. Dolayısıyla üçüncü ve ikinci kısmın son bölümünde, gazetecinin zaman-mekan deneyiminde ortaya çıkan yeni dinamiklerin işaret ettiği doğrultular ışığında gazetecilerin geleceği ya da geleceğin gazeteciliği olarak ifade edilebilecek geleceğe dönük öngörüler üzerinde durulmaktadır.

1. HABER ÜRETİM SÜRECİ VE ZAMAN-MEKAN

1.1. Haber Üretim Sürecinde Gazeteci

Gazetecilik mesleğine ya da gazetecilik pratiğine eğilen çoğu araştırmacı açıklayıcı etkenleri ortaya koyabilmek adına ticarileşme, mesleki toplumsal uyum ve örgütsel/kurumsal yapı gibi kavramlara yönelmektedir. Bu kavramlar çoğu gazeteci için gündelik yaşamı açıklamaktan uzaktır. Gazeteciler gerçekleştirdikleri işin doğasına ilişkin ve çalışma ilişkilerini etkileyen yönetsel, örgütsel, üretimsel değişikliklerin temel nedenlerini teknoloji olarak değerlendirmek gibi bir yatkınlığa sahiptirler. Gazetecilerin günlük çalışma pratiği içinde karşılaştıkları teknolojik bütünleşme, sözün geçen teknolojik paradigmanın güçlü bir neden olarak görülmesinin sürdürülmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla gazetecilerin çalışma pratiklerinin ve gazetecilik işiyle ilgili bağlamların tarihsel bir çözümlemesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyacın giderilmesinde gazetecilik ve teknoloji arasındaki ilişkiyi tarihsel bir çerçeveye oturtmak adına emek kavramını, ilişkiyi farklı bir perspektiften çözümlemeye izin veren bir mercek olarak kullanma yolu tercih edilmektedir. Gazeteciliğin araştırılmasında emek perspektifi yaygın olarak tercih edilen bir durum değildir (Cohen, 2015: 101). Tercihsizliğe rağmen emek süreci teorisi, gazeteciliği ve teknolojik değişimi açıklamada diğer yaklaşımlarla kıyaslandığında daha açıklayıcı niteliklere sahiptir.

Gazetecilik işi, çok farklı mesleki bütünleşmeleri ve karmaşık ilişkilene süreçlerini içeriyor olsa da çalışmanın odaklanacağı alan haber üretim sürecidir. Yani haberi bulma, seçme, oluşturma ve sunma süreçleridir. Bu süreçler, gazetecilik emeğinin tek bir biçimi olmasa da gazetecilik mesleğinin içerdiği pratiklerin büyük bir bölümünü kapsamakta, hatta ana gövdesini oluşturmaktadır (Örnebring, 2010: 59). Bu çalışmada emek kavramıyla sözleşmeye dayanan işçi-patron ilişkisini varsayan ve artık değer meydana getiren uğraş/çaba kastedilmektedir.

1.1.1. Emek Süreci Teorisi ve Gazeteciler

Gazeteciler çoğunlukla mesleki ya da gazetecilik faaliyetleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Ancak gazetecilerin üretim süreci içindeki konumları ve bunların dönüşümü gazetecileri, emek süreci teorisi etrafında değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Emek süreci, gazetecilerin üretim pratiklerinde emeklerinin niteliği, üretimin araçları ve üretimin nesnesi/konusunu ele almayı içerir. Gazetecilik emek sürecinde emeğin araçları, gazetecinin haber toplama, işleme ve sunumu aşamalarında kullandığı her türlü aracı ifade eder. Emeğin konusu, gazetecilik pratiğinin ürünü olarak da değerlendirilebilecek enformasyon ve haberdur. Emeğin kendisi ise gazetecilik faaliyetindeki gazetecinin emek gücünün niteliğini ifade eder. Bu süreç, gazetecinin üretim sürecindeki vasıf, denetim süreçleri ile teknolojik dönüşümlerle ilişkisini kapsamaktadır (Örnebring, 2010: 60).

Emek süreci teorisi üzerine tartışmalar 1970’li yıllarda Harry Braverman’ın *Emek ve Tekelci Sermaye* kitabının ardından yoğunlaşmıştır. Braverman (1974) bu kitabında, standardizasyon, rutinleşme ve vasıfsızlaşma süreçlerinin, tekelci kapitalizm döneminde yalnızca mavi yakalı işçileri değil aynı zamanda beyaz yakalı çalışanları da kapsadığını öne sürmektedir. Ona göre teknik işbölümündeki vasıfsızlaşma, toplumsal işbölümünde de karşılığını bulmaktadır. Braverman’ın tartışmasına önemli bir katkı 1980’li yıllarda Michael Burawoy’dan gelmiştir. Burawoy (1985) emek süreci teorisini yalnız üretimdeki ilişkilerle sınırlamak yerine, bu ilişkilerin siyasi ve ideolojik boyutlarını da çözümlemeye dahil etmenin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Burawoy, emek sürecinin kapsamına ilişkin bu vurguyu “fabrika rejimi” kavramıyla ifade eder. Fabrika rejimi, üretimdeki ilişkilerin yalnız teknik nitelikli değil, siyasi ve ideolojik nitelikleri olduğunu da vurgulamaktadır. Burawoy’un yaklaşımına ilişkin olarak Öngen (1996: 117), bu yaklaşımın emek sürecini üretimin siyasi ve ideolojik sonuçlarıyla bir

arada ele aldığına ve fabrika rejimleri ile sınıf mücadelesi biçimleri arasında doğrudan bir ilişki kurduğuna işaret eder.

Burawoy, fabrika rejimlerini kapitalizmin üç tarihsel dönemiyle anlatmaktadır. İlki, despotik fabrika rejimleridir. Bu rejimler, kapitalizmin ilk döneminde ortaya çıkan, iş yerinde zorun hakim olduğu, iş yeri dışındaysa işçiyi koruyan yasal düzenlemelerin bulunmadığı bir dönemdir. Bu dönemde üretimdeki ilişkiler zor yoluyla tanımlanmaktadır. İkinci dönem, refah devleti dönemine denk düşmektedir. Burawoy dönemin fabrika rejimini hegemonik olarak tanımlar. Hegemonik fabrika rejiminde, üretim dışı alanlarda işçiyi koruyan yasal düzenlemeler ve ideolojik bir iklim vardır. Bu nedenle üretim alanında ise zor yerine hegemonik ikna yöntemlerinin baskın olduğu bir çalışma ilişkileri hüküm sürer. Üçüncüsü ise, 1980'lerle birlikte karakterize olan hegemonik-despotik fabrika rejimleridir. Bu rejimlerde işyeri dışında koruyucu bir yasal düzenleme kalmamıştır. Ancak üretim alanında toplam kalite yönetimi gibi uygulamalarla hegemonya kurmaya dönük bir iklim yaratılır. Bu çelişkili durum, hegemonik-despotik rejimleri ifade etmektedir (Burawoy, 2015: 23-24).

Burawoy'un fabrika rejimi kavramı yerine 1980'ler sonrasını ve günümüzün çeşitlenen ve farklılaşan çalışma biçimlerini açıklamada "emek rejimi" kavramı daha ön açıcı bir niteliğe sahiptir (Yücesan-Özdemir, 2014: 35). Emek rejimi kavramsallaştırması, ilk olarak emek süreci örgütlenmesinin fabrikanın zamansal ve mekansal sınırlılıklarını aşarak toplumsal yaşamın bütününe yönelmesini içermektedir. İkinci olarak kavram, iktisadi, siyasi ve ideolojik yapıların kendilerine özgü bir araya gelmelerinden oluşan bir yapıya içkindir. Üçüncü olarak, üretim noktası iktisadi, siyasi ve ideolojik vektörlere sahiptir. Dördüncü olarak emek rejimleri, işçilerin rejimdeki onay, kabul, red, başkaldırı gibi tutumlarını tanımlamaktadır. Beşinci olarak emek rejimi kavramını despotik ve hegemonik ikileşimine indirgmeden anlamlandırmak yerinde olacaktır (Yücesan-Özdemir, 2014: 37-38).

Emek süreci üzerine bu teorik çerçeve, 21. yüzyılın başında gazetecilerin üretim pratiklerini anlamlandırmak için de ön açıcı bir niteliğe sahiptir. Bu tartışmalar ekseninde gazeteci emek süreci, hem vasıf-denetim ve teknoloji ilişkisi, hem de emek süreci etrafında inşa edilen emek rejimi çerçevesinde tartışılabilir. Gazeteciliğin özellikle 1980'lerden bu yana geçirdiği dönüşüm, mesleğin toplumsal olarak özerk ve ayrıcalıklı yapısını erozyona uğratmaktadır. Bunun bir boyutu olarak gazetecilik faaliyeti gittikçe artan oranda basit bir aktarmacılık biçimine dönüşmekte ve bu anlamda vasıf gerektirmeyen bir biçime doğru evrilmektedir (aktaran Cohen, 2015: 67-68). Buna karşı, gazetecilik pratiğindeki yeni formlar ve araçların ortaya çıkışı, gazetecilerde yeni tür vasıfların aranmasını da beraberinde getirir. Bunlar, haber yazmanın yanında teknolojik araçları kullanabilme, fotoğraf çekebilme, dijital programlara hakim olabilmek gibi vasıflardır. Bunlar çoklu beceri (*multi-skilled*) olarak adlandırılır. Buna paralel olarak, mevcut çoklu becerilerin de kesintisiz olarak geliştirilmesi ve sürekli çeşitlendirilmesi¹ gibi bir sürecin varlığından da bahsedilebilir. Dolayısıyla gazetecilikte vasıf tartışmasının, mutlak bir vasıfsızlaşma değil ancak sahip olunan vasıfların niteliğinin değişmesi bağlamında göreceli bir vasıfsızlaşma olduğu belirtilebilir.

Vasıfsızlaşma tezi tartışmasında sermaye için ve emek için vasıf ayrımı söz konusudur. Sermaye için vasıf denildiğinde artı-değer ve sermaye birikimi için gerekli olan bilgi ve beceriler anlaşılmalıdır. Yani üretim noktasındaki göreceli artı-değerin artırılmasına yarayan bir işçi/çalışan niteliği olarak düşünülmelidir (Yücesan-Özdemir, 2014: 109). Emek için vasıf kavramı ise Marx'ın yaklaşımından hareketle tanımlanmaktadır. Vasıf, işçinin üretim noktasında işin bütününe kavrayabilmek ve kendisi ile işini geliştirebilmeyi kapsamaktadır. Ayrıca işçinin işi üzerindeki denetim ve takdir yetkisini de içermektedir. Sonuç olarak vasıf tartışmasına eğilirken işçinin emek

¹ Örneğin, farklı teknolojik araçların bir arada kullanımı, yeni gazetecilik pratiklerinde aranan önemli bir vasıf olarak değerlendirilir. Bu konuya *Yöndeşme* başlığı altında ayrıca değinilecektir.

süreci üzerindeki denetim yetkisiyle birlikte düşünmek gerekmektedir (Yücesan-Özdemir, 2014: 111).

Gazetecilik emek sürecinde vasıf tartışmaları kadar önemli bir başka başlık da denetim üzerine yapılan tartışmalardır. Denetim temelde iki boyutlu olarak ele alınabilir. İlki, gazetecinin üretim sürecini kontrol edebilmesini ifade eder. Diğeri ise, gazetecinin ürünü (ve onun kullanımı) üzerindeki denetimidir. Denetim tartışmalarıyla ilişkili olarak otonomi konusuna eğilen Andy Friedman (1977), beyaz yakalı çalışanlar üzerindeki denetim biçimlerinin doğrudan denetimden farklılaştığını, sorumlu otonomi olarak ifade edilebilecek yeni bir denetim biçiminin geliştirildiğini ifade eder. Bu denetim biçiminde, çalışanlara belirli bir özerklik tanınır ve böylece işi sahiplenmeleri sağlanır. Dolayısıyla yapılan işe dair sorumluluk çalışana bırakılır ve bu yolla denetim gerçekleştirilir. Bu açıdan gazetecilikte de belirli bir sorumlu otonominin varlığından bahsetmek mümkündür. Ancak bu süreç de yeni gazetecilik pratikleri içinde önemli ölçüde dönüşmektedir. Mevcut gazetecilik pratiklerinde denetimin bu her iki biçiminin de ortadan kalkmakta olduğu iddia edilebilir. Gerek üretim sürecinin düzenlenmesi ve gazetecinin haber toplama-işleme faaliyetlerindeki karar verme yetkisi, gerekse de ortaya çıkan haberin hangi mecralarda ve bağlamda kullanılacağını ifade eden içerik üzerindeki denetim, medyadaki ticari ve siyasi tekelleşmeye bağlı olarak ortadan kalkmaktadır. Denetimin sıkılaşması, sorumlu otonomiye de giderek zayıflatmaktadır.

Vasıf ve denetimin ardından gazetecilik emek sürecini günümüzde en çok etkileyen unsurların başında gelen teknolojiye de değinmek gereklidir. Teknoloji, gazetecilik emek sürecinde yalnızca üretim sürecini değil, gazetecilerin üretim dışı alanlarını da önemli ölçüde belirlemektedir. Teknoloji yoluyla çalışma zamanı ve mekanı işyeri sınırlarının ötesine taşmakta, zamansal ve mekansal yeni bir örgütlenmeyi doğurmaktadır (Harvey, 1999: 230-231; Sennett, 2008: 49).

Teknolojinin bir diğ er boyutu, çalışanlar üzerindeki vasıf ve denetimi şekillendirmesidir. Yukarıda belirtildiği üzere, gerek vasıf gerekse de denetim süreçleri teknolojinin varlığı altında önemli ölçüde değişmişlerdir. Örneğin mobil haberleşme teknolojileri gazetecilerin haber yapma pratiklerini olduğu kadar onların denetlenmelerini de sağlayan bir unsur haline gelmiştir. Yine gazete bürolarında kullanılan teknolojik denetim aygıtları, günlük çalışma sürelerini ve ilişkilerini kontrol altında tutmakta önemli bir görev alır. Benzer şekilde, teknolojik aletleri kullanabilmek ve onların sağladığı olanakları haber süreçlerine taşıyabilmek de vasıf nosyonunu önemli ölçüde yeniden biçimlendirmektedir. Dolayısıyla teknoloji, gazetecilik emek sürecinde emeğin araçlarının dönüşümünün temelinde yatmaktadır. Genel olarak ifade etmek gerekirse, teknolojinin emek sürecindeki temel işlevi, emeğin zaman ve mekan bağlamında denetiminin sağlanmasına imkan vermesidir.

Tüm bu dönüşüm, gazetecilik emek sürecinin nesnesi ve ürünü olan haberi de önemli ölçüde dönüştürmektedir. Bu süreç, haberin oluşturulma sürecinde yöntemsel ve örgütsel kimi değişikliklere yol açmıştır. Habere ulaşma, neyin haber olacağının belirlenmesi, haberin biçimlendirilmesi, bağlamının kurulması, üretim sürecindeki işleyişi ve sunumu gibi hemen tüm alanlarda yapısal değişiklikler yaşanmaktadır. Aynı zamanda, haberin içeriğinin ve niteliğinin değişmesi de bu tartışmanın başka bir boyutunu oluşturur. Bu süreç, gazetecinin ürününü oluşturma sürecinde vasıflarının geri planda bırakıldığı, denetimin yitirildiği ve zaman-mekanın yeni örgütlenmesi içindeki konumunun etkin bir nitelikten edilgen bir biçime doğru dönüştüğü bir eğilim taşımaktadır. Bu koşullarda gazeteciliğin mesleki özelliklerini ve ayrıcalıklarını ne kadar koruduğu tartışmalı hale gelmiştir. Bu süreç, profesyoneller olarak gazeteciler kavrayışını önemli ölçüde gevşetmekte ve amatörleşme ya da yarı-profesyonellik tartışmalarının mesleğe dahil edildiği bir durumu ortaya çıkarmaktadır (Cangöz, 264-265). Öyle ki, gazetecilikte kullanılan araçların bütünleşik hale gelmesi, bunun haber

üretimini kolaylaştırması ve mesleğin teknoloji temelli bir niteliğe bürünmesi, gazetecilikte amatörleşme ve gazetecilik haber üretim pratiğinin toplumsallaşması tartışmalarını da gündeme getirmiştir (Hardt ve Negri, 2004: 119).

Sonuç olarak, gazeteciliğin 19. yüzyılın sonlarından günümüze kadar geliştirdiği profesyonelleşme çerçevesi² artık aşınmaya başlamıştır. Bu süreç meslekte proleterleşme tartışmalarını da beraberinde getirmektedir (Taş, 2009: 12-14). Proleterleşme süreci, çalışma ve yaşama koşullarında kötüleşme eğilimi getirirken, mesleki anlamda da parçalanma ve çözülmeye neden olmaktadır. Dolayısıyla gazeteci emeğinin haber üretim sürecindeki dönüşümünü zaman ve mekan bağlamında analiz ederken günümüzde, proleterleşme çerçevesinin, gazetecilere ilişkin mesleki grup kavrayışından daha elverişli olduğu söylenebilir. Bunun bir boyutu, gazetecilerin yeni bir zaman-mekan örgütlenmesi içinde yer alıyor olmalarıdır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde gerçekleştirilen tartışmalar da bu temel perspektif etrafında konumlandırılmıştır.

1.1.2. Teknoloji, Kapitalizm ve Gazeteciler

Gazeteciler başta olmak üzere, gazetecilik çalışmasına dönük çözümleme yapanlar, teknolojiyi genellikle kendi kendine yeten bir açıklayıcı etken olarak düşünme eğilimi taşımaktadır. Gazetecilik çalışmasında birçok değişikliğe yol açan teknoloji ve teknolojik gelişme, öznenin dışındaki etkiler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Gazetecilerin günlük çalışma pratiklerinin hemen hemen her alanında teknolojik değişimi ve bütünleşmeyi hissediyor olmaları, sözü edilen çözümleme paradigmasının sürdürülmesinin ve yaygınlaşmasının temel nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Gazetecilikte dijitalleşmeyle birlikte gazetecinin zaman ve mekan ile kurduğu ilişkide meydana gelen dönüşümleri tam anlamıyla çözümleyebilmek adına teknolojiyi kendi

² Bu konuda kimi tartışmalar ve değerlendirmeler için bkz. Taş (2009).

ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel bağlamlarına yerleştirerek açıklamaya ihtiyaç vardır. Dolayısıyla gazetecinin çalışma pratiklerini ve gazeteciliğe özgü edimleri içeren bir tarihsel çözümleme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Gazetecinin zaman ve mekan ile kurduğu ilişkinin tüm yönleriyle anlaşılabilmesi ve gazetecilik ile teknoloji arasındaki ilişkinin tarihselleştirilebilmesi için emek kavramının öne sürülmesi ve kullanılması yerinde olacaktır. Böylece dijitalleşme, teknolojik etki ve gazeteciliğin geleceği üzerine yapılan güncel tartışmaları gazeteci emeği bağlamında değerlendirmek ve literatüre farklı bir yoldan katkı sağlamak mümkün hale gelecektir.

Teknolojinin son yüzyılda toplumsal yaşamda gerçekleştirdiği köklü dönüşümler, teknolojik determinizm (belirleyicilik) veya teknolojinin göreceli bağımsızlığı ile ilgili tartışmaları güncelleştirmiştir. Sanayi sonrası toplumdaki farklı kuramlar, (enformasyon toplumu, post-Fordizm, post-modernizm) birbiriyle örtüşen niteliktedir. Aralarındaki farklılıklar bir vurgu meselesiymiş gibi gözükse de belli tartışma ortaklıklarına ve işaretlere sahiptirler. Söz konusu kuramların açıklamalarını birbirinden ayıran nokta, ileri sürdükleri tikel gelişimden ziyade bu gelişimi incelemek için kullandıkları çerçevelerdir (Kumar, 2004: 53).

Bazı yazarlar arasında yaygın olan teknolojist bakış açısı³, teknolojik girdilerin toplumsal yaşama girmesine bağlı olarak ortaya çıkan dönüşümü genellikle tek boyutlu bir değişiklik olarak ele almaktadır (Öngen, 1996: 112). Daha önceki tarım ve sanayi devrimleri gibi, enformasyon devriminin temelinde yeni teknikler ve yeni enerji türleri, yeni üretim biçimleri ve güçleri yatmaktadır. Bilgi toplumu, enformasyon toplumu, post-endüstriyel toplum, sanayi sonrası toplum gibi tanımlamalar genel anlamda yeni bir toplumsal yapılanmaya işaret etmek için ortaya atılmışlardır. Bu yaklaşımlar,

³ Daniel Bell, Andre Gorz ve Alvin Toffler gibi sanayi-sonrası toplum teorisyenlerinin çalışmaları, yeni bir toplum modelinin oluşumunda teknolojinin rolünü büyük ölçüde abartmakta ve geleceğe yönelik ütopyik bir yaklaşım sergilemektedir. Teknolojik determinizm denince akla ilk McLuhan gelir. McLuhan teknolojiyi tarihsel koşullardan ve toplumun ekonomik ve siyasal yapılarından soyutlamıştır. Değişimi, teknolojinin belirlediğini ileri sürer. Bkz. Kaplan, Y. (1991).

teknolojideki gelişmeleri ve yaygınlaşmayı, sanayi toplumunda yer alan eksiklikleri giderecek yeni bir toplumsal yapı için itici güç olarak düşünmektedir (Kumar, 2004:54). Enformasyon toplumu düşüncesinde, emek gücünün başlıca üretici güç olma özelliğini enformasyona kaptırdığı önermesinin teknolojik gelişmeler ve özellikle de bilişim teknolojilerini ele alış biçimi, iyimser ya da kötümser çerçevede teknolojik determinist bir özellik taşımaktadır (Başaran, 2000: 35).

Teknolojik determinist görüş, çeşitli yaklaşımlar tarafından farklı anlamlar yüklenerek paylaşılır. Teknolojik determinizm toplumsal değişimin doğasına ilişkin, son derece yaygın bir görüştür. Bu yaklaşımın içinde, teknolojinin toplumun önüne zorunlu bir değişim hattı çizdiği ve böylece değişimin gerçekleşeceği çevreyi belirlediği yönündeki görüş, geleneksel çoğulcu bir yaklaşımdan kaynaklanmaktadır; ve “yeni” ve “umutlu” bir geleceği vaat etmektedir. Teknolojinin her şeyi belirlediği ve tek tipleştirdiği yolundaki görüş ise, geleceğe dair kötümser beklentiler, eleştirel öğeler içermekte ve teknoloji karşıtı bir konuma yerleşmektedir. Ancak temelde her iki görüş de, teknolojinin belirleyiciliğini öne sürmektedir (Başaran, 2000: 34-35).

Sonuç olarak, tarihsel ve toplumsal dönüşümlerin teknolojideki değişimler üzerinden ele alınması, bu eksenden değerlendirilmesi yeni değildir.⁴ 1980’lerden bu yana özellikle yeni iletişim teknolojilerini ekonomik ve siyasi yapılardan ve değişimlerden soyutlayarak bağımsız bir değişkenmiş gibi ele alan teknolojik determinist yaklaşımlar, neo-liberal karakterli küreselleşme sürecini de meşrulaştırmaya hizmet etmektedir. Üşür (2001) de bu noktayı vurgulayarak küreselleşmenin temel bileşenlerinden birisinin teknoloji olduğunu belirtir. Üşür, teknolojik determinist görüşün, teknolojiyi bir bileşen olmanın ötesinde küreselleşmeyi olanaklı kılan, “kaçınılmaz”lığını ortaya koyan bir amaç haline getirdiğini ifade eder (Üşür, 2001: 19).

⁴ Teknolojik determinist bakış açısına karşı teknoloji ve toplum ilişkisini açıklamaya çalışan daha sonraki yaklaşımlar için: Teknolojinin Sosyal İnşası (*Social Construction of Technology – SCOT*), Teknolojinin Sosyal Şekillenmesi (*Social Shaping of Technology – SST*) yaklaşımlarına bakılabilir.

Aynı zamanda bu tarz görüşler, teknolojiyi bir doğa yasası gibi otomatik bir tarzda sınıf yapısı ve sınıf iktidarından bağımsız yürüyen, bütün insani hedefler ve kararlardan bağımsız bir mekanizma düzeyine yükseltmektedir. Teknoloji bağlamında yaşanan güncel sorunlar ile kendisinden bağımsız olarak düşünölemeyecek olan toplumsal ve siyasi etmenler arasındaki bağ gözden kaçmamalıdır. Üretim etkinliğinde yer alan değişik toplumsal gruplar ya da sınıflar arasındaki ilişkiler olarak toplumsal üretim ilişkileri üretim araçlarına yansımakta, teknoloji ve toplumsal modeller karşılıklı olarak birbirlerini hem maddi, hem de ideolojik bakımdan bütünlemektedirler (Hepkon, 2011: 134-137).

Teknolojinin gelişimi, karar verilmiş bir süreçten ziyade mevcut iktidar ilişkileri, ekonomik ve toplumsal ilişkiler, ulusal ve uluslararası koşullar, farklı gelecek bakışları arasındaki gerilimler, mücadeleler ve çeşitli kültürel formları da içeren bir bütünselliğe tekabül etmektedir.

Genel olarak gazetecilik etkinliği üzerindeki teknolojik, tarihsel ve toplumsal etmenler, haber odasının yapısında –yapısal ilişkiler, örgütlenme süreçleri ve haber üretimindeki lojistik- önemli değişikliklere neden olmuştur. Haber üretim sürecinin yapısı, teknoloji ve haber üretimi arasında zamansal ve mekansal değişimlere yol açan dinamik bir ilişkiye sahip olduğu gibi haber üretim süreci ile ekonomik ve toplumsal politikalar arasında da belirleyici bir ilişkiye sahiptir. (Hardt, 1990, 2005; Pavlik, 2000; Deuze, 2007). Gazetecilik pratiğinin günümüzdeki zamansal ve mekansal yeniden örgütlenmesini açıklamaya çalışırken bahsedilen ilişkileri hesaba katmak gerekmektedir. Üretim biçiminin dinamiklerine göre gazetecilik çalışması da kendini ona göre konumlandırmakta, iş yapma değerlerini buna göre şekillendirmektedir. Gazetecilik etkinliği, bir anlamda dönemin ruhunu yansıtan bir yapılanma olarak belirmektedir.

1.2. İletişim Teknolojileri, Kapitalizm ve Zaman-Mekan

“Zaman”, “mekan”, “uzam” ya da somutlaşmış biçimiyle “yer” kavramları, iletişim kuramları düşünüldüğünde farklı perspektiflerden ele alınmıştır. Zaman ve mekan, fiziksel gerçekliğin doğası gereği ayrılmaz bileşenler olarak kabul edilmektedir. Zamanın içinde varlık bulan mekan, yine zaman vasıtasıyla değişir ve tarihin farklı geçici dönemlerinde farklı tanımlanır. Mesafe de genellikle geçiş müddeti üzerinden tanımlanan bir kapsama sahiptir. Ayrıca zamanın algısı ve ölçülmesi de mekana ve mekansal mesafelere bağlıdır. Sonuç olarak zaman ve evrenin mekansal boyutları arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Tüm bu yakın ilişkiler ve toplumsal gerçekliğin dönüşümünde oynadığı rol, yeni iletişim teknolojileriyle birlikte zaman ve mekan deneyiminde yaşanan dönüşümün tartışılmasını ortaya atmıştır (Harvey, 2015: 163-164). Zaman ve mekanın iletişim sistemleri ve dijitalleşme ile ilişkisi bağlamında süreklilik ve kopuş gibi temalar üzerinde devam eden hararetli tartışmaları gündeme getirmektedir.

Gazetecilik pratiklerindeki değişimin zaman ve mekan bağlamındaki sonuçlarına odaklanmadan önce tartışmanın dallanıp budaklandığı ve kapitalist üretim tarzıyla nasıl ilişkilendiğini açıklayan tarihsel köklere ve ana teorik çözümlemelere değinmek gerekmektedir.

İkiye ayrılan bu bölümde ilk olarak iletişim sistemlerinin gelişimi ve kapitalist gelişme dinamiklerinin zaman ve mekanla olan ilişkisine odaklanılmaktadır. Sonraki bölümde ise modern zaman ve mekan kavramsallaştırmalarının açıklayıcı kuramsal çerçevesi ile günümüz haber üretim sürecindeki değişimleri anlamlandırmada hareket zeminini oluşturan güncel yaklaşımlar üzerinde durulmaktadır.

1.2.1. İletişim Sistemleri ve Zaman-Mekan

Zaman ve mekan, verili bir toplumsallıkta dışsal olarak yerleşmiş ve insanın denetiminin, kontrolünün ötesindeymiş gibi insan yaşamına doğal bir durum olarak görünmekte, bu şekilde algılanmaktadır. David Harvey'e göre, zamanın ve mekanın toplumsal tanımları, tüm bireylerin ve yapıların gerekli şekilde karşılık verdiği nesnel olaylar ile birlikte yürümektedir. Zaman ve mekan doğal olmak şöyle dursun ikisi de toplumsal yapılardır ve toplumsal ilişkiler tarafından şekillendirilmektedirler. Her bir toplumsal biçim, kendi maddi ve toplumsal yeniden üretiminin ihtiyaçları ve niyetleri doğrultusunda nesnel mekan ve zaman anlayışını yapılandırmakta ve kendi maddi eylemlerini bu anlayışla uyumlu şekilde örgütlemektedir (Harvey, 1999: 230). Zaman-mekan sıkışmasını tarihsellik ve politika bağlamından soyutlamadan ele alan ve etkili teorilerden bir tanesi olan Harvey'in Marksist mekansallaştırma yaklaşımıdır. Öncesinde meseleye eğilen düşünürler sadece ulaşım teknolojilerindeki değişimlere odaklanırken Harvey, bu gelişmelerin sonuçlarının kapitalist üretimin dinamikleri üzerinde ne tür etkilerde bulunduğunu çözümleme çabasına girişmiştir (Harvey, 2015: 164). Mekansal mesafelerin küçülmesi, aynı zamanda kavramsal ve maddi, akli ve fiziksel ve anlam ile maddiliğin kesişiminde yerleşik vaziyettedir. Mesafenin yeniden düzenlenmesi, mekânsal engellerin üstesinden gelme, zaman ufkunun kısılması, uzak nüfusları birbirine daha yakınlaştırıcı ve yoğunlaştırıcı bir şekle sokması gibi düşünülebilir. Zaman ve mekanı birinin diğerini döngüsel şekilde çevrelediği, birbirinin içine katlanan, bükülen ve dönen karmaşık bir olumsallık olarak düşünülmektedir. Burada göreceli ve ilişkisel mekan nosyonunu benimsemek önemlidir.

Sanayi Devrimi'nden önce bile kanallar ve yol sistemleri mekanların yeniden çalışılmasında ulusal mekanlar olarak İngiltere ve Fransa için büyük öneme sahiptir. Bu tarihsel bağlamdan hareketle, kapitalizme karakterini veren bugün devam eden

toplumsal ve teknolojik yenilikler, zamanın ve mekanın inşasında yinelenen değişim halkaları meydana getirmektedir.⁵

“Küçülmüş dünya” söylemi tüm bu zaman-mekan tartışmalarının popüler yanını temsil etmektedir. İnsanların, malların ve malumatın/bilginin hızının artışıyla toplumsal etkileşimin boyutları genişlese bile dünyanın daha küçük hale geldiği hissi ön plana çıkar. Gerçekte ise mekânsal boyutun ve toplumsal etkinlik menzilinin genişlemesi anlamına gelmektedir. Esas olarak zaman-mekan sıkışması, sanayi kapitalizminin zincirinden kurtulmuş gelişkin hareketliliğin bir yansımasıdır. Örneğin 19. Yüzyıl’da dönüştürücü teknoloji, zaman-mekan etkileri demiryolları ve buhar gemileri üzerinden gerçekleşen buhar makinasıydı. (Cresswell, 2006: 10-12).

Zaman geçtikçe zaman-mekana ilişkin seyahat deneyimi değişim göstermiştir. Seyahat sürelerinin kısalmasının yanında otoyolların yaygınlaşması da seyahatin öznel deneyimini önemli ölçüde değişime uğratmıştır. Hızla birlikte seyahatin önceki baskın anlamı değişmiştir (Dursun, 2013: 112). Buhar makinesinin insan hayatına girişiyle birlikte hayvan gücüne dayalı ulaşım çağı dışı bulunarak terk edilmeye başlanmış, seyyahla seyahat edilen mekan arasındaki yakın ilişki birbirinden ayrılmıştır. Benzer şekilde buharlı gemiler de insanların, malların ve bilginin hareketini akıntı ve rüzgarlara bağımlı kılmaktan kurtarmıştır (Borst, 1997: 117-118).⁶

Marx ve Engels’in yazdıklarından yola çıkarak tarihsel materyalist bir iletişim alanı kavrayışı geliştirmeye çabalayan Yves De la Haye da, kapitalizmin gelişme evresinde sermayenin dünya genelindeki yayılma hareketinin kendi altyapısını ve araçlarını ürettiğini öne sürmektedir. Haye, söz konusu araçların sermaye hareketinin

⁵ Gerçekten yazma ve baskı gibi süreçler bile zaman ve mekana ilişkin günümüzün güncel tartışmalarının temelini oluşturmaktadır. (Borst, 1997)

⁶ “1500-1850: En iyi ortalama at arabası ve yelkenli gemi hızı saatte 10 mildi. 1850-1930: Buhar lokomotif ortalaması saatte 65 mildi. Buharlı geminin ortalama hızı ise 38 mildi. 1950ler: Pervaneli uçak saatte 300-400 mil. 1960lar: Jet uçaklar saatte 600-700 mil.” (Harvey, 1999:271)

duyduğu ihtiyaçlara cevap verebilen bir doğrultuda gelişim gösterdiğini ve eski araçların yerini yeni araçların aldığını belirtmiştir. Dahası sermayenin sürekli olarak enformasyon ihtiyacı duyduğunun altını çizen Haye, sermayenin bu enformasyon açlığının kapitalizmin gelişme dinamiklerine içkin olduğunu ifade etmiştir (De La Haye, 1980: 29).

Otoyollardan ve buharlı makinadan önce insan hareketliliğine belirsizlik ve bilinmezlik hakimdir. Otoyollar ve buharlı gemiler, zaman, mekan ve ticarileşmede yeni bir paradigmayı harekete geçirmiştir. Aynı şekilde motorlu araç kullanımı ve onun sağladığı hareket kapasitesi, evlerin işyerlerinden, iş ve sanayi mekanlarının konutlardan, perakende satış yerlerinin kent merkezlerinden ayrılmasını mümkün hale getirmiştir. Bu durum, hareket arayışı ve günlük çalışma, aile ve boş zaman etkinliklerini düzenleme arayışı içindeki insanı teşvik etmiş ve yoğun bir esneklik talebini ortaya çıkarmıştır. Uçaklar, hızı yüceltten, hız artışını güç, ilerleme, statü ve refahla denk tutan bir kültürü ifade eden mekânsal büzülme/daralma teknolojilerine iyi bir örnek teşkil etmektedir. Kitlese hava ulaşımı 1960ların başında başlamıştır. Şehirlerarası mesafeler, mutlak uzaklık olarak anlaşılmaktan ziyade saatler bakımından artan sefer tekrarlarıyla kavramsallaştırılmaktadır. Mekan, tüm gelişmelere rağmen günümüz toplumsal yaşamının mukavemet gösteren, aşılması gereken bir engel olmayı sürdürürken giderek artan şekilde günümüze ait mekansallık, hareketlilik, akış ve ağ gibi kavramlarla tanımlanmaya başlanmıştır (De La Haye, 1980: 30; Borst, 1997: 131-132).

Endüstri ve enformasyon devrimleri yanında ulaşım ve iletişimde yaşanan büyük değişimin gazete ve gazetecilik üzerindeki etkisi büyüktür. Ulaşım ve iletişimdeki köklü değişimler ile birlikte, insanoğlunun zaman ve mekan üzerinde egemenliği söz konusu olmuş, “anilik” ve “uzaklık/yakınlık” kavramları önem kazanmıştır. Gazeteciliğin temeli sayılan enformasyonun toplanması ve dağıtımı kolaylaşmış, nitelik ve nicelik

açısından daha kapsamlı bir biçime kavuşmuştur (Tokgöz, 2000: 47). Bu gelişmeler üzerine gazeteler toplumsal ve teknolojik kurumsallıklarıyla toplumsal yaşamda yerlerini almışlar ve gazeteciliğin modern kitlesel yapısı şekillenmiştir.

Zaman-mekan hakkında daha geniş bir anlayışla düşünmek gerekirse insan ve malların dışında bilginin mekanlararası zaman ve mesafesini kısaltan iletişim teknolojilerindeki gelişimin etkisini tartışmak kaçınılmazdır. İletişim teknolojilerinin gelişim açısından telgraf, matbaanın icadından sonraki süreçte tarihin en önemli teknolojik buluşlarından birisi olarak düşünülmektedir.⁷ Tarihte ilk defa yüz yüze görüşme olmadan ilişki kurmanın mümkün olduğu bir durum ortaya çıkmıştır. Bilginin akışının önündeki mesafe engeli ortadan kalkmıştır. İletişim alanındaki telekomünikasyon teknolojilerindeki gelişme, insanların kimliklerini yapılandığı ve kendilerini anlamlandırdıkları toplumsal zeminin ölçeğini değiştirmiştir. Bu süreç, çeşitli teknolojik entegrasyonlarla hızlı şekilde devam etmiştir ve etmektedir.

Potansiyel etkisi sıklıkla abartılmış olsa da dijital ağların internet de dahil olmak üzere sadece gazetecilik alanında değil dünyanın toplumsal ve ekonomik dokusunun oluşmasında açık şekilde azımsanmayacak bir etkisi vardır. Şimdiye dek dijital gerçeklik ve gündelik yaşam pratikleri arasındaki ilişki dünyadaki nüfusun çoğu için ayrılmaz, kaynaşık bir ilişki yapısına dönüştü demek mümkündür. Toplumsal yaşamın giderek genişleyen alanları ile geç kapitalizmin kültürel mantığının bir elektronik ibaresi olarak tarif edilebilecek “postmodern hiperuzayın” arasında ayrılmaz bir ilişki oluşmuştur (Warf, 2008: 197). Sanal gerçeklik ile gerçek dünya arasında daima sıkı bir iç içe geçme hali devam ettikçe dijital ağlar toplumsal doku üzerinde giderek artan bir

⁷ Harold Adams Innis, Kanada Pasifik Demiryolları’nı ele aldığı ilk çalışmasında göçmen hareketlerini inceler ve göçmen hareketlerinin en çok demiryollarına ve telgrafa erişimin yakın olduğu yerlerde görüldüğünü tespit eder. Buradan hareketle iletişim teknolojileri ve kültür arasındaki ilişkiye odaklanarak kültürler ve toplumsal kurumlarda meydana gelen değişimlere nelerin sebep olduğunun; kültürel ve toplumsal dengeyi sağlayan unsurların neler olduğunun peşine düşer. Innis, bilinci, toplumsal örgütlenmeyi ve kültürel beklentileri etkilemesi bağlamında iletişim teknolojilerine merkezi bir rol atfetmiştir (Innis, 1923:56-57).

etkiye sahip olmaya devam edecek, iki alan arasındaki ayrım belirsizleşecektir. Gazetecilik çalışması açısından da zaman-mekan deneyimi bu belirsizleşmeyi içeren dinamik bir ilişkiselliğe sahiptir ve her geçen gün bu ilişki daha karmaşık hale gelmekte ve yeniden biçimlenmektedir.

Zaman-mekan ilişkisine, teknolojik değişim, üretim sistemleri, ağlar ve hız kültürü gibi çeşitli perspektiflerden bakmak mümkündür. 1960’larda teknolojist ya da teknolojik belirlenimci yaklaşımıyla McLuhan gibi düşünürlerin ileri sürdüğü fikirlerle “küçülen dünya” teması popüler bir tartışma konusu haline gelmişti. McLuhan elektronik medyaya özel bir önem atfetmişti. McLuhan, dünyanın çok küçüldüğünü ve elektriksel açıdan birbirine bağlandığını, bunun sonucunda dünyanın küresel bir köye dönüştüğünü ileri sürmüştür. Bu ütöpik sayılabilecek teorik yaklaşım, dünyada var olan eşitsizlikleri ve çelişkileri göz ardı ederek kapitalizmin gelişme dinamiklerinden bağımsız popüler bir bakış açısını ortaya çıkarmıştı (Stevenson, 2008: 213).

Zaman ve mekan üzerine düşünmek, sadece fiziksel hareket bağlamıyla sınırlı olmamalıdır. Mekansal ve zamansal ilişkiler, toplumsal pratiklerden bağımsız değildir, toplumsal eylemler tarafından üretilir ve yeniden üretilirler (Stevenson, 2008: 212). İnsanların dünyaya ilişkin anlayışları ve yerküre üstündeki etkileşimleri yeniden ve yeniden şekillenmektedir. Sadece zamanı ölçmek ya da mesafeleri kat etmek ile ilgili değil, toplumsal insanın geçiciliği ve mekansallığı ile ilgilidir. Dolayısıyla gazetecilik pratiklerinin zaman ve mekan bağlamındaki ilişkiselliği de dinamik bir yapıya sahiptir. Teknolojik yeniliklerin sıçramalı etkisi de düşünüldüğünde gazetecinin mekan ve zamanla olan ilişkisinin olası seyrini ve sonuçlarını ancak belli bir zaman-mekan sabitinde değerlendirmek ve bir ölçüde kavrayabilmek gibi bir durum söz konusudur (Jessop, 2009: 96).

1.2.2. Zaman-Mekan Teorileri

Gazetecinin haber üretim sürecindeki zaman ve mekan deneyimini açıklamak adına modern zaman-mekan kuramlarının ne söylediğine bakmak gerekmektedir. Çünkü bu kuramsal yaklaşımlar, gazetecilik çalışmasının geçirdiği dönüşüm ve bundan sonra alacağı yönler konusunda önemli katkılar sağlamakta, ortaya çıkan olguların güncel çözümlenmesinde aydınlatıcı tarihsel perspektifler sunmaktadır.

Zaman-mekan tartışması üzerinden modern kent ve gündelik yaşama ilişkin toplumsal kuramlaştırma girişiminde bulunan düşünürlerden biri Henri Lefebvre'dür. Günümüz gazetecilik pratiklerinin üretim noktası dışında diğer yapılarla kurduğu ilişkilerin biçimini kavramak, yaşam ritmi ve mekanın kapitalist yeniden üretimi bağlamında gazetecinin deneyimini açıklayıcı bir zemine çekmek adına Lefebvre'ün yaklaşımının üzerinde durmak gerekmektedir. Lefebvre, gündelik yaşamın modernleşmesi, sanayileşmeye dayalı ekonominin başatlaşması ve kentsel yaşamın giderek banliyöleşmesi gibi değişimler karşısında gündelik yaşam, modernite, mekanın toplumsal yeniden üretimi, hümanist Marksizm ve yabancılaşma gibi konulara eğilmiştir (Shields, 2011: 280).⁸ Çeşitli odakları olsa da Lefebvre'ün çalışma açısından en değerli katkısı yeni bir Marksist sosyoloji oluşturma çabasında sunduğu yönelimdir. Bu çabada Lefebvre, odağına klasik Marksizmde olduğu gibi üretim ilişkilerini değil, gündelik yaşamı almıştır. Gündelik yaşamdaki ritmi, tekrarları incelemiştir. Gündelik yaşamın iki türden tekrarı ortaya çıkardığını ileri sürmüştür. Bunlardan birisi döngüsel, diğeri ise doğrusal tekrardır. Burada Lefebvre, tarihsel olarak zamanla ve mekanla girilen deneyim farklılıklarına işaret etmiştir.⁹ Ona göre döngüsel zaman,

⁸ Lefebvre, Hegel ve Marx'ın çalışmalarını keşfetmeden önce romantik bir hümanizm anlayışı geliştirme yolunda Schopenhauer'den etkilenmiştir. Shields (2011: 280).

⁹ Döngüsel zamansallık tipi, düzenli şekilde ve tekrarlayarak ortaya çıkan bir zamansallık tipidir. bkz. Erkaya, G. (2003: 68).

modernleşmeyle yeni bir yapılandırma sürecine girmiştir. Birey için işte geçirilen çalışma zamanı, boş zaman ve kent yaşamının gerekliliklerinden doğan zoraki zamandır. Lefebvre için gündelik yaşamın hareketlerini, rutinleşmesini incelemek, kapitalizmin hareket yapısına uygun bir zaman deneyimini incelemek anlamına gelmektedir. Kapitalizmin ve endüstrileşmenin ortaya koyduğu dinamikler sonucunda geçmişe ait döngüsel zaman kavrayışı, yerini doğrusal bir zaman anlayışına bırakmıştır. Lefebvre'e göre, gündelik yaşam hala geçmişten uzanıp gelen tekrarları barındırıyor olsa da endüstrileşmenin ortaya koyduğu ritm, tempo, zaman anlayışı mekanik üretime özgü bir ruha sahiptir.

Lefebvre'e göre, kentler birçok ögenin ve kapitalist etkinliklerin kesiştiği toplumsal bir merkeziyettir. Kentlerdeki gündelik yaşam, sadece ekonomik çıkarların egemen olduğu bir durum değildir, daha ötesinde kapitalizmin ihtiyaçlarına göre yapılandırılmış bir mekansallığı ifade etmektedir (Lefebvre, 1994: 68 vd.; Shields, 2011: 280). Ona göre, kapitalizmin gereklerine göre biçimlenen yönelimler, gündelik yaşamın tümünü ele geçirerek yeni bir evreye girmiştir. Gündelik yaşamda zamanın kullanımı önemlidir. Gün, küçük zaman birimleri şeklinde yaşanmaktadır ve dilimler halinde arka arkaya diziler oluşturan bu ritmik durum, gündelik olandır. Dolayısıyla Lefebvre'ün gündelik hayatın akışını incelemesi, kapitalizmin toplumsal yaşamın en temel dokularına nasıl nüfuz ettiğinin ortaya çıkarılması anlamına gelmektedir. Hatta Lefebvre, gündelik yaşamdan kaçışın olmadığını vurgulamaktadır. Ona göre, boş zaman, iş ve özel yaşam diyalektik bir bütünlük oluşturmaktadır. (Lefebvre, 1991: 138 vd.)¹⁰ Bu tespitten hareketle, modern toplumsal yaşam ya da Ernest Mandel'in kavramsallaştırmasıyla geç kapitalizm olarak ele alınsın, Lefebvre'ün Marx'ın insan

¹⁰ Lefebvre'e göre, çalışma mekanının dışında işçi, dinlenmeye, boş zamana, eğlenceye, molaya ihtiyaç duyar. Bu durumda boş zaman, gündelik olanın içinde istisnai ve "gündelik olmayan" olarak belirir. Ama kimse gündelik olanı geride bırakamaz ve ondan kaçamaz. Boş zaman, çalışma zamanı olmadan ele geçirilemez. O halde, Lefebvre'ün ortaya koyduğu diyalektik bakış, işçinin boş zaman üzerinden biçimlendirdiği özgürlüğe kaçış anlayışını bir yanılsama olarak görmektedir (Lefebvre, 1991: 138-139).

türü etkinliği olarak üretim kavramından yola çıkarak yaptığı çözümlemenin modern çalışma yaşamı için yetersiz kaldığı savı son derece tartışmaya açıktır. Onun bu çalışmaya olan katkısı, çalışan insanın zaman-mekan deneyiminde modern yaşamla birlikte ortaya çıkan değişimin çözümleme perspektifine çalışma zamanı-boş zaman ilişkisi bağlamında bir izlek kazandırmış olmasıdır. Gündelik yaşam kavramı, insanın içinde hareket ettiği toplumsal koşulların hem bugününe hem de tarihsel olana ışık tutan diyalektik bir yaklaşımı ortaya koyar. Kavramın eleştirel yönü, gündelik yaşamın yeniden üretilmesi konusuna ışık tutarken aynı zamanda onu değiştirme potansiyelini de içinde barındırmaktadır (Bensussan ve Labica, 2012: 425).

Üretim biçimleri ile zaman ve mekan arasındaki ilişkiye değinen ve çözümlemelerinde Lefebvre'den etkilenen Guy Debord ise toplumsal yaşamın gösterinin hakimiyetiyle yönlendirildiğini ileri sürmüştür (Debord, 2014:34-39). Tüketim olgusunu çalışma zamanı ve boş zaman ayrımı etrafında açıklamaya çalışmıştır. Ona göre, ileri kapitalist toplumlarda üretim etkinliklerinin kapladığı çalışma zamanının yerini tüketim etkinliklerinin kapladığı boş zaman almıştır. Kapitalizm bu yeni zaman örgütlenmesiyle kendi çıkarlarını savunan bir temsil meydana getiriyor olsa da bunu genel toplumsal bir çıkar gibi sunmaktadır. Toplum, üreten toplumdan sahte döngüsellik içinde tüketen bir topluma dönüşmüştür. Emek, sahte bir doğa içinde yabancılaşmakta ve onun boyunduruğu altına girmektedir (Debord, 2014: 124).¹¹ Tüketilebilir zaman, geçmişten gelen tarihsel bileşimlerle bir biçim oluşturarak sahte döngüsellik içinde kendisine yer bulmaktadır. Debord, metaların üretimiyle anılan zamanın kendisinin de bir meta haline geldiğini ileri sürerek bir

¹¹ “İşçilere, meta-zamanının “özgür” üretici ve tüketicileri statüsünü kazandırmak için gereken öncelikli koşul, onların kendi zamanının vahşice ellerinden alınmasıydı” (Debord, 2014: 117). “Debord’un, gelişmiş kapitalizmin kendi tikel çıkarıyla bağlantılı bir geri dönüşsüz zaman (doğrusal zaman) ve gösteri toplumunun (modern toplum) sahte-döngüsel zamanı arasındaki kurduğu ilişki, modernleşme yaklaşımının radikal bir eleştirisidir.” (Dursun, 2013: 117).

gösteri zamanı/toplumu kavramsallaştırmasına ulaşmaktadır.¹² Debord, gösteri kavramını, kent mekanının aldığı biçimler üzerinde de açıklamaya çalışmıştır. Kent mekanı yeniden yapılanırken üretim zamanına dayanan görünümünün yerini tüketilebilir zamanın görünümü almaktadır (Debord,2014: 132). Debord, zamanın günümüzde postmodern olarak tanımlanan sürece dönük değişikliklerin ilk belirtilerini 1970’lerin başında modernite ile bağlantılı olarak ele almaktadır (Dursun, 2013: 117).

E. P. Thompson da Lefebvre ve Debord gibi modern toplum yaşamının dayandığı değişim dinamiklerine odaklanmış, Lefebvre ve Debord’un gündelik yaşam, kent mekanı pratiklerine yönelttiği merceği, erken dönem kapitalist emek sürecinde iş disiplini açısından işçilerin zamanla olan ilişkisine çevirmiştir (Thompson, 2006: 440). Thompson’ın yazılarında ifade ettiği gibi önceleri yaptığı işe göre kendi çalışma temposunu doğal koşullara göre ayarlayan emekçi, makineleşme ile birlikte artık kendilerine dayatılan bir iş disiplinine dahil olmak zorunda kalmıştır. Heterojen ve döngüsel niteliğe sahip olan zaman anlayışından doğrusal ve homojen bir zaman anlayışına yönelim söz konusudur. Ona göre, eski çalışma alışkanlıklarından yeni bir iş disiplini düzenlemesine geçilmektedir.¹³ Zamanın standartlaştırılması, süreklileştirilmesi ve doğrusal hale gelmesi demek, aynı zamanda zamanın hesap edilen, ölçülen ve mekansal örgütlenişleri düzenleyen bir metaya dönüşmesi anlamına gelmektedir.

İnsanın bedensel etkinliği olarak emek, onun koparılamaz bir parçasıdır. Kapitalist emek sürecinin önceki dönemlerden farklılığı ise, üretimdeki denetimin ve üretilen ürünün artık işçiye değil, üretim araçlarının sahibi olan kapitaliste ait olmasıdır.

¹² “Sahte-döngüsel zaman *endüstrinin dönüştürdüğü* zamandır. Temeli metaların üretimine dayanan zamanın kendisi de bir tüketim metasıdır; bu meta eski birleşmiş toplumun çözülmesi aşamasında özel yaşam, iktisadi yaşam, politik yaşam olarak ayrılmış her şeyi bir araya getirir.” (Debord, 2014: 121).

¹³ “(...)işgücü fiilen istihdam edilmeye başlanınca iş-yönlendirmesinden zamanlı emeğe geçiş ortaya çıkar. İşin zamanlamasının herhangi bir zaman ölçümünden bağımsız olarak yapılabileceği doğrudur ve gerçekten de saatlerin yaygınlaşmasından önceye dayanır.” (Thompson, 2006:444).

Bu yüzden kapitalizmin erken dönemlerinden günümüze kadar emek gücünün verimliliğini artırarak üretilen ürünün miktarını fazlalaştırmak, buradan hareketle işçiyi çalıştırabildiği kadar çalıştırmak ve emek gücünü yoğunlaştırmak adına teknolojik girdileri artırmak, kapitalist emek sürecinin ana ve öncelikli amacı olagelmıştır (Thompson, 2006: 445). Thompson'a göre, emeği sömürmenin aracı olarak zamanın ölçülmesi ve böylece metalaşması, emek gücü üzerinde yeni çalışma alışkanlıkları ve yeni bir iş disiplini oluşturulmasında önemli bir etkidir. Ama benzer şekilde işçi sınıfının kendi örgütlü mücadelesinde de önemli bir unsurdur. Dayatılan yeni zaman disiplinine karşı işçiler zaman etrafında bir mücadeleye girerler ve direniş gösterirler (Thompson, 2006: 477). Böylece kapitalist emek sürecinin sömürüyü, verimliliği ve sermaye birikimini artırma istenci üzerinden şekillenen zaman-mekan deneyimi, toplumsal çalışma etkinliklerinin bütününe kapsayan bir ölçeğe yönelmiş ve yeni bir zaman-mekan çerçevesinin niteliğinin belirlenmesinde kapitalist sınıf ve işçi sınıfı arasındaki karşılıklı mücadele dinamikleri etken olmuştur (Thompson, 2006: 484).

Zaman ve mekan konusuna toplumsal sistemlerin yerinden edilmesi olarak yaklaşan Anthony Giddens ise, yerel bağamlarından koparılan toplumsal ilişkilerin daha geniş sınırlarda yeniden yapılandırıldığını ileri sürer. Buna da zaman-mekan uzaklaşması (*time-space distancing*) adını verir. Zaman-mekan uzaklaşması, bir aşamayı ifade etmektedir. Giddens'a göre, toplumsal yaşam, yüz yüze ya da uzaktan etkileşimleri içermektedir. Zaman-mekan uzaklaşması, uzaktan etkileşimin giderek artan şekilde insan yaşamının kayda değer bir özelliği haline alma ve bu özellikle birlikte toplumsal sistemlerin önceden ayırt edici yanlarının birbirine bağlandığı ve bağımlı hale geldiği bir süreci tanımlamaktadır (Giddens, 2014: 20-21). Modern öncesi kültürlerin aksine modern zaman, saat ve takvim gibi teknolojilerin vasıtasıyla mekanın

özgünlüğünden sıyrılmakta ve tekbiçimlilik ölçüleri sunmaktadır.¹⁴ Giddens’a göre, modernliğin başlangıç dönemine kadar kendi yöresinde doğayla kurduğu bağlardan, yerel alışkanlıklardan hareketle zaman ve uzam ilişkisini kuran insan, bundan sonra benzeştirici ölçülerle soyut varlıklara dönüşmüş, dönüştürücü dinamiklerin etkisine açık hale gelmiştir. Böylece zaman, mekan karşısında nedensel bir önceliğe ve mekan üzerinde egemenliğe sahip olmaktadır. Giddens bu durumu zaman-mekan boşaltılması (*emptying of time and emptying of space*) olarak adlandırmaktadır. Zaman-mekan boşaltılması ile birlikte toplumsal yaşamlar, evrensel bir rasyonalizasyon sürecine tabi olmakta, onun yaşam sistemine dahil olmaktadır. Bu diyalektik süreç, zaman ve uzamın eşgüdümlülüğünü gerektirmektedir (Giddens, 2014: 24; Dursun, 2013: 114). Giddens küreselleşmeyi bu noktadan açıklamaya çalışır. Mekandan giderek bağımsızlaşan zamanla modernleştirici ivme ortaya çıkar, küreselleşme olgusu doğar. Küreselleşme tartışması da bir diğer kavramsallaştırma olan zaman-mekan sıkışması tezini tartışmayı gerektirmektedir.

David Harvey’in zaman-mekan sıkışması yaklaşımı (*time-space compression*), ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle yakından ilişkilidir. Aynı zamanda beraberindeki küreselleşme tartışmalarını da büyük ölçüde kesen bir genişliktedir. Zaman-mekan sıkışmasını tarihsellik ve politika bağlamından soyutlamadan ele alan Harvey, Marksist mekansallaştırma yaklaşımını öne sürer. Zaman-mekan meselesinde sadece ulaşım teknolojilerindeki değişimlere değil, bu gelişmelerin sonuçlarının kapitalist üretimin dinamikleri üzerinde de ne tür etkilerde bulunduğunu çözümleme çabasına girişmiştir. Harvey, post-Fordist kapitalist rejim ile birlikte Fordist kapitalist rejimden daha esnek sermaye birikimi tarzlarına geçiş arasındaki ilişkiyi mekan ve

¹⁴ “Bütün modernlik öncesi kültürler zaman hesaplama biçimlerine sahiptiler. (...)gündelik yaşamın, kuşkusuz toplumun çoğunluğu için temelini oluşturan zaman hesabı, zamanı daima uzama bağlıyordu ve genellikle kesinlikten uzak ve değişken oluyordu.” Giddens, mekanik saatin icadının ve kullanımının yayılmasının zamanın uzamdan ayrılmasında en önemli etken olduğunu belirtir. Ölçü birliğinin sağlanmasıyla zaman, saat dilimleriyle nicelleştirilmiş, bölgelerden bağımsızlaştırılarak standartlaştırılmış oluyordu. (Giddens, 2014: 23)

zaman bağlamında açıklamaya çalışmaktadır (Harvey, 1999: 227). Zaman-mekan sıkışması en geniş anlamıyla, mesafeleri kat ederek bilgi ve malları daha etkili şekilde değişime sokarak insanlığın mekanı fethetmesinin çok sayıda yoluna işaret etmektedir. Mesafenin yeniden düzenlenmesi, mekânsal engellerin üstesinden gelme, zaman ufkunun kısalması, uzak nüfusları birbirine daha yakınlaştıracı ve yoğunlaştıracı bir şekle sokması gibi olgular bu kavramsallaştırmanın tartışma noktalarını oluşturmaktadır (Harvey, 1999: 228).

Esas olarak zaman-mekan sıkışması, sanayi kapitalizminin zincirinden kurtulmuş gelişkin hareketliliğin bir yansımasıdır (Cresswell, 2006: 9-15). Harvey'e göre maddi süreçlerden bağımsız nesnel bir zaman-mekan kavrayışı mümkün değildir, bu alanlara ilişkin kavramsal temellendirme ancak maddi süreçlerin araştırılmasıyla mümkün olmaktadır.¹⁵ Zamanlar ve mekanlar üzerinde kurulacak olan egemenlik, her türlü kâr arayışında ve sermaye birikim stratejilerinin gelişiminde yaşamsal öneme sahiptir. Harvey'e göre para ve zaman-mekan arasındaki ilişki bir devir ilişkisidir. Dolaşıma giren sermayenin geri kazanıma dayalı devir hızı arttıkça elde edilen kâr da artacaktır. Bu amaçla kapitalist yeniden yapılanmanın ekonomik süreçlerden hareketle toplumsal yaşamda da bir tempo artışına ve hızlanmaya ihtiyaç duymasıdır (Dursun, 2013: 115-116). Sermaye birikim rejiminin devinme mantığının, teknolojik değişimin ortaya çıkardığı yeni bir zamansal ve mekansal ritmin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bu çerçeveye uyumlu yeni bir emek görevleri tahsisine giriştiği, emeğin zamanının ve mekanının buna göre biçimlendiği belirtilebilir (Harvey, 1999: 228). Dolayısıyla maddi toplumsal süreçlerle ilişkisi bağlamında ele alındığında yeni iletişim teknolojilerinde görülen değişimin yeni bir zaman-mekan örgütlenmesine yol açtığı tespit edilmektedir.

¹⁵ “Zamanın ve mekanın nesnelliği, bu durumlardan her birinde toplumsal yeniden üretimin maddi pratiğince yaratılır; bu pratik coğrafi ve tarihsel bakımdan farklılaştığı ölçüde, toplumsal zamanın ve toplumsal mekanın kuruluşunun farklılaştığını görürüz. Kısacası, her özgül üretim tarzı ya da sosyal formasyon kendine özgü bir zaman ve mekan pratikleri ve kavramları bohçası içerecektir.” (Harvey, 2003: 230)

Bu bağlamda gazetecilik pratiklerinin merkezine oturan yeni iletişim teknolojileri, gazeteci emeğinin haber üretim sürecindeki zaman-mekan deneyimini de önemli ölçüde etkilemekte, dönüştürmektedir. Zaman-mekan sıkışması tezi, gazetecilik pratiklerinin hızlanma, esneklik, sermayenin hareket mantığı ile ilişkileri açısından yol gösterici niteliğe sahiptir. Ayrıca Harvey, zamanı ve mekanı yeniden tanımlanan ve dinamik şekilde kapitalist birikim stratejilerinin hegemonyasında belirlenen bir çalışma yaşamı örgütlenmesine karşı kendi toplumsal değişim modelini sunanların da bu zamansal ve mekansal karmaşık ağı kavraması gerektiğini belirtmektedir (Harvey, 1999: 246).

Bilgi işçisi¹⁶ yaklaşımı etrafında “esneklik” kavramıyla zamanın ve mekanın yeniden yapılandırılması üzerine tartışan Richard Sennett ise, modern esneklik biçimlerinde iktidar sisteminde gizlenmiş üç unsurdan bahsetmektedir: *Kurumların kökten dönüşümü, esnek uzmanlaşma ve merkezileşme olmaksızın yoğunlaşma*.¹⁷ Buna göre zaman ve mekan emek için parçalanmakta, esnek kapitalist üretim ve yansıttığı politika etme tarzı buna göre yapılanmaktadır. Zaman, küresel sermaye hareketlerinin genel mantığına ayak uyduran şekilde hızını ve esnekliğini artırmakta; mekansal yapılanma ise üretim biçiminin hızlı karar alma ve onay ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde büyük bürokratik yapılardan küçük çalışma grubu niteliğine dönüşmektedir (Sennett, 2008: 61). Sennett’e göre, işçiler, iktidara boyun eğme biçimi konusunda yüz yüze olandan elektronik olana; zamanın düzenlenmesi konusunda masa saatinden bilgisayar ekranına geçiş yapmıştır. Birçok anda düzenlenmemiş gözüküyor olsa bile

¹⁶ Bilgi işçisi tanımı ilk kez 1959 yılında Peter Ferdinand Drucker tarafından yapılmıştır. Bkz. Drucker (1959).

¹⁷ “*Kurumların kökten dönüşümü*. Esnek davranış, günümüz işletme kitapları ve dergilerinde, sadece değişime istekli olmak şeklinde tanımlanıyor; oysa söz konusu olan, zaman duygumuz üzerinde belirli etkiler yaratan, belirli bir değişimdir.” (Sennett, 2008: 49)

“*Esnek uzmanlaşma*. Fordizmde vücut bulan üretim sisteminin tam antitezidir.” (Sennett, 2008: 53)

“*Merkezileşme olmaksızın yoğunlaşma*.” Yeni iş organizasyonlarında merkezsizleşme (decentralization) olduğu ileri sürülmektedir. (Sennett, 2008: 57)

zamanın mikro yönetimi; mekanın ise parçalanması, merkezsizleşmesi söz konusudur.¹⁸

Sennett'in yaklaşımı, gazetecilik çalışması açısından mekansal parçalanma, zamanın ve mekanın denetimi ve yönetiminde yeni biçimlenmelerin ortaya çıkması, esnek kapitalist üretim tarzında gazetecilik pratiklerinin zaman ve mekanla ilişkisi, haber üretim sürecinin mekansal yeniden örgütlenmesi gibi konularda önemli katkılar sağlamaktadır.

Toplumsal açıklama alanında ortaya koyduğu çalışmaları ile zaman ve mekan ilişkisini modernizmin devamlılığı çerçevesinde açıklayan bir diğer kişi Zygmunt Bauman'dır. Bauman, modern yaşamın en önemli özelliğini mekan ile zaman arasında değişen ilişki olarak tarif etmektedir (Bauman, 2017: 33). Bauman, postmodernizm tanımını yanlış bulur ve bunun yerine "akışkan modernite" tanımını tercih etmektedir.¹⁹ Bauman, 20. yüzyıl ve 21. yüzyıl modern yaşamındaki zamansal ve mekansal farklılıklar için ağır moderniteden hafif moderniteye geçiş olarak tanımladığı bir süreci öne sürer (Bauman, 2017: 172). Bauman'a göre Fordist fabrika sistemine dayanan ağır modernitede ilerleme, boyut olarak büyüme ve mekansal genişlemeye karşılık gelmektedir. Mekanın bütünsel yapısını ve homojenliğini sürdürmek ve onu kontrol altında tutmak, zamanın rutinleştirilmesine bağlıydı. Mekanlar, rutinleşmiş zaman içinde yüz yüze karşılaşmaların gerçekleştiği yerlerdi. Emek, zamanda ve mekanda zincirlenmiş haldeydi.²⁰ Bauman'a göre, ağır modernitenin rutinleşmiş zamanı, hacimli üretim mekanları ve ağır makinaları, emek gücünü ve sermayeyi olduğu yere çiviliyor ve bir arada tutuyordu. Ancak fabrikayı çevreleyen katı duvarlar, yazılım kapitalizmi ve

¹⁸ Sennett, söz konusu dönüşümü Daniel Bell'in "metrik mantık" yaklaşımına gönderme yaparak açıklamaya çalışır. (Sennett, 2008:61)

¹⁹ Bauman, akışkanlık olgusunu, "değişmeyen tek şeyin değişim, kesin olan tek şeyin ise belirsizlik olduğunun gittikçe kesinleşen kanıtı" olarak ileri sürmektedir (Bauman, 2017:12). Bauman'ın ileri sürdüğü modern akışkanlık kavramından hareketle iletişim araştırmaları alanında çalışma yürüten Mark Deuze, "akışkan gazetecilik" (Liquid Journalism) kavramını ortaya atmıştır. (Deuze, 2008:850-851)

²⁰ "Ağır modernite zamanlarının en beğenilen ve en çok örnek alınan tasarlanmış rasyonalitesi olan "Fordist fabrika", bir yüz yüze karşılaşma mekanı olduğu kadar, sermaye ile emek arasında kıyılan "ölüm bizi ayırıcaya dek" türü bir evlilik yeminiydi de. Bu evlilik, daha çok, mantık ya da ihtiyaç giderme evliliği idi; hiçbir şekilde bir aşk evliliği değildi – fakat "sonsuz kadar" evli kalmaya kavli edilmişti ve çoğu zaman da öyle olmuştu." (Bauman, 2017:174-175).

hafif moderniteyle birlikte yıkılmıştır (Bauman, 2017: 175-176). Artık gidişata uyum sağlayabilen daha küçük boyutta esnek yapılı örgütsel biçimler gündeme gelmiştir. Aslında Bauman’a göre olan, zamanın yok edilmesi adı altında mekanın yeni bir biçimde bağlam dışına itilmesidir (Bauman, 2017: 176-177).

Bauman, yazılım kapitalizmi ya da hafif modernite olarak tanımladığı bu yeni evrede kimi özelliklere dikkat çekmektedir. Bu özellikler, genel üretim rejiminin dönüşümüne vurgu yapmakla beraber gazetecilik pratiklerinin 1970’lerden sonraki dönüşümünü de ışık tutan niteliktedir. Bauman’ın yaklaşımı haber üretim sürecinin dönüşümünü anlamada kilit kavramlar sunmaktadır. Onun tespitlerine göre, anlık üretim ve tüketime dayalı deneyim, anındalık²¹ fikrini öne çıkarmış ve zaman ile mesafe arasındaki ilişki zayıflamıştır; sermayenin hafıflemesi, onun ve emek gücünün hareket edebilir hale gelmesine imkan tanımıştır; eskiye kıyasla istihdam yapısında daralma, küçülmüş şirket yapılarında artış yaşanmıştır; akışkan modernite, bir yandan zamanı sonsuz bir düzleme yerleştirirken diğer yandan onu değersizleştirmekte ve sürekliliğini yok etmektedir, uzun vadelinin yerine kısa vadeliyi, dayanıklı olanın yerine geçici olanı koymaktadır; insan etkinliği açısından yeni durumdaki anındalık, bir arada yaşama biçimini değiştirdiğinden kolektivite sorununu da gündeme getirmektedir (Bauman, 2017: 183-190).

Zaman mekan deneyimi konusuna eğilen bir diğer düşünür de Manuel Castells’dir. Onun zaman-mekan görüşünün merkezinde “akışlar uzamı”²² kavramsallaştırması yatmaktadır. İnternete dayalı ağ toplumu, Castells’e göre zamanın çizgisel, ölçülebilir niteliklerini parçalamış ve yeni bir zaman anlayışı doğurmuştur. İnternet vasıtasıyla ortaya çıkan yeni iletişim sisteminde akışlar uzamı, yıkılan ve yeniden kurulan bir sonsuz rastlantısal kültürel duruma yol açan teknolojiyi kullanan

²¹ Bauman “anındalık”ı mekanın direncinin sıfırlanması ve nesnelerin maddeselliğinin akışkan hale getirilmesi olarak tarif etmektedir. (Bauman, 2017:187).

²² Akışlar uzamı için bkz. (Castells, 2005:571).

zamansız zamandır.²³ Castells'e göre, bu süreçte zamansal ve mekansal bağlamlarından kopan yerellik, işlevsel ağlar biçiminde yeniden birleşmekte ve tarihsel olarak gelişmiş temsil sistemlerinin çeşitliliğini kapsayan şekilde akışlar uzamının ve zamansız zamanın yeni kültürünün temellerini oluşturmaktadır.²⁴ Castells, ağ toplumuyla birlikte zamanın sermaye süreçlerinden bağımsız hale geldiğini ileri sürerek çözümleme ekseninde maddi süreçlere yer vermemektedir. Değişimin enformasyonel yönünü fazlaca abartarak kapitalizmin çatışma dinamiklerini yok saymış, kapitalizme içkin olan çelişkilerden doğan sorunları devletin kötü yönetilmesine bağlamıştır (Fuchs, 2012:92-793). Ortaya koyduğu kuramsal çerçevenin kapitalist üretim tarzıyla kurduğu ilişki belli sorunlar taşısa da Castells, ağ toplumu ve yaratıcı yıkım gücüne sahip yeni kültürel biçimleri açıklaması bakımından gazetecilik pratiklerinin tartışılmasında önemli bir yönelim sağlamaktadır.

Yeni iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte emek rejiminin zaman ve mekanında yeni bir örgütlenmeye yol açan dönüşüm yaşanmaktadır. Kapitalist üretimin Fordizme dayalı önceki paradigmasına göre, üretim etkinliği çoğunlukla kitlesel şekilde fabrika, büro gibi mekanlarda yapıldı. Ancak sermayenin sürekli teknoloji yoğun üretimi benimseme eğilimi, fabrikanın toplumun bütününe doğru genişlemesi, üretimin toplumsallaşması ve tüm etkinliklerin üretken hale gelmesi gibi tartışmaları gündeme getirmiştir (Dyer-Witheford, 2004: 257). Hardt ve Negri'nin yeni bir sınıf karşıtlığı kuramsallaştırması girişimi olarak tanımladıkları, Michel Foucault'nun biyo-iktidar

²³ “Bu çizgisel, geri çevrilemez, ölçülebilir, öngörülebilir zaman, ağ toplumunda parçalanmaktadır; tarihsel açıdan son derece önemli bir gelişmedir bu. Ancak yalnızca zamanın farklı toplumsal bağlamlarda görelilik arz etmesine ya da gerçeklik sanki döngüsel mitlerde tümüyle yakalanabilirmiş gibi zamanın geri çevrilebilirliği mitine bir geri dönüşe tanık olmuyoruz. Daha köklü bir dönüşüm söz konusu: Zamanlar, kendi kendine genişlemeyen kendi kendini koruyan, döngüsel değil de rastlantısal olan, tekrarlanmayan aniden olan sonsuz bir evren yaratmak üzere birbirine karışmaktadır: Varoluşunun bağlamlarından kaçmak, her bağlamların hep mevcut olana biçtiği değeri alabilmek için teknolojiyi kullanan zamansız zaman.” (Castells, 2005: 575-576).

²⁴ “(...)benim zamansız zaman dediğim de, yalnızca, ağ toplumunda ortaya çıkan, hakim bir toplumsal zaman biçimi. Toplumsal hakimiyetin farklı zamansal ve uzamsal çerçevelerde, işlevlerin ve insanların seçici bir biçimde kapsanması ya da dışlanmasıyla icra edildiğini savunuyorum.” (Castells, 2005: 577).

kavramsallaştırmasına dayanan “biyopolitik üretim” yaklaşımı, iletişim pratiklerinin önem kazandığı zamansal ve mekansal yeniden örgütlenmeye işaret etmektedir (Hardt ve Negri, 2004:13-14). Biyopolitik üretimde üretim, fabrikaya ya da geniş anlamda işyerine olan mekansal bağımlılığı ortadan kaldırmakta, üretimin yeri bütün olarak topluma kaymaktadır.²⁵ Marx’ın üretken emek ve üretken olmayan emek ayrımından yola çıkarak maddi ve maddi olmayan emek ayrımının emek sürecindeki hakimiyeti tartışmasını ortaya atan biyopolitik üretim yaklaşımı, yeni bir zamansal ve mekansal emek rejimi örgütlenmesine gidildiğini savunur. Buna göre maddi olmayan emeğin standartlaştırılmış emek süreçlerinin aksine çalışma zamanı, serbest zaman, üretim zamanı ve üretim mekanı sabit ve belirli değildir. İş zamanı-serbest zaman ayrımı belirsizleşmiş, iş zamanı, tüm yaşam zamanı haline gelmiştir. Dolayısıyla Hardt ve Negri’nin küresel duvarsız fabrika olarak tanımladığı, iletişimsel etkinliklerin altyapısına dayanan post-Fordist esnek üretimin yaygınlaşması, tüm üretim alanlarında ücret, sosyal güvenlik, iş sözleşmesi ve istihdam gibi yapıları aşındırmakta, yeniden biçimlendirmektedir.²⁶

Hardt ve Negri’nin kuramsal yaklaşımları, işçi sınıfının heterojen ve karmaşık biçimlenmesini göz ardı ettiği, farklı özellikler taşıyan üretim alanları arasında ayrım yapmadan genelleştirilmiş terimlerle açıklama getirmeye çalıştığı ve çalışma zamanı-boş zaman ayrımının ileri sürüldüğünün aksine yaşamın tüm alanına çalışma zamanının hakim olduğu yönünde eleştiriler almıştır (Camfield, 2014: 114-115). Üretim pratiklerinin tüm aşamasında enformasyon ve bilgi ile düşünsel ve fiziksel emeğini

²⁵ “Sermayenin gayri şahsi hakimiyeti fabrika duvarının ötesinde tüm topluma ve tüm yerküreye yayıldıkça, kapitalist komuta bir “yer-siz-lik” (non-place) haline, daha doğrusu her yer haline gelir. (Hardt ve Negri, 2004:115).

²⁶ Hardt ve Negri, Marx’ın temel-üstyapı ayrımından uzaklaşarak ilgilerini emek kategorisiyle enformasyonel akış (dijitalleşme) arasındaki ilişkiye odaklamışlardır. Kafa-kol, zihinsel-uygulama, rutin-yaratıcı emek etkinlikleri arasındaki ayrım, iş zamanı-serbest zaman arasındaki ayrım, maddi emeğin verimli şekilde sürdürülebilmesinin egemenlik yollarını oluşturmaktadır. Kitleli üretim döneminden yeni esnek yapıli üretim paradigmasına geçişle birlikte egemenlik kurma biçimi de değişmiştir. Biyopolitik üretimde kitle üretimindeki zaman ve mekandaki değer ilişkilerinin yerini maddi olmayan emeğin değerlendirme ilişkisinin aldığı ileri sürülmektedir. Gerekçe olarak da üretim zamanı ile serbest zaman arasındaki ayrımın ortadan kalktığı varsayılmaktadır. (Hardt ve Negri, 2004:119-123).

kaynaştırarak (Fuchs ve Sandoval, 2014: 491) çalışan gazeteci düşünüldüğünde, ikilinin üretimin toplumsallaşması yaklaşımı, gazetecilik üretimindeki emek rejimi çözümlemelerine katkı koyan bir niteliğe sahiptir. Diğer yandan çalışma zamanı-boş zaman ayrımı tartışmasında iki yönlü bir iç içe geçme sürecinden söz edilebilir. Hem çalışma zamanı boş zamanı da kapsayacak şekilde yaşamın tüm alanına yayılmış hem de enformasyonel üretim bağlamında tüm yaşam zamanı çalışma zamanı biçimine bürünecek şekilde üretim toplumsallaşmıştır.

1.3. Haber Üretiminde Dönüşüm

Haber üretim süreci üzerindeki ekonomik ve teknolojik etkiyi anlayabilmek için emek ilişkilerindeki genel eğilimleri de içine alacak şekilde kapsayıcı bir değerlendirmeye mutlaka ihtiyaç vardır. Gazetecilerin Türkiye’deki çalışma ilişkilerinde dijital teknolojilerle tanışmasıyla birlikte zaman-mekan bağlamında ortaya çıkan değişimlerin tartışılmaya ve açıklanmaya çabalandığı bu çalışmada, geçmiş dönemden bu yana araştırmanın alanını ilgilendiren tartışmalara değinmek gerekmektedir. Bu gereklilik, iki tartışma konusunu öne çıkarmaktadır: Enformasyon toplumu/post-Fordizm/post-modernizm ve gazetecilik çalışması açısından yöndeşme olgusu.

1960’ların sonunda kapitalist ekonomi, kar ve verimlilik oranlarındaki düşüşle başlayan bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Fordizmin krizi olarak da adlandırılan bu kriz, aynı zamanda Fordizmin niteliğini oluşturan birikim ve düzenleme sistemlerinin dünya çapında işlemez hale gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Fordist üretimin krizi, sonuç itibarıyla kapitalizmin yapısal bir krizidir. Bu krizi atlatabilmek adına yeni bir üretim sistemi paradigmasının hayata geçirilmesi kaçınılmaz hale gelmiştir (Dikmen, 2011: 219). Kapitalist üretim biçiminin sermaye birikim stratejilerine göre yeniden yapılanmasına yol açan bu evre genel olarak post-Fordist dönem olarak nitelenmektedir.

Söz konusu aşamada, üretimde esnek otomasyon teknolojilerinin yaygın olarak kullanımına mikroelektronik temelli bilgi ve iletişim teknolojileri de eşlik etmektedir (Jessop, 2009: 161). 1970'lerden sonra ileri teknolojilerin yaygın şekilde kullanılmasının sonucu olarak teknoloji, işin örgütlenmesinde her zaman merkezi bir öneme sahip olmuştur. Yeni teknolojiler, üretim süreçlerine dahil edilmiş ve bu şekilde esneklik olgusu işin örgütlenmesinde ana unsur olarak öne çıkmıştır. Ekonomik büyümenin 1970'lere kadar büyük ölçüde Fordist biçimle desteklendiği Keynesyen refah devleti tasfiye edilmeye başlanmıştır. Yeni dijital teknolojilerin gelişimi, toplumdaki ve ekonomideki tüm ilişkileri etkilemiş, yeni bir iş örgütlenmesi yaratmıştır. Farklı birçok çalışma alanında olduğu gibi kapitalist üretimin bu yeniden yapılanması olarak tarif edilebilecek bu süreç, gazetecilik alanını da derinden etkilemiş, gazetecilik emeğinin kullanımında, işin örgütlenmesinde, istihdam yapısında ve gazete emekçilerinin örgütlülüğünde önemli değişikliklere yol açmıştır.

Gazetecilik pratiğini derinden etkileyen bir diğer önemli faktör ise yöndeşme olgusudur. Yöndeşme olgusunun temelini sayısal teknolojilerin gelişmesi olarak düşünmek yanlış olmayacaktır. Medya yöndeşmesi, bir sonuç olmaktan ziyade bir süreçtir. Medya yöndeşmesi, bilgi ve iletişim teknolojilerinde, medya ürünlerinde ve hizmetlerinde, medya endüstrisinde ve firma yapılarında ve elbette medya çalışanlarında gözlenen gelişmelerle birlikte yol alan bir süreçtir. Yöndeşme kavramı, sadece teknolojik bir değişim-dönüşüme işaret etmez, aynı zamanda hem yöndeşmeyi hem de ayrışmayı yansıtan ortamın endüstriyel, kültürel ve toplumsal paradigmlarında yaşanan değişimleri içeren kapsayıcı bir duruma işaret etmektedir (Lugmayr ve Zotto, 2016: 5-6).

Gazetecilik pratiğindeki yöndeşme, dijital iletişim teknolojilerinin yaygın tatbikiyle kolaylaştırılmış bir süreci açıklamaktadır. Bu süreç, gazeteciler açısından mesleki, teknolojik, editöryel, araçsal, zamansal, mekansal, hacimsel, yöntemsel, dilsel

ve benzeri birçok konuda etkide bulunmaktadır. Bu bölümün bir diğer konusu da Türkiye'nin kendi tarihsel ve teknolojik özgünlüğü içinde gazetecilik pratiklerinin nasıl gelişme gösterdiği ve yeni iletişim teknolojileriyle birlikte hangi koşullar içinde yapılmış olduğudur. 1970'lerdeki krize bir cevap olarak ortaya çıkan neo-liberal politikaların uygulamalarıyla şekillenen yeniden yapılanmanın Türkiye'deki yansımaları, gazetecilik tarihi ve medya endüstrisinin gelişimi bağlamında ele alınmaktadır.

1.3.1. Gelenekselden Dijitale, Fordizmden Postfordizme Gazetecilik

1960'lı ve 70'li yıllar boyunca bazı düşünürler post-endüstriyel toplum fikrini öne sürerek modern toplumsal yaşama ilişkin bir kuramsal çıkış yaptılar.²⁷ Post-endüstriyel toplum teorisi, zamanla düşünce çevrelerinde ivme kazanarak popüler bir sosyolojik tartışma konusu haline geldi ve bir süre sanayiden arınma denilebilecek iyimser bir toplum tahayyülü etrafında tartışma devam etti. Erken dönem post-endüstriyel teori tartışmalarıyla sonraki devam eden tartışmalar arasındaki önemli sayılan fark ise bir “enformasyon toplumu” kavramsallaştırmasının yapıyor olmasıdır. Buna göre yeni toplumda bilgi merkeze yerleşmekte ve bilgiye devrimsel bir nitelik atfedilmektedir. Modern toplumsal yaşamı dönüştüren ve değiştiren itici güç, bilgidir.

Enformasyon toplumu ya da post-endüstriyel yeni toplum düşüncesine ilişkin itirazların en başta yükseldiği alan olarak Marksist ekonomi politik yaklaşımı benimsemiş çevreler gösterilebilir. Marksist eleştiri, enformasyon toplumu düşüncesinin Batı'nın liberal ilerlemeci geleneğiyle uyumlu olduğunu düşünmüş ve geç burjuva ideolojisiyle net bir ilişkisi olduğu görüşünü savunmuştur. Fakat sonradan bu alan içinden bazı gruplar, kapitalizmin gelişme dinamiklerini hala değişimlerin ana itici gücü olarak görmekle beraber, kapitalizmin eski ve yeni biçimleri arasındaki belirgin

²⁷ Bununla ilgili bkz. Bell (1973), Toffler (1971), Masuda (1981), Drucker (1959).

farklılıkların da göz ardı edilemeyeceğini savunmuşlardır. Bunu savunan düşünürlerin çoğu tartışmaya kendi uyarlama kavramları olan post-Fordizm ile katılmayı tercih etmiş gözükmetedirler (Kumar, 2004: 15-16).

Enformasyon “devrimi” ve sanayi sonrası toplum kuramı yaklaşımlarının daha kapsayıcı ve aynı oranda daha karmaşık, zor ve eklektik olan bir diğer düzlemi ise postmodernizm tartışmalarıdır (Dyer-Witheford, 2004: 247 vd.). Postmodernizm teorisi, modernizme içkin olduğunu düşündüğü toplumsal pratiklerden, toplumsal eyleyiş biçimlerinden bir kopuşa vurgu yapan modernizm sonrasına geçişin görüngüleri olarak tarif ettiği toplumdaki kültürel, siyasal ve ekonomik tüm değişim biçimlerini içine alan kendine özgü geniş bir düşünce perspektifine sahiptir.

Enformasyon toplumu gibi görüşlerin kökeninde II. Dünya Savaşı’ndan sonra askeri alanda görülen bilgisayar sistemlerindeki gelişmeler yatmaktadır (Kumar, 2004: 20).²⁸ Askeri alandan serpilerek bilgi teknolojilerindeki gelişim zamanla askeri alanın dışına ve askeri alandaki sınırlılıkları aşarak taşmıştır. Daniel Bell’e göre, nasıl ki sanayi toplumu mal üreten ve tüketen bir toplumsa, yeni toplum da enformasyon üreten ve tüketen bir toplumdur. Bu şekilde enformasyon toplumu düşüncesi, yeni bir üretim ilişkilerinin başladığına işaret ederek emek-değer teorisinin yerine bir bilgi-değer teorisi koymuş olmaktadır (aktaran Kumar, 2004: 25).²⁹

İletişim çalışmaları ve daha özelde gazetecilik çalışması açısından bilgi teknolojilerinin giderek artan önemi ve toplumsal yaşamın her alanında yarattığı değişim tartışılmazdır. Fakat yeni bir tür toplumun doğuyor olduğu ve yeni bir çağın başladığı gibi kopuş odaklı fikirler son derece tartışmaya açıktır. Erken dönem post-endüstriyel hizmet toplumu savunularına karşı Harry Braverman, hizmet sektöründeki

²⁸ Bu durum, savaş yıllarının kazandırdığı araştırma-geliştirme dürtüsüyle açıklanabilir. Düşünülürken elektronik dijital bilgisayarın kendisi temel olarak balistik hesaplamalar ve atom bombası çözümlemelerine dayanmaktadır. Savaş sonrası dönemde de bu ivme devam etmiştir.

²⁹ Alvin Toffler de benzer iyimserliği taşıyan görüşleri savunur. Yeni bir uygarlığın doğacağını ve herkesin bundan hoşnut olacağını ileri sürer.

birçok işin imalat sanayindeki çalışma gibi Taylorizasyona³⁰ tabi olarak yürüdüğünü açıklamıştı.³¹ Aynı şekilde durmadan gelişen bilgisayar sistemlerinin bilgisayar kullanan profesyonelleri Taylorcu anlayışla proleterleştirmesi kaçınılmaz gözükmemektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin devlet ve iş dünyasının kullanımının dışına taşması da iş, ev yaşamı ve boş zaman gibi ayrımların ortadan kalkmasına yol açacak kapıyı aralamış oldu. Sınırları kaldırdı ve önemsizleştirdi (Kumar, 2004; Hardt ve Negri, 2004).

Askeri güdülenmeyle gelişme gösteren enformasyon teknolojilerinin kapitalist ve sermaye birikimine odaklı işleyişi enformasyon toplumu kuramının sorgulanmasına ve eleştirilmesine neden olmuştur.³² Enformasyon toplumu kuramcılarının öne sürdüğü köklü değişimler ve kopuş fikrine karşı eleştirilerde süreklilik fikri öne çıkmaktadır. Eleştiriler, belli tekniklerin ve araçların gelişip değiştiğini kabul etmekle beraber kapitalist üretim ilişkilerinin amaçları ve hedefleri bağlamında herhangi köklü bir değişime uğramadığını ve eskisi gibi devam eden bir işleyiş içinde olduğunu vurgulamaktadır. Değişimlerin olduğu ama mevcut eşitsizlikleri sürdüren biçimde gerçekleştiği görüşü öne çıkmaktadır (Kumar, 2004: 45).

Post-endüstriyelizm, enformasyon toplumu, post-Fordizm gibi kavramsallaştırmaları kesen bir diğer teorik tartışmanın postmodernizm olduğu belirtilmişti. Enformasyon teknolojisi öyle ya da böyle enformasyon toplumu fikrini destekleyen bir yana sahip olmakla birlikte diğer teorilerin merkezinde yer alan bir tartışma eksenine oturmaktadır.³³ Enformasyon toplumu kuramcıları geleceğe dönük iyimser bir duyguyu paylaşmaktadır. Kuramda ağırlık daha çok teknolojik yeniliklere

³⁰ Taylorizm, Fordizm ve Postfordizm kavramları için bkz. Öngen (1996: 111-119).

³¹ Braverman (2008) 1974'te yazdığı kitabında, mavi yakalı çalışanlara benzer şekilde beyaz yakalı çalışanların da rutinleşme, ayrışma, yüksek uzmanlaşma ve vasıfsızlaşmaya uğradığını ileri sürmüştü.

³² Eleştiriler için bkz. Kaplan (1991).

³³ Küreselleşme kavramı bu teorilerin tümünün ortak paydası gibidir. Adem-i merkezileşme ve çeşitlilik tüm yaklaşımların belirttiği "yeni" çağın ortak özellikleridir.

verilmektedir. Teknoloji bu türden bir yaklaşımla yansız, ilerlemeci yanını kaybederek kullanımını ve uygulanmasını belirleyen toplumsal ilişkiler düzeyine yerleştirilir. Enformasyon toplumu fikri üretici güçlerin gelişmesine odaklanırken post-Fordist kuram üretim ilişkilerine vurgu yapmaktadır (Kumar, 2004: 54). Post-Fordist kuramın ne ifade ettiğini anlamak adına Fordizmden ve onun krizinden yola çıkmak gerekli görünmektedir.

Fordizm, diğer üretim sistemlerinden farklı olarak kitlesel ölçekte standartlaştırılmış ürünlerin üretimi ve dağıtımını içermektedir (Belek, 1997: 250 vd.). Fordist rejimde üretimin ve işin sürekliliğini sağlayan makinalar arası işbölümüne imkan tanıyan zaman ve hareket yasaları söz konusudur. Zaman ve hareket işlevler arasındaki eşgüdümü sağlarken aynı zamanda çalışanlar ve koşulları üzerinde denetimi sağlamaktadır (Öngen, 1996: 123-124; Dikmen, 2011: 120). Seri üretim ve kitle tüketim dinamiğine dayanan Fordist rejim, ağırlıkla benimsendiği uzam zaman sabitlerinde birbiriyle karşılıklılık temelinde emek süreci, ekonomik birikim rejimi, düzenleme tarzı, toplumsallaştırma tarzı ve toplumsal bir formasyon gibi farklı düzeylerde sermaye ile ilişkilene biçimleri olarak düşünülebilir (Jessop, 2009: 103). Sermaye birikiminin Fordist modeli, 1960'ların sonlarından itibaren önüne koyduğu hedeflerle çelişen yan etkilerle yüz yüze gelmiştir (Öngen, 1996: 125).³⁴ Aklın, zamanın, mekanın, ürünün ve insan emeğinin standardizasyonuna dayanan bu rejim, kitlesel üretim ve kitlesel tüketim paradoksu ile montaj hattı paradokslarıdır (Dikmen, 2011: 130). Fordizmin krizi, temel olarak kapitalizmin ve sermaye birikim süreçlerinin krizi olarak ele alınmalıdır. Bu nedenle 1970'lere dek kapitalizmin genişlemesine ve büyük karlar elde etmesine olanaklar sunmuş teknik, toplumsal, ekonomik ve siyasi örüntülerin yerine yenilerinin

³⁴ Refah devletinin dayandığı üretim planı ile kapitalizmin sermaye birikim modeli çelmeye başlamıştır. Bu da fordizmin krizi olarak tanımlanmaktadır (Dikmen, 2011; Belek, 1997; Öngen, 1996) .

tesis edilmesi ihtiyaç olarak doğmuştur. Fordizm sonrası ya da post Fordist³⁵ yapıların ortaya çıkması da bu noktada değerlendirilmektedir (Harvey, 1999: 197-198).

Kapitalizmin üretim ilişkileri tarihinde yeni bir aşamaya işaret eden Fordizm sonrası yapılar, sadece emek sürecini değil, toplumsal yaşam biçiminin yeniden örgütlenmesini ve bu şekilde kapitalist üretim ilişkilerinin de yeniden yapılanmasını öngören yeni bir paradigma olarak değerlendirilmektedir (Öngen, 1996: 131). Bu sebeple, kapitalist yeniden yapılanmayı anlamaya, tartışmaya ve açıklamaya dönük her girişimin, bu süreçle ilişkin toplumsal kuramların birlikte ele alınması gerektiğini göz ardı etmemesi gerekmektedir.

Yeni Fordist sistem, üzerine düşünen kuramcılar tarafından üretici güçleri büyük ölçüde geliştiren bir üretim biçimi olarak belirtilir. Sistemin özellikle tasarım, programlama ve bakımla ilgili alanlarda çok yönlü ve nitelikli işgücüne dayandığı öne sürülür (Öngen, 1996: 131). Fordizm sonrası emek sürecinin ayırt edici özelliği olarak esnek sistemlerin ya da esnek makinelerin işleyişine dayanan esnek üretimi gerektireceği söylenebilir (Jessop, 2009: 161). Yeni iletişim teknolojilerindeki gelişmelere yaslanan esnek uzmanlaşma, ortaya çıkan ihtiyaç ve olanaklara üretim araçlarında hızlı değişiklikler yaparak karşılık verebilme kapasitesinin arttığı bir süreçle işaret etmektedir. Yeni ürünlerin yeni araçlara ihtiyaç duymadığı, eskilerini tümüyle tasfiye etmeye gerek duymadan dijital olarak bilgisayar üzerindeki programlamalarla yönetilen ve bu sayede yeni tasarımların uygulanabildiği yeni türden bir teknolojik esneklik söz konusudur (Kumar, 2004: 61; Jessop, 2009: 161). Bu esneklik, hem üretime hız kazandırmakta hem de özel talebe cevap verebilen kişiselleştirilmiş üretime imkan vermektedir. Sayısal ya da bilgi teknolojilerine dayanan üretim, üretim araçlarında olduğu kadar bu araçları kullanan işçilerde de beceri edinimine ve

³⁵ “Kimilerince Fordist ilkelerin devamı niteliğinde olmak üzere neo Fordist (yeni Fordizm) kimilerince yepyeni bir iş düzeni ve örgütlenme ilkesi geliştirdiği gerekçesiyle post Fordist (Fordizm sonrası) olarak adlandırılmaktadır” (Öngen, 1996: 127).

esnekleşmeye ihtiyaç duymaktadır (Sennett, 2009: 34-35).³⁶ Esnek uzmanlaşma tartışmaları, post-Fordist gelişmelerle birlikte büyük ölçekli kitlesel üretimin yerine anlık taleplere ve ihtiyaçlara göre şekillenen küçük ölçekli üretim anlayışının yayılan bir eğilim haline geldiği fikri üzerinde yürütülmektedir (Kumar, 2004: 61; Sennett, 2009: 75-77). Zanaatçılık benzeri üretim tiplerinin yeniden meydana çıkması konusunda iyimser görüşü paylaşılanlar³⁷ insanın esnek uzmanlaşmayla üretim süreci üzerindeki denetimini artırdığını ve iyileştirdiğini savunurken konuya kötümser yaklaşanlar³⁸ ise kitlesel üretim, merkezi yapılanma, kültürel modernizm ve ulus devlet nosyonuna dayalı Taylorist ve Fordist rejimleri barındıran örgütlü kapitalizmden; çoğulcu, parçalı ve istikrarsız bir nitelik taşıyan, kapitalizmin yeni bir evresi olarak ifade edilen örgütsüz kapitalizme evrilen bir sürecin yaşandığını ve bunun sonuçlarının toplumsal yaşamın tüm alanlarında hissedildiğini savunmaktadır.

Antonio Gramsci'nin temsil ettiği geleneğin izini süren Yeni Zamanlar Grubu, post Fordist kapitalizmin hala bir kapitalizm olmaya devam ettiğini ve önceden olduğu gibi ana itici unsurun birikim süreci olduğunu ancak kapitalizmin karşılaşılan bu yeni aşamasının onu güçlendiren yeni bir yapılanmaya karşılık geldiğini ileri sürmüştür (Kumar, 2004: 67; Dyer-Witthford, 2004: 88). Esnek uzmanlaşmayı kapitalizmin yeni evresinin ana gücü ve tüm toplumsal alanlarda hakimiyet kuran bir olgu olarak ifade ederler. Fordizm ile post-Fordizm arasında belirgin ayrımların olduğunu düşünen grup, değişimi çözümlerken farklı alanlar arasındaki ilişkiyi de öne çıkarmaktadır. Politika ve

³⁶ Richard Sennett (2008) "Karakter Aşınması" isimli çalışmasının birkaç bölümünde sayısal teknolojilerin yaygın olarak kullanılmaya başlandığı işyerlerindeki dönüşümün emekçiler açısından nasıl sonuçlar doğurduğunu eski ve yeni kuşak işçilerin durumunu karşılaştırarak ele almaktadır.

³⁷ İyimser tutum, Donna Haraway, Michael Piore ve Charles Sabel'in sermayenin canlı emeğin yerine ölü emeği geçirme arayışından hareketle öne sürdüğü bir tutumdur. Bkz. Nick Dyer-Witthford (2004: 85; 265-266).

³⁸ Urry, maddi dönüşümlerin toplumsalı nasıl yeniden yapılandırıldığını açıklamaya çalışmış, 'hareket etme' (*mobility*) kavramına, özellikle enformasyonun hareketine fazlaca önem atfetmiştir. Urry, toplumların katı olmaktan ziyade akışkan ve karmaşık hareketlilikler ve etkileşimler bütünü olduğunu ileri sürmüştür. Scott Lash ve John Urry'nin yaklaşımlarının yer aldığı bir eser için bkz. Hubbard and Kitchin (2011: 435).

kültür öğelerini, çalışma ve işin örgütlenmesi, üretim ve tüketim alanlarıyla ilişkisi içinde değerlendirmektedirler (Kumar, 2004: 69; Dyer-Witheford, 2004: 89). Bu da birikim sürecinin yeniden yapılanmasında farklı alanların da bu sürecin bir parçası olduğu ve toplumsal yaşamda çeşitli izdüşümleri olduğu anlamına gelmektedir.

Marksist çözümleme geleneğinin çoğu üyesi Fordizm ile post-Fordizm arasındaki farklılıklar meselesine mesafeli durmuş olsa da konunun üzerine eğilen kimi girişimler ortaya çıkmıştır. Söz konusu görüşlerde iletişim alanı ve bu alandaki gelişmeler genel kuramsal tartışmaların öne çıkan kategorileri olarak belirmişlerdir. Frederick Jameson, kapitalizmin bir kopuş yaşadığı fikrinden çok özellikle iletişim ve medya teknolojilerinin sarsıcı kültürel etkilerine gönderme yaparak teknolojik anlamda bütünleşen bir dünyanın kapitalist sürekliliği içinde yeni bir aşamaya geçmekte olduğu fikrini benimsemiştir (Dyer-Witheford, 2004: 253). Jameson'ın iletişim alanında ortaya çıkan yeni gelişmeleri, kapitalizmin yeni aşamasının belirleyicisi olarak görmekte ve çözümlemesinin odağına yerleştirmektedir. Öznelliğin giderek merkezsizleşmesine değinen Jameson, reklam, moda, pazarlama, eğlence ve elektronik medyanın sunduğu çeşitli uyarıcıların toplumsal yaşamda mekansal bir parçalanma deneyimi ortaya çıkardığını ileri sürmüştür (Jameson, 2011: 76-77).

Postmodernite üzerine yapılan kuramsal tartışmaların öne çıkan bir diğer ismi David Harvey'dir. Harvey, postmodernite çözümlemelerini esnek birikim rejimi kavramsallaştırmasıyla açıklamaya çalışmıştır. Harvey, sermayenin coğrafi sınırları aşarak kapitalizmin aşırı üretim krizini aşma çabası içinde olduğunu ve metaların dolaşımının da hızlandığını ortaya koymuştur. Toplumsal gündelik yaşamda hızlanma ve mekansal sınırlarda genişleme göze çarpan gelişmelerdir. Kapitalizmin esnek birikime dayanan yeni koşulları, üretimin yeniden yapılanmasını sağlayan toplumsal alanları da dönüştürmüş, yeni aşamaya uygun davranış ve yaşam tarzlarını teşvik etmiştir. Harvey'i diğer postmodernist ya da post-Fordist kuramcılardan ayıran şey,

gözlenen değişimi temellendirirken meseleyi, tarihselliği³⁹ ve kapitalizmin gelişme dinamikleri ile ilişkisi içinde değerlendirmesidir (Harvey, 1999; Dyer-Witheford, 2004: 254).

Fordist olarak tanımlanan dönem ile post-Fordist olarak tanımlanan dönem arasındaki üretimsel yapıda ortaya çıkan dönüşümün açıklanması çabasına katkı sunan isimlerden biri de Antonio Negri ve Michael Hardt'tır. Marksizmin emek kavrayışını iletişimsel pratikleri ve sayısal teknolojilerin etkisini öne çıkararak farklı bir perspektiften ele almaktadır.⁴⁰ Negri, sınıf mücadelesinin tarihsel izleğinde sermayenin giderek daha yoğun teknoloji kullanma istencini vurgulamış ve kitlesel sanayi üretiminin 1970'lerden sonraki değişiminin üretim yapısında önemli değişiklikler yaşandığını ileri sürmüştür. Bu yaklaşıma göre, yoğun teknolojik girdilerle üretkenliği artırmak isteyen sermayenin hareketinin bir sonucu olarak yapılan üretimsel etkinlik toplumsallaşmış, üretim mekanı olarak fabrika, toplumun bütününe yayılmıştır. Böylece toplumsallaşmış üretimle iletişime dayalı eylemsellik, enformasyonel akış, dijitalleşme, bilginin iletişimi gibi kategoriler önem kazanmıştır (Hardt ve Negri, 2004: 127).

Özgün sınırlılıklar içinde gerçekleşen etkileşimde siyasi, kültürel ve ekonomik alanların farklı toplumsal yapılanmalar ve yönelimler oluşturabileceğini de göz ardı etmeden belirtmek gerekir ki, ne tür bir adla tanımlanırsa tanımlansın, hangi yöntemsel çerçeveye çözümlenirse çözümlensin emeğin yapısal dönüşümü ve örgütlenme biçimleri, sınıf ilişkileri ve mücadele yöntemleri bakımından önemlidir. Hakim kapitalist sistemlerde emek rejiminin arkasındaki temel dönüştürücü etken, artık değer üretiminin artırılması ve emeğin denetimini artıracak mekanizmaların oluşturularak

³⁹ Harvey, tarihsel maddeci ele alışı yeniden canlandığını ileri sürmüştür. Fakat kapitalizme karşı sınıf mücadelesinin öznesinin nerede bulunacağı ve siyasal mücadelenin nasıl pratiğe döküleceği konusuna değinmediği yönünde bazı eleştirilerin hedefi olmuştur. Bkz. Dyer-Witheford, (2004: 255).

⁴⁰ Hardt&Negri, Marksizmin emek ve sermaye çelişkisi çözümlemesini bütünüyle kabul eder. Fakat sınıf çatışmasının yaşandığı alanları ayrı ayrı değerlendirir ve 1970'lerden sonraki üretim yapısı içinde emeğin değişen niteliklerini üretimin toplumsallaşması bağlamında açıklamaya çalışır.

mevcut üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin gerçekleştirilmesini güvenceye almaktır (Öngen, 1996: 137). Teknolojik yenilikler ve üretimsel yapıda ortaya çıkan dönüşüm bu bağlamda ele alınmalıdır.

Fordist kitlesel üretim rejiminde sermayenin bu sayılan amaçlara ulaşma doğrultusunda yetersizlik yaşadığı ve ardından ortaya çıkan krizle birlikte düşünüldüğünde kapitalist süreklilik savı yörüngesinde yürütülen post-Fordizm üzerine Marksist tartışmaların geneli, gözlenen dönüşümün sonuçları ve yeni yansımaları konusunda soyutlama düzeyinde de olsa ortaklaşmaktadırlar. Örneğin modern refah devleti (Fordist kitlesel üretim) dönemi uygulamalarıyla karşılaştırıldığında esnekleşme, akışkanlık, yaşam temposunda hızlanma, atipik istihdam biçimlerinin yaygınlaşması, ademimerkezileşme, parçalılık, üretimin kişiselleştirilmesi, zamanın ve mekanın değişkenliği, geçicilik, dayanıksızlık, uçuculuk, örgütsüzlük gibi bazı genel tanımlamalar üzerinde benzer kuramsal çıkarımlar yapmaktadırlar.

Tüm yaklaşımlar ışığında haber odasının bir emekçisi olarak gazetecinin, post-Fordist üretim rejimi ile ilişkisi bağlamında anlamak ve haber üretim sürecinde yaşanan dönüşümü serimlemek için geleneksel gazetecilik değerlerinden dijital gazetecilik pratiklerine giden süreçte alana özgü dönüştürücü dinamikleri ele almak şarttır. Bu nedenle post-Fordist üretim çözümlemelerinde ortaya koyulan genel özelliklerin gazetecilik pratiklerine zaman ve mekan ile olan deneyim bağlamındaki izdüşümünü açıklamak adına bir sonraki kısımda gazetecilikte yöndeşme olgusu ele alınmaktadır.

1.3.2. Gazetecilikte Yöndeşme

İletişim açısından 1970'lerle birlikte başlayan ve çeşitli toplumsal kuramların ana çözümleme eksenini oluşturan bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişim, gazetecilik alanındaki dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Gazeteciliğin dönüşümü

toplumsal, kültürel, teknolojik ve ekonomik gelişmelerle birlikte yürüyen ve sonuçları itibarıyla birlikte ele alınması gereken bir süreçtir. Genel olarak gazetecilikteki dönüşümü açıklayabilmek için haberin üretim, dağıtım ve tüketim alanlarını birbiriyle ilişkisi içinde bütünlüklü bir şekilde her yönüyle değerlendirmek gerekmektedir.

Haber üretim sürecindeki dönüşümü çerçevesinde ortaya çıkan yeni yapılanmaları açıklamak adına yöndeşme (*convergence*), öne çıkan kavramlar arasındadır. Yöndeşme kavramı aynı zamanda çalışmanın odaklandığı dönüşümün zaman-mekanla ilişkisindeki çözümleme çabasında alana ilişkin ön açıcı bir niteliğe sahiptir. Yöndeşme, bilgisayar görsel-işitsel medya, telekomünikasyon gibi alanların teknolojik ve ekonomik olarak birleşmesi ve bu birleşme sonucunda yeni hizmet ve ürünler üretmesi olarak tanımlanmaktadır (Geray, 2002:19). Yöndeşmeyi olanaklı hale getiren olgu sayısallaşma sürecidir. Sayısallaşma ve yöndeşme ile birlikte farklı iletişim öğeleri tek bir platformda yayınlanabilmektedir. Geleneksel medya olarak tanımlanan kitle iletişim araçlarına işaret eden üretimsel sistem ile sayısal iletişim teknolojilerinin gelişimiyle ortaya çıkan sistem arasında yaşanan yöndeşme, kurumsal/sektörel ve teknolojik yöndeşme olarak iki boyutta değerlendirilebilir (Yıldırım, 2010: 231). Kurumsal/sektörel yöndeşme, daha önceleri medyada farklı iletişimsel etkinliklerde bulunan sektörlerin ekonomik yönden yeni medyayla birlikte tek ve tümleşik bir örgütsel ve pazar yapısı oluşturmasını tanımlamaktadır (Yıldırım, 2010: 232). Teknolojik yöndeşme ise, kitle iletişime dayalı geleneksel medyanın bilgisayar ve telekomünikasyon teknolojileriyle birleşmesini ifade etmektedir.⁴¹ İletişim içeriklerinin üretimini, dolaşımını ve depolanmasını mümkün hale getiren sayısallaşmaya dayalı bu yöndeşmenin öne çıkan iki boyutu internet ağı ve multimedya sistemlerdir (Yıldırım,

⁴¹ Teknolojik yöndeşmenin, yeni bir siyasal paradigma olarak 1970'lerin sonunda ekonomik krize çözüm olarak ortaya çıkan neo-liberalizme atıfla yapılan bir çözümlemesi için bkz. (Törenli, 2011: 161).

2010: 233).⁴² Dijitalleşmeyle birlikte geleneksel gazete, radyo ve televizyon işleyişi tümleşik bir yapıya yönelmeyi mümkün kılmıştır. Yöndeşme ve tümleşiklik olgusu, haber üretim sürecindeki geleneksel yapılanmayı da köklü değişikliklere uğratmıştır. Sayısal sistemlerin gazetecilerin haber üretim pratiklerinde farklı veri dosyalarını kullanmasına imkan tanınması ve yöndeşmeyle internet gibi sayısal iletişim ortamlarında bu verileri etkileşimli şekilde kullanabilmeleri, yeni iletişim teknolojileri çerçevesinde yeni bir haber yapma anlayışı ve pratiği doğurmuştur (Deuze, 2008: 104).⁴³ Halen daha geleneksel gazetecilik uygulamaları ile birlikte yürüyor olsa da internet gazeteciliğinin haber yapma uygulamaları giderek hakim üretim mantığı olarak ağırlık kazanmaktadır. İnternet gazeteciliğinin gelişimiyle birlikte yeni hizmet ve ürün anlayışının ortaya çıkması, gazetecilerin çalışma pratiği açısından yeni bir zaman-mekan deneyimi ve yeni bir işleyiş çerçevesi ihtiyacını da ortaya çıkarmıştır. Çünkü kitle iletişim modelindeki tüm biçimleri bir araya getirebilen internet, gazeteciliğin sunum çeşitliliğini ve aynı zamanda etkileşim olanağını artırmaktadır (Deuze, 2009: 474).

Sayısal iletişimin sunduğu olanakların artması ve gelişmesiyle gazetecilik pratiklerinde önemli sayılabilecek bir dizi değişim öne çıkmaktadır. Geleneksel medya yapısının tek yönlü iletişiminden tartışmaya açık bir yapıya doğru evrilmesiyle kullanıcı haber üretim sürecinin önemli bir bileşeni haline dönüşmüştür. Amatörleşme eğilimiyle birlikte örneğin cep telefonu gibi bireysel kullanımı yaygın olan cihazların haber üretiminin gerektirdiği teknik donanımı bütünleşik şekilde bünyesinde barındırması, profesyonellik dışı üretimin katkısını artırmıştır. Amatörleşmenin yaygınlaşmasına bağlı

⁴² İnternet, dar bantta küresel düzeyde bilgisayarlar arası karşılıklı veri akışını sağlarken multimedya geniş bantta metin, ses, görüntü, grafik, video, animasyon gibi veri alışverişine olanak tanıyan etkileşimli teknolojileri içermektedir. (Yıldırım, 2010: 233).

⁴³ Mark Deuze, yöndeşme konusundaki anlayışının aynı anda iki türden bağımsız eğilim doğurduğunu belirtmektedir. Birincisi, multimedya dayalı tümleşik bir haber merkezi ve şirket yapısının oluşmasıyla gazetecilik pratiklerinde yaşanan değişim; ikincisi ise medya üretimi ve tüketiminin yöndeşmesiyle yurttaş haberciliğine dayanan yeni türden bir yöndeşme eğiliminin ortaya çıkması. Deuze'un yöndeşmeye ilişkin bu değerlendirmesi yurttaş gazeteciliği ile ilişkisi içinde izleyici emeği ve okuyucu-izleyicinin haber üretim sürecine dahil olması üzerinden yapılan tartışmalara da temas etmektedir (Deuze, 2008:104). Ayrıca bkz. (Fuchs, 2014: 486 vd.).

olarak internetin sunduğu olanaklardan yararlanarak çeşitli dijital uygulamaların da desteğiyle dağıtım tabana yayılmıştır. Artık dijital olanaklara erişebilen herkes ürettiğini kolaylıkla dağıtımına sokabilmektedir. RSS (*Really Simple Syndication*) gibi hem içerikler arasındaki ilişkiselliği düzenli şekilde sunabilme olanağı hem de arşiv açısından önemli kolaylıklar sunan basit dağıtım teknolojileri; haber içeriğini zaman ve mekan açısından zenginleştiren haritalandırma özelliği; üretilen içeriğin yerel ve ülke sınırlarının ötesinde küresel dağıtımına olanak tanıyan bir hale bürünmesi; dijital veritabanlarının haber üretiminde gazeteciye zaman kazandırması ve mekânsal bağımlılığını azaltması; ölçülebilirlik özelliği sayesinde okuyucu-izleyici eğilimlerinin gözlenebilmesi ve üretimin bu eğilimlere göre yönlendirilmesi; multimedya özelliğiyle içerik etkisinin artırılması; temel olarak sayısal teknolojilerin sunduğu olanaklarla haber üretiminde gazetecinin mekâna olan fiziksel bağımlılığının ortadan kalkması; dijital içeriğin zaman ve mekan sınırı olmadan güncellenebilir ve ulaşılabilir hale gelmesi; dijital verilerin geniş depolama olanağını sunmasıyla gazetecilerin arşive ulaşılabilirliğinin ve verilerin yeniden işlenebilirliğinin olanaklı hale gelmesi; üretilen içeriğin kişiselleştirmeye olanak tanıyan şekilde talebe göre esnetilebilmesi; gazetecilik pratiğinin yeni özellikleri olarak özetle aktarılabılır (Deuze, 2009: 473; Yıldırım, 2010: 233-24; Pavlik, 2000: 230-231).

Sayısallaşmanın gazeteciliğe özgü sözü edilen yeni özellikleriyle haber üretim sürecinde yarattığı dönüşüm, gazeteci emeği açısından en başta yeni bir örgütsel yapılanma gerekliliğini belirgin hale getirmiştir. Bütünleşik ya da tümleşik haber merkezi yapısına doğru yöneliş, geleneksel gazetecilik pratiklerinin dönüşümüne ve gazeteci emeğinde hız, esnekleşme ve çoklu beceri gereksiniminin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Üretim sürecinin tüm aşamalarında gazetecinin zaman ve mekan deneyimini önemli ölçüde değişime uğratmıştır. Söz konusu bu yeni iş örgütlenmesinin aldığı biçimde, genel olarak haber odalarının ve medya şirketlerinin üretim maliyetlerini

azaltmak, kar oranlarını ve sermaye birikimini artırmak yönünde ortaya koydukları çaba belirleyici olmaktadır (Yıldırım, 2010: 239; Pavlik, 2000: 232). Deuze, genel olarak gazetecilerin çalışma yaşamının ve çalışma dışındaki gündelik yaşamın iç içe geçmesini ve ikisi arasındaki sınırların giderek belirsiz hale gelmesinin, bireyin küresel kapitalist ekonominin gelişme dinamiklerine daha fazla bağımlı hale gelmesi arasındaki ilişkiye vurgu yaparak açıklamaya çalışmaktadır (Deuze, 2008: 853).

Sayısal teknolojilerin gelişiminin ve yöndeşme olgusunun bir sonucu olarak haber odalarının örgütsel yapısında ve gazeteci istihdamında ortaya çıkan esnekleşme, benzer şekilde emeğin zaman ve mekanla ilişkisine de esneklik olarak yansımaktadır. Dijitalleşmenin haber üretim sürecine sağladığı kolaylaştırıcı etki, giderek temposu artan, hızlanan bir haber üretim mantığı geliştirmektedir (Örnebring, 2010:65-66). Sermayenin yeni teknolojik girdiler karşısında gazeteciden çoklu beceri geliştirmesine dönük beklentisi, çalışma zamanı dışına taşan yeni beceri edinme çabasını gerekli kılmaktadır. Özellikle gazeteciler yeni bitimsiz bir nitelikte yeni beceri öğrenmeye zaman harcamaktadır. Zaman ve mekan sınırı olmadan haber üretim sürecine dahil olma ile çalışma zamanı ile boş zaman arasındaki sınırlar giderek silikleşmiştir. Sayısallaşan iletişim imkanlarıyla birlikte evde, sokakta, okulda, boş zamanda, sporda cep telefonundan bile haber içeriği üretilmesine olanak sağlayan bir hareket kabiliyeti meydana gelmiştir. Bu durum gazetecilerin haber üretimi açısından kolaylıklar barındırdığı kadar olumsuz birçok yön de barındırmaktadır. Sayısız etmen arasında gazetecinin geleneksel haberciliğinin yeni bir yapılanmaya doğru evrilmesinde başat etmeni iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin oluşturduğunu belirtmekle beraber sermayenin büyüme ve kar oranlarını artırma güdüsünün de bu sürece koşut niteliğini göz ardı etmemek gerekir. Kapitalist birikim stratejileriyle doğrudan ya da belli dolaylımlarla ilişki içinde olduğunu da tespit etmek gerekmektedir. Böyle bakıldığında

multimedya nitelikli, esnek çalışmayı dayatan tümleşik yapıdaki haber üretim sürecinin gazeteciler açısından baş edilmesi gereken yeni sorun alanları yaratması kaçınılmazdır.

Zaman ve mekan bağlamında esnek çalışma ve örgütlenme örüntüsünün yarattığı sorunların başında hız gelmektedir. Haberlerin üretimi giderek hızlanmaktadır. Hızla yapılan haberin aynı zamanda dijital biçime uygun şekilde tasarlanması gerekmektedir. Hızlanma haberin doğrulanması sorununu doğurduğu gibi en başta haber kaynaklarının kontrolünü güçleştirmekte, haber içeriği hıza yenik düşmektedir. Bunun sonucu olarak haber üretim sürecinde kendisinden yüksek verimlilik beklenen gazetecinin günlük haber yazma sayısını sürekli artırması ve hızlanması beklenmektedir (Pavlik, 2000:231; Örnebring, 2010:65; Cohen, 2015:103). Haber üretim süreci, sürekli hızlanan, zaman baskısı ve iş yükü artan, çalışma ritmi yükselen, daha fazla sömürülen, durmaksızın yeni teknolojik uygulamalara uyum sağlaması istenen, çalışma zamanı-boş zaman dengesi bozulan, yüksek performans dayatması nedeniyle daralan istihdam koşullarında yeni türden çalışma biçimlerini (proje bazlı çalışma, evden çalışma, freelance çalışma, çağrı üzerine çalışma) dayatan bir niteliğe bürünmüştür. Dahası esnekleşme sonucu ücretli-kadrolu iş ilişkisinin aşınmasıyla örgütsüz kalan haber emekçisinin toplumsal haklar temelinde benzer kaygıları taşıyanlarla karşı mücadele geliştirebileceği mekansal bütünlük ve o bütünlüğün geçmişten aktarılan mücadele birikimi ve hafızası da yıkıma uğramış, parçalanmıştır (Özsever, 2004: 157-162).⁴⁴ Dolayısıyla zamanda ve mekanda özgürlük için verilen mücadelenin yeni koşullara uyarlanması ve kuşaklara aktarılması da sekteye uğramaktadır. Dijital gazetecilik pratikleri üzerindeki olumsuz etkileriyle düşünüldüğünde teknolojik yöndeşme, zamansal ve mekansal yeniden örgütlenme tartışmasında kilit öneme sahiptir ve haber üretim sürecindeki köklü dönüşümün temelini oluşturmaktadır.

⁴⁴ Keynesyen refah devleti anlayışından neo-liberal piyasa anlayışına yönelişle birlikte 20. Yüzyılın son çeyreğine kadar altın çağını yaşamış olan işçi sendikaları, örgütsel gücünü büyük oranda bu bütünlüklü istihdam yapılarına ve mekanlarına borçludur. Yüksek sayıda işçinin tek bir mekanda birarada çalıştığı fordist üretim rejimlerinde sendikal örgütlülüğü gerçekleştirmek görece çok parçalı az işçiyle üretim yapan mekanlara göre daha kolaydır demek yanlış olmaz.

1.3.3. Değişen Gazetecilik ve Türkiye

Geleneksel gazetecilikten dijital gazeteciliğe dönüşüm, Türkiye’de gazetecilik pratiklerinde önemli bir değişime neden olmuştur. Ticarileşme sürecinin yükselişine karşı kamusal anlayışla yapılanmış gazetecilik pratikleri zayıflamıştır. Dolayısıyla emek süreçlerinin örgütlenmesi ve gazeteci emeğinin zaman-mekan bağlamında bu süreç içindeki konumlanması da, haber üretim süreçlerindeki değişime paralel olarak dönüşmüştür. Bu bakımdan, bu bölümde 1970’lerle birlikte Batı coğrafyasından yayılan dijitalleşme süreçlerinin ve bunun üzerine yapılan tartışmaların zaman ve mekan açısından Türkiye’deki gazetecilik pratiklerine nasıl yansıdığı tarihselliğiyle birlikte ele alınmaktadır.

Türkiye’de basının doğuşu ve gazeteciliğin mesleki olarak yapılması, 19. yüzyıl Osmanlı dönemine kadar uzanmaktadır. Önceleri kitap basımı ile başlayan süreç, gazete yayını ile devam etmiştir (Koloğlu, 2006: 24, Sönmez, 2010: 17).⁴⁵ İlk gazete, devlet kararlarının kamuoyuyla paylaşıldığı bir tür resmi gazete biçiminde işlev görmüştür. Dolayısıyla bu ilk gazete etkinliği içinde yer alanların büyük bir kısmı devlet çalışanlarıdır. Bu tarihsel özellik, gazetecilik açısından Türkiye ile Batı’daki benzer gelişmeler arasındaki temel ayrımı ortaya koymaktadır.⁴⁶ Diğer bir deyişle, ülkemizde basın Batı’dan farklı olarak devlet eliyle doğmuştur (Karaca, 2004: 14). Bu özellik, o yıllardaki gazetecilerin niteliğini ve çalışma koşullarını belirlerken, gazetenin de niteliğini etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nda gazetecilik geliştikçe özel sayılan

⁴⁵ Osmanlı döneminde ilk gazete, toplumsal çıkarlarına koşut olarak yabancılar ve azınlıklar tarafından basılmıştır. Buna bir cevap niteliğinde, Sultan II. Mahmud’un çabalarıyla Osmanlı yönetimi tarafından ilk Türkçe gazete olan Takvim’i Vakayi 1831 yılında İstanbul’da basılmıştır (Koloğlu, 2006: 24).

⁴⁶ Bir çevre coğrafya olarak Türkiye’nin, gazetecilik açısından kendi tarihsel özgünlüğü öne çıkmakla beraber 18. yüzyıldan itibaren içinde yer aldığı Batılılaşma serüveninde zaman ve mekan deneyimi konusunda Batı dünyasıyla ortak bir ölçü ve algılayış çerçevesi yaratmak için de çabalamıştır. Osmanlı coğrafyasının zaman, mekan ve modernlik açısından ortak bir kavrayışa dahil olma sürecini anlamak adına bkz. (Lewis, 2002: 159-178).

gazetecilik faaliyetlerindeki çalışanlar da devlet memuru olarak değerlendirilmiştir (Altun, 1995: 17). Dolayısıyla gazetecilik faaliyetleri de devletin kontrolünde büyüyüp gelişmiştir. Batı'daki üretim ilişkilerinin değişiminde siyasal, toplumsal ve kültürel dinamiklerle olan diyalektik ilişkinin oynadığı role, sanayi devrimini gerçekleştirememiş Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet dönemlerinde baskın şekilde siyasal alan egemen olmuştur (Cangöz, 2015: 118; Alemdar ve Uzun, 2013: 181-182).⁴⁷ Medya alanının ticarileşmesi ve endüstrileşmesi öncelikle merkez ülkelerde başlamış, daha sonra da Türkiye gibi çevre coğrafyalara ve ülkelere yayılmıştır (Sönmez, 2010: 13).

Emek süreci açısından bakıldığında Osmanlı dönemindeki gazetecilik pratiklerinin ekonomi ve piyasa tarafından değil, daha çok siyasal dinamikler tarafından belirlendiğinden söz etmek mümkündür. O dönemde gazetecilerin çoğu devlet görevlisi biçimindedir ve haber üretim sürecindeki gazeteci, zamanın siyasal, ideolojik süreçleriyle yakından bir ilişki içerisinde. Gazeteci, haber üretim sürecindeki bir emekçi, gazetecilik de bir meslek olarak düşünülmemektedir. Gazeteci bir entelektüel, gazetecilik ise basım süreçlerini de içeren şekilde bir tür zanaatçılık olarak değerlendirilmiştir (Koloğlu, 2006 : 26).⁴⁸ Dolayısıyla ilk dönem gazetecilik emeğinin ve haber üretim sürecinin yapılanmasında siyasal ve ideolojik yönelimler başat belirleyen konumdadır. Bu durum, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinden sonraki dönem için de belli düzeylerde geçerliliğini korumuştur. Cumhuriyet Türkiye'sinde 1930'lu yıllarda dönemin koşullarında iletişim araçları hükümet denetimindedir (Alemdar ve Uzun, 2013: 180-181). Basın sektörünün ve gazetecilik mesleğinin

⁴⁷ Batı'da ticaretin gelişmesiyle ortaya çıkan ticaret burjuvazisinin ekonomik ve siyasi haber alışverişi, gazeteye doğru gelişme göstermiştir. Gazetecilik, toplumsal gelişmenin ve kapitalizmin güçlenmesinin bir sonucudur (Alemdar ve Uzun, 2013: 172-176).

⁴⁸ Koloğlu, Türkiye coğrafyasındaki ilk gazetecilerin hep devlet memuru olmasından dolayı gazeteciliğin o dönemde Avrupa basınının tam zıddı olan bir görünüm sergilediğini öne sürer. Ancak yine de Batılılaşmanın sonraki süreçte gazetecilik kompozisyonunun oluşumunda kendi toplumsal dinamiklerini harekete geçirebildiğini de ekler (Koloğlu, 2006: 27).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında olduğu gibi sermaye yoğunlaşmasına bağlı olarak tekelleşmelerin ortaya çıkmaya başladığı 1950'li yıllara kadar sürmüştür. Devlet bir yandan basını denetim altında tutmaya çalışmış, diğer yandan gelişmesi için önlemler almaya çaba göstermiştir.

Çok partili hayata 1946 yılında geçişle birlikte gazetecilik etkinliğinde de görece bir özgürleşme ortamı oluşmuştur. Yeni bir Basın Kanunu 1950 yılında yürürlüğe girmiş, gazeteciliğin yeni siyasi ve toplumsal ilişkilerin oluşturduğu iklime uyum sağlamasına olanak tanıyan bir hukuki çerçeve sağlanmıştır. Demokrat Partili 1950'li yıllar, ekonomik ve siyasi sorunlara karşı hem gittikçe artan siyasi baskılara neden olmuş, hem de gazetecilik açısından patronaj ilişkilerinin geliştiği bir dönem olmuştur. Bu süreçte kurulan bazı gazeteler⁴⁹, siyasi ve ideolojik etkilerin ötesinde ticari nedenlerle kurulmuştur.⁵⁰ Bu, Türkiye gazetecilik tarihi açısından yeni bir döneme işaret etmektedir. Yazılı medyanın endüstrileşmesi süreci, 1950 sonrası yeni baskı teknolojilerinin etkisiyle birlikte gazetelerin kitlesel basım teknikleri ve dağıtım ağları güçlenmiş, ilk birikim süreçleri gelişmiş, ekonomileri büyümeye başlamıştır (Sönmez, 2010: 37). II. Dünya Savaşı sona erdiğinde Türkiye'deki basın rejimi genel olarak demokratik ülkelerdekinden farklı olduğu için gerekli yasal değişikliklerin yapılmasına çalışılmıştır (Alemdar, 2001: 17). Türkiye'de 1960 Askeri Darbesi'nin ardından basın alanında önemli sayılabilecek ilerlemeler kaydedilmiştir. 1961 tarihinde yürürlüğe konan 212 sayılı kanun ile gazetecilere ileri boyutta haklar tanınmıştır.⁵¹ Devlet

⁴⁹ Hürriyet (1948) ve Milliyet (1950) gazeteleri.

⁵⁰ Her ne kadar gazeteler bu dönemde devlet yardımları ve ilan gelirleri olmadan kendilerini idame edecek ekonomik güce ulaşmamış olsalar da gazetecilik çalışması açısından yeni bir ilişki biçimini ifade etmektedir.

⁵¹ Basın İş Kanunu'nda değişiklik yapan 212 sayılı Kanunla gazetecilerin elde ettikleri haklar kısaca şu şekilde özetlenebilir: Sendika kurabilmek, işverenin gazeteci ile yazılı iş sözleşmesi yapma zorunluluğu, sosyal sigortalardan yaralanmak, kıdem tazminatı, ihbar tazminatı, askerlikte, gebelikte, mahkûmiyet ve gazetenin kapanması durumlarında gazeteciye ücret ödenmesi zorunluluğu, fazla çalışma, yıllık ve haftalık ücretli izin hakkı (Karaca, 2004: 44; Alemdar ve Uzun, 2013: 255-256).

denetleyici ve yönlendirici özelliğini gazetelerde olduğu gibi radyo ve televizyon ile haber ajanslarında da göstermiş ve bu özelliğini yeni ekonomik dönüşüm ve değişimlerin yaşandığı 1970’li yılların sonlarına kadar, uzun yıllar sürdürmüştür (Karaca, 2004: 17). Ancak piyasa baskısı temel belirleyici etken olmasa da gazeteler ticarileşme ve patronaj ilişkilerinin gelişmesi sürecinin dışında kalmamışlardır (Koloğlu, 2006: 135).

1970’lerdeki krizle birlikte kendini hissettiren neo-liberal dalga, Türkiye’de 1980’den sonra uygulamaya konulan ekonomi programlarıyla somutlaşmış, sosyal güvenlik sistemi ve çalışma ilişkileri de bu neo-liberal dönüşümün önemli hedefleri olmuştur. Sadece Türkiye’de değil, çok daha geniş bir coğrafyada uygulama alanı bulan neo-liberalizm, merkez ülkelerde biriken sermayenin küresel hareketlilik ihtiyacı ve akışkanlık talepleriyle toplumsal ilişkilerin sosyal refah devleti uygulamalarına dayanan önceki dönem yapılanmasını parçalamıştır. Piyasa odaklı yeni bir yaşam çerçevesi dayatılmıştır. Türkiye’deki toplumsal yapının da bu anlayışa uygun olarak yeniden yapılandırılması gündeme gelmiştir (Cangöz, 2015: 120-122). Toplumun siyasi, ekonomik ve ideolojik olarak yeniden düzenleyen geniş ölçekli hegemonya projeleri ve sermaye açısından yeni birikim stratejileri gündeme getirilmiştir. Sınıfsal açıdan “altın çağ” olarak nitelenen Keynesyen refah devleti uygulamalarında işçi sınıfının siyasi ve ekonomik örgütlülüğü sermayenin hareket alanını daraltmaktaydı. Buna karşı alınan kararların⁵² hayata geçirilmesinde başarılı olunamayınca askeri zor yolu devreye girmiş ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi gerçekleşmiştir. 1980, Türkiye siyasal yaşamının önemli bir dönüm noktasını temsil etmektedir (Alemdar ve Uzun, 2013: 193). Darbeden sonraki süreçte gazetecilerin büyük çoğunluğu yasa ve toplu sözleşmelerden kaynaklanan haklarından feragat etmiş, hakların sadece kağıt üstünde kalması gibi bir

⁵² 24 Ocak Kararları olarak anılan 1980 yılında alınan kararlar, (Ekonomik İstikrar Kararları) emek hareketi karşısında sermaye sınıfını güçlendirmek ve siyaset ve ekonomide karşılıklı ilişkileri yeniden şekillendirmeyi hedefliyordu (kaya, 2016: 250).

durum söz konusu olmuştur. Yeni politikalara uygun habercilik anlayışını benimseyen yeni tip gazetecilik gündeme gelmiştir (Özsever, 2004: 109-111). Neo-liberal yeniden yapılandırma sürecinin temelinde örgütlü siyaseti kırma ve sınıf temelli siyasete son verme kavrayışı yatmaktadır (Cangöz, 2015: 121-122). Yeni iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte biçimlenen yeni hegemonik strateji, gazetecinin haber üretim sürecindeki çalışma ilişkilerini de değişime uğratmıştır. Neoliberal politikaların etkisiyle sahiplik yapısının değişmesi, gazetecilerin gündelik çalışma pratiklerinde de değişimlere yol açmıştır. Medyada yatay, dikey ve çapraz tekelleşme biçimleri ortaya çıkmış,⁵³ Türkiye özelinde giderek ticarileşen ve endüstrileşen medya, İstanbul'da üretim mekanı sayılan Babıali'den çıkıp İkitelli'deki plazalara geçiş yapmıştır (Sönmez, 2010: 23; Cangöz, 2015: 128). Dolayısıyla gazetecilik çalışması için mekansal yeniden yapılanma söz konusu olmuş, 1990'larla birlikte plaza gazeteciliği olarak adlandırılan yeni bir aşamaya geçilmiştir (Cangöz, 2015: 128). Gazetecilik çalışması açısından bu mekansal ve zamansal yeniden yapılanma, aynı zamanda emek karşısında sermaye hakimiyetinin arttığı bir yeniden örgütlenme sürecine karşılık gelmektedir. Gazeteci emeği bu süreçte iyice kıskaç altına alınmıştır.

Gazetecilerin sosyal haklar kapsamı ve onlardan yararlanma biçimleri büyük ölçüde aşınmış, medya sektöründe esnek ve güvencesiz çalışma, istihdamda daralma, hızlı çalışma temposu, iş yükünde artış, dönemsel çalışma, Basın İş Kanunu kapsamının dışına itilme, sendikasızlaşma, yönetsel baskı, vasıfsızlaşma, işsizlik ve atipik çalışma gibi durumlar giderek yaygınlık kazanmış ve kronik hale gelmiştir (Özsever, 2004: 152). Yeni ilişki biçimleri gazeteciler açısından yeni bir zaman-mekan deneyimi ortaya çıkarmıştır. Üretim sürecindeki tüm diğer çalışan sınıflar gibi gazeteciler de emek sürecinde durmadan değişen, dinamik, karmaşık, belirsizlik sunan bir zaman-mekan çerçevesine adım atmışlardır. Geleneksel gazetecilik pratikleri ve onun temsil

⁵³ Medyada tekelleşme biçimleri için bkz. (Tokgöz, 2000: 27-28).

ettiği deneyim yapısının yerini yeni iletişim teknolojileriyle birlikte internet ağına dayanan dijital gazetecilik pratikleri almıştır. Sosyal medyanın gazetecilik pratiğinin giderek artan bir parçası haline gelmesiyle 90'lardaki plaza gazeteciliği tanımlamasının güncel dinamikleri açıklamada sınırlı kaldığı görülmektedir. Küresel kapitalizmin dayattığı esnek çalışma koşulları ve akışkan işbölümü, yeni zamanların ruhuna uygun şekilde gazeteciler üzerinde başka zorlayıcı etkenler ortaya çıkarmaktadır. Gazetecilerin dünyada ve Türkiye'de daha fazla emek sömürüsü ve esnek çalışma koşullarına maruz kaldıkları görülmekte, buna paralel olarak yeni iletişim teknolojilerinin ulaştığı aşama düşünüldüğünde gazetecilik çalışmasının zamansal ve mekansal çerçevesini belirleyebilen, müdahale edebilen ve sermayenin hakimiyetine karşı mücadele olanakları yaratabilen özneler olmaktan çok giderek edilgen bir konuma itilen gazeteci profili belirlemektedir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında haber üretim sürecinde gazetecinin zaman-mekan deneyiminin ne şekilde dönüştüğü ve Türkiye'deki yansımalarının neler olduğu soruları araştırma sahasından elde edilen bulgular ışığında tartışılmaktadır.

2. ZAMAN VE MEKAN BAĞLAMINDA GAZETECİLİKTE DÖNÜŞÜM

2.1. Gazetecilikte Zaman

Gazetecilik çalışmasında haber üretim pratiklerinin zaman açısından dönüşümünde birkaç nokta öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki gazetecinin giderek artan çalışma temposu ve haber üretiminde yaşanan hızlanmadır. Öne çıkan bir diğer olgu ise, gazetecinin çalışma zamanı ile boş zaman arasındaki ayrımın giderek belirsizleşmesi ve iki alanın iç içe geçmesidir. Alan araştırmasından derlenen bulguların zamana ilişkin bölümünde dünya ölçeğinde gazetecilerin içinde bulundukları genel eğilimin Türkiye gibi çevre ülkelerdeki gazeteciler için de geçerli olduğu belirtilmelidir.

Hızlanma, gazeteci emeğinin verimliliğini sağlama ve dolayısıyla çalışan başına daha fazla haber üretimi gerçekleştirilmesine dayalı bir olgu olarak öne çıkmaktadır. Kapitalist üretimin doğası, diğer çalışma alanlarında olduğu gibi gazetecilik çalışmasında da, verimlilik, daha fazla çalıştırarak daha fazla sömürme, emeği denetim altına alma ve kar oranlarını artırarak sermaye birikim rejiminin işleyişini güvence altına alma gibi nedenlerle hareket etmektedir. Öyle ki, yeni iletişim teknolojilerinin sağladığı olanaklarla gazetecinin haber üretiminde hammaddesi diyebileceğimiz enformasyon akışı, sermaye hareketlerinin hızlanmasına uyumlu şekilde muazzam boyutlara ulaşmaktadır. Sermaye aynı zamanda emek gücünün zamanının kullanımı ve yönetimi üzerinde egemen olma çabalarını sürdürmekte ve günümüzde kendi lehine hakimiyetini arttırmaktadır (Cohen, 2015: 103). Türkiye’de özellikle 1980 sonrası neo-liberalizm ile birlikte sermayenin medya endüstrisindeki hakimiyeti gazeteci emeğinin aleyhine artmıştır.

Gazetecilerin geleneksel haber üretim dönemlerine ait çalışma süreleri ve genel olarak gündelik yaşamlarında zaman üzerindeki tasarruf hakları, neo-liberalizmle şekillenen post-Fordist esnek çalışma biçimleriyle birlikte aşınmış, yeni bir zaman

disiplini anlayışını dayatmaya başlamıştır. Bununla beraber yeni iletişim teknolojilerinin kullanımının toplumsal anlamda yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan yeni iklim, diğer çalışma alanlarıyla kıyaslandığında gazetecilik çalışması üzerinde önemli değişimlere ve yeni zamansal örgütlenme biçimlerine yol açmıştır.

Kapitalizmin post-Fordist esnek yapılanmasının ortaya çıkardığı söz konusu yeni zaman çerçevesi ve buna bağlı deneyim, gazeteci emeği açısından ele alınması ve açıklanması gereken birçok sonuç ortaya çıkarmıştır. Bu bölümde Türkiye coğrafyasında çalışan gazetecilerden elde edilen bulguların değerlendirilmesiyle adı geçen sonuçlar irdelenmektedir.

2.1.1. Hızlanma

Rekabet, verimlilik, sermayenin hareket mantığı, enformasyon akışında belirleyicilik gibi nedenlerden dolayı gazetecilik pratiklerinde giderek hızını artıran yeni bir çalışma temposu, yeni bir zaman yönetimi anlayışı ortaya çıkmaktadır. Bunların temelinde ise, üretim etkinliğinin insan ihtiyaçlarına göre değil, metaların değişimi üzerinden sermaye birikimine göre konumlandığı kapitalist üretim biçimi vardır. Kapitalistlerin kendilerini piyasa koşullarında var etmeleri, yani sermaye birikim süreçlerini kesintiye uğratmadan sürdürebilmelerinin şartı, rekabete dayalı mücadelenin sonunda varlıklarını sürdürebiliyor olmalarıdır. Zaman ve zamana ilişkin olan “hız” kavramı söz konusu varlık savaşında belirleyici bir önemdedir. Hız, en mutlak anlamıyla kazanılmış Zaman’dır (Virilio, 1998: 27).⁵⁴ Sermaye birikiminin nesnel zorunluluğu olarak ortaya çıkan rekabet ve verimlilik, belli bir üretim için gerekli

⁵⁴ Kapitalizmin hıza ve tempo artışına duyduğu gereksinimi dile getiren Virilio, emek zamanı üzerindeki kapitalist hakimiyetten farklı olarak hızı, sistemin kendine özgü bir amacı, ilerleme biçimi olarak düşünür. Ancak kazanılacak zaman etrafında sürüp giden bir sınıfsal mücadeleye de vurgu yapmaktadır. “(...) zenginliğin nitelik değiştirmesiyle açığa çıkan şey, yalnızca dünya ekonomisinin hızının değişmesidir; taşınır birimden saatsel birime geçiş, yani *Zaman savaşıdır*” (Virilio, 1998: 51).

zamanın olabildiğince kısaltılmasını sağlamaya yönelir (Yılmaz, 2008:157-158). Diğer bir deyişle, kapitalizm açısından verimli bir üretimin gerçekleştirilebilmesi için sadece emek gücünün satın alınması yeterli değildir, çalışanın vasıflarını, becerilerini ve aynı şekilde hızını da denetim altına almak gerekmektedir (Erkaya, 2003: 75-76). Özellikle günümüz iletişim teknolojilerinin ulaştığı boyut düşünüldüğünde gazetecilik emeği üzerindeki rekabet ve verimlilik arayışı, haber üretimi için zamanda hızlanma olgusunu gündeme getirmektedir.

Gazetecilerin kontrolünün dışında teknolojik bir etmenmiş gibi algılanan sürekli hızlanma ihtiyacı, kapitalist ilişkilerden soyutlanarak doğallaştırılmaktadır (Örnebring, 2010: 65). Hız, gazetecilik tarihi açısından her dönem önemini korumakla beraber giderek daha fazla ihtiyaç duyulan bir özellik olarak öne çıkmaktadır. İletişim teknolojisi olarak telgraf, 18. yüzyılda haber üretim sürecinin önemli bir parçası haline geldiğinde, haftalık veya aylık gazete periyodlarının günlük hale gelmesinde önemli bir etkisi olmuştur. İletişim teknolojilerindeki her gelişim aşamasında hızlanma ihtiyacı, gazetecilik çalışmasının kilit bir söylemi olagelmıştır. Haber üretim sürecinde kendisinden yüksek verimlilik beklenen gazetecinin günlük haber yazma sayısını sürekli artırması ve olabildiğince hızlanması sağlanmaya çalışılmakta, üretim ortamı da buna göre yeniden şekillenmektedir.⁵⁵ Gazeteci emeğinin hız ile olan ilişkisini, sermaye hareketinin zamanla olan ilişkisi bağlamında kavramak adına Garnham ve Fuchs, medya ve iletişimin sermayenin çevrim hareketi içinde ele alınmasının gerekli olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁶

⁵⁵ “Sermaye dolaşım alanı boyunca ne kadar hızlı hareket ederse o kadar fazla artı-değer yaratılacak ve geçerli kılınacaktır. Hız, dolaşım maliyetlerini azaltmaya katkı sağladığında, artı-değer ve kâr oranı hızlanma vasıtasıyla artırılabilir. Hızlanmak için ise sermayenin uzamı ve zamanı bağlamasına ve böylelikle kendi işleyişine karşı varsaydığı engelleri ilerlemeci bir biçimde aşmasına imkan veren araçlar geliştirmesi ya da hayata geçirmesi gerekir.” (Manzerolle ve Kjosén, 2014: 230-231).

⁵⁶ Kapitalizmin siberetik imgelemesi içinde sayısallaşmış medya, hızlanma mantığı çerçevesinde sermayeyi güçlendirir. Sermayenin hareketi ne kadar hızlanırsa o oranda artı-değer yaratacaktır. Hızla birlikte azalan dolaşım maliyetleri artı-değeri ve kar oranlarını artıracaktır. Dolayısıyla sermayenin zaman ve mekan bağlamında karşısına çıkan tüm engelleri aşmasına imkan sağlayan araçların geliştirilmesine

Sermayenin çevrim zamanının kısaltılmasına olanak tanıyan iletişim araçlarının haber üretim sürecinde yaygın olarak kullanılması, zamanın yeniden örgütlenmesi olgusunu da beraberinde getirmiştir. Sermayenin üretim ve dolaşım zamanının kısaltılması ihtiyacının gazetecilik çalışmasındaki yansımaları çeşitlidir. Gazetecilik pratiklerinde hızlanma, zamanın kullanımı ve gazetecinin zaman deneyimi açısından kimi sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Yeni iletişim araçlarıyla birlikte gazetecinin zamanda daha sürtünmesiz hale gelmesi, zamanda hızlanmasına olanak tanımıştır. Ama diğer taraftan iş yükünde artış yaşanmıştır. Buna bağlı olarak sermaye çevrim mantığına uygun şekilde hızla haber üreten ve tüketime sokan gazetecinin vasıfsızlaşması ve ürettiği ürünün niteliksizleşmesi gibi bir sonuç gündeme gelmiştir. Bir diğer olgu ise, geleneksel haber üretiminde yaşanan zaman deneyimi ile dijital gazetecilikteki zaman deneyiminin gazeteciler arasında yarattığı farklılık ve etkileşimdir. Hızlanmayla ilişkili olarak gazeteciler, giderek daha fazla zaman baskısı ve denetimle yüz yüze gelmektedir. Gazeteci emeği, sermaye tarafından dayatılan boyun eğdirici esnek bir emek zamanı yönetimi çerçevesine hapsedilmeye çalışılmaktadır.

2.1.1.1 . Zaman Baskısı ve İş Yükünün Artışı

Yeni iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte gazetecilik çalışmasında kullanılan cihaz ya da ekipmanların giderek daha teknoloji yoğun, modüler ve hafif hale gelmesi, gazetecinin zaman ve mekandaki hareketini daha sürtünmesiz hale getirmiştir. Hız ve sürtünmesizlik, geleneksel işbölümünü parçalamış, gazetecinin eskiye kıyasla günlük haber üretim sayısını artırmıştır (Liu, 2008; Örnebring, 2010: 67). Görüşme yapılan gazetecilerin hemen hemen hepsi yoğun teknoloji kullanımı ile birlikte giderek iş yükünün arttığını dile getirmiştir.

yönelecektir. Burada sermaye açısından amaç, dolaşım zamanının sıfır noktasına yaklaştırılmasıdır (Manzerolle ve Kjosen, 2014: 225).

İş yükünde ciddi artış oldu. Bunun bana göre iki nedeni var. Birincisi teknolojinin etkisiyle üç kişinin yapabileceği işi artık bir kişinin yapıyor olması. İkincisi de artık haberler daha çabuk eskiyor. Gün içinde normal şartlar altında gidip haberi izleyip dönüp haberi yazıp ekrana hazır hale getirmek benim altı saatimi alırken şimdi çok daha kısa sürede toparlayıp ekrana yansıtmak ve daha sonra olacak işlere yetişmek durumundayım. Bu mesai saatinin dışında da gerçekleşen bir uğraş. Hem mesai saatinin içinde hem de dışında bu tip şeyler olabiliyor. Gece yarısı bir bilgilendirme geliyor mesela. O meseleye ilişkin ilk haber kadük kalıyor. Rüzgarın yönü devamlı değişiyor ve şiddeti de artıyor. (Gazeteci 6)

Rutin habercilik ister istemez arttı teknolojiyle birlikte çünkü yoğun bir haber akışı var. Ama bu görünürdeki haber akışı içindeki eleme ortadan kalktığı için o yükü artırdı. Örneğin İstanbul'da bir internet haber editör masasında oturan bir kişi açısından bakarsak kuşkusuz onun iş yükü arttı. Çünkü sosyal medya başta olmak üzere her kaynaktan bilgi akıyor. Rutin iş yükü artarken teknoloji de o işi hızlıca yapabilme imkanını da beraberinde getirdi. Sonuçta daktiloyla yazmıyor haberi. Kopyala yapıştır yöntemleri kullanıyor. (Gazeteci 2)

Geleneksel gazete haberciliğinin içerdiği iş bölümü de yeni teknolojilerle birlikte parçalanmaya başlamıştır. Bugün medya çalışanından beklenen, eskiden farklı uzmanlıklar gerektirdiği düşünülen işlerin (Ses kaydı, fotoğraf, ulaştırma, görüntü alma, haberi yazma vb.) tek bir kişi ya da en az kişi tarafından yapılabilir olmasıdır. Türkiye özelinde geleneksel işbölümünün sürdüğü alan olarak parlamento muhabirliği tanımlanmakta, geriye kalan alanların herhangi bir muhabir tarafından takip edilebileceği ifade edilmektedir.

İstihdamda azalma olduğundan bir alanda çalışan arkadaş diğer alalara da yönlendirilebiliyor. Eğitime de, sağlığa da, kültüre de bakabiliyor. Doğal olarak haber sayısı ve iş miktarı artıyor. Ama sadece belli alanlara bakanlar için durum biraz daha iyi. Eskisi gibi katı bir işbölümü de yok artık. Siyasetle ilişkili alanlar hariç çoğu alanda iş bölümü kalmamış durumda. (Gazeteci 4)

Melez medya yapılarında (hem basılı hem de internet gazetesi) muhabirler her iki alana da katkıda bulunmaya yönlendirilmektedir. Teknolojik yoğunlaşmanın gazete patronu ya da yöneticisi tarafındaki izdüşümü, medya çalışanına daha fazla iş yüklemek şeklinde ortaya çıkmaktadır. Gazetecinin her iki yapıya da çalışma zorunluluğunun iş yükünü artırdığı, hiç bitmeyen bir haber düzenleme sürecinin yaşandığı şu şekilde ifade edilmektedir:

Aslında burada bir emek hırsızlığı da var. Gazeteci hem basılı olana hem de internete çalışmış oluyor. Gazeteciye önce bir haberi internete yaz deniliyor sonrasında haberi uzat kısalt diye şekillendirildiği süreçte iş yükünüz artmış oluyor. (Gazeteci 1)

İnternet gazeteciliğinde sınırsız haber alanına sahip olmak, haberlerin çoğunu oluşturan rutin haber türlerinin üretiminde aynı ölçüde sınırsız tasarım ve sunum anlayışını beraberinde getirmemektedir. Haberin okuyucu için uygun şekilde yapılandırılması ve okuyucuya göre sunulması bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda haberin güncellenmesi, anlık değişimlere göre esnetilmesi, ilgili arşivle ilişkilendirilmesi, okuyucunun habere erişiminde çeşitli iletişim araçlarını kullanmasından dolayı her haberin o araçlara uygun hale getirilmesi, ayrıca gazetecinin iş yükünü artıran etmenler arasındadır. Bu şekilde gazeteci, durmaksızın ve hiç sonu gelmeyen, haber etrafında dönen bir zaman döngüsünün içinde yükseltile beklenenleri karşılamak için yoğun emek sarf etmektedir. Bir gazeteci haberin tüketilme hızına ve biçimine de vurgu yaparak bu durumu şu şekilde özetlemektedir:

Haberi yapmakla işi bitirmiş olmuyorsunuz. O haberi takip etmeniz gerekiyor, güncellenmeniz gerekiyor. Okuyucular üşengeç olduğu için uzun haberleri okumaz. Haberi kısaltmanız hatta gazetenin cep telefonu uygulamasını kullananlar için çok daha özet hale getirmeniz gerekir. Bu da günün her saatinde olabilir. Yani devamlı baskı ve stres altındasın. (...)İnternet gazetesinde istediğiniz uzunlukta haber yapabilirsiniz ama okunabilirlik ne ölçüde olur onu bilemem. Haberde sınırsız alan aynı oranda okunmayı beraberinde getirmiyor maalesef. Aynı şekilde hız ve hatasızlık ikilisinin sağlanmasına özellikle dikkat edilmesi gerekiyor. Sizden istenen hem hızlı olmanız hem de hatasız haber yazmanız. (Gazeteci 7)

Gazeteci hem zaman baskısıyla karşı karşıya kalmakta, hem de haber yapma sayısında artış olmaktadır. Ayrıca haber üretim sürecindeki gazeteci, haberin hızlı şekilde oluşturulması ve uygun şekilde sunulması ile haberin doğrulanması ve hatasız olması gerekleri arasında sıkışıp kalmaktadır.

2.1.1.2 . Zaman Deneyiminde Farklılaşma

Geleneksel yollarla habercilik yapma deneyimi olan gazeteciler yeni teknolojik yapıya uyum sağlama konusunda güçlük çekmişlerdir. Yeni teknolojiler karşısında yeni beceriler kazanamayan gazeteciler, medya işverenin verimlilik, hız ve kârlılık beklentilerini karşılayamadıkları için ya geleneksel medya işleriyle uyuşan alanlara

kaydırılmış ya da emekliliğe teşvik edilmiştir. Son yirmi yıl içinde Tayvanlı muhabirler için yaşanan emekliliğe yönlendirme süreci, 1990'ların ortalarından itibaren Türkiye'deki gazeteciler için yaşanmıştır. Bu durum bir anlamda yeni zamanların yeni tip gazetecisini yaratma girişimi olarak değerlendirilmiştir. (Lui, 2008; Özsever, 2004: 149). Deneyimli bir gazeteci, geçmiş yıllardan günümüze Türkiye'de gözlemlediği teknolojik dönüşümün haber yapma sürecindeki yansımaları hakkında şunları söylemektedir:

Faks, teleks, çağrı cihazı, cep telefonu ve akıllı telefonlarla gazetecilik yapan bir kuşaktık. Gazeteci için hızlı olmak her zaman önemliydi ama haberin mekanında bulunmak ve derinlemesine soruşturma yürütmek önemliydi. Yapılan hatalar zor düzeltildiği ve zaman aldığı için gazeteci haber içeriğini doğru yapılandırmalıydı. Gazete sahiplik ilişkileri de toplumsal yararı gözetmeyi olanaklı kılacak nitelikteydi. Holdingleşme ve tekelleşme sürecinden önceki dönemi kastederek konuşuyorum. (Gazeteci 8)

Teknolojik yeniliklere ve çoklu beceri ihtiyacına yaşı gereği daha kolay uyum sağladığı düşünülerek giderek daha düşük ücretlerle, örgütsüz çalışma ilişkilerine ve hızlı çalışma temposuna uyum sağlayan gençlerin istihdamına odaklanan bir politika benimsenmeye başlanmıştır (Walters, 2006:4; Sennett, 2009: 70). Genç muhabirler esnek zamanlı çalışma koşullarına ve devamlı iş değiştirmeye kendilerini adapte etme konusunda deneyimli gazetecilere göre daha alışkın hale gelmiş durumdadır. Örneğin Yunanistan'da gazetecilik çalışmasında araştırmacılığa ve kamusal yarara öncelik veren eski kuşak, tekelleşme sürecinde dışlanmıştır (Özsever, 2004: 149-150). Ancak gazeteciler yine de esnek zamanlı çalışma alışkanlıklarına karşı zaman deneyimi etrafında daha fazla belirleyici olabilecekleri çalışma ilişkilerine yönelme eğilimi taşımaktadırlar. Bu yönelimi, Türkiye'deki gazetecilerin istatistiklerini tutan devlet kurumu görevlisi şu şekilde aktarmaktadır:

Yeni gazeteci kuşak mevcut koşullara uyum sağlamakta güçlük çekmiyor ama yine de daha kurumsal ve sermayesi fazla olan şirketlerde çalışmak öncelikli tercihleri. Esnek çalışma kültürünün içine doğmuş olsalar da daha kurumsallaşmış ve sosyal haklar bakımından iyi bir konum elde etmek istiyorlar. (Basın-Yayın Kurumu Uzmanı 12)

Teknolojide ulaşılan aşama ve bunun neden olduğu hız, geçmişle günümüz pratikleri arasında sınıfın zaman dilimlerini farklı şekillerde deneyimlemesine etki etmektedir. Geçmişin farklı bir üretim noktasında edinilmiş zamansal deneyim, alışkanlık ile şimdinin hızlandırıcı teknolojilerle edinilmiş zamansal deneyimi arasında önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Genç gazeteciler ile çalışma yaşamının çoğunu geleneksel gazetecilik üretim sürecine dahil olmuş daha yaşlı gazeteciler arasında zaman algısında (zamanın kullanımı, haberin oluşturulma süresi, haberin doğrulanma süreci, içerik vb.) bir farklılaşma söz konusudur. Başka bir deneyimli gazeteci, geçmiş yıllarda haberin işlenme sürecindeki karmaşık ve yavaş yapıyı ifade ederken kuşaklararası zaman deneyimi farklılığını ortaya koymaktadır.

Gazeteciliğe ilk başladığım yıllarda (80'lerin başı) foto muhabirleri yanlarında 40-50 kiloluk malzeme taşırlardı, fotoğraf geçebilmek için. Bir faksın kendisi zaten 20-25 kiloydu. Faksla tek kare fotoğraf geçmek yaklaşık 20 dakika sürerdi. Bu da hatlar kesilmezse tabi. Hat kesilirse, çok kesilirdi, fotoğrafı yeniden geçmeye başlardınız. şimdi saniyeler içinde onlarca foto geebiliyorsunuz.(...)Gözlerini atığında bilgisayar teknolojisini gören kuşaklara göre daha avantajlı sayıyorum kendimi. Zira görüp geirdiklerim teknolojik aletleri kutsamamı engelliyor. (Gazeteci 5)

Otuz beş yıllık gazetecilik deneyimi olan gazeteci, etrafını giderek saran hız sarmalına karşı geçmiş deneyimlerinden hareketle niteliksel özellikleri ne çıkarabilmek için yavaşlamak gerektiğini ifade etmektedir.

Bazen gazeteci arkadaşlara yavaşlayalım arkadaşlar diyorum. Bir cümle üzerine dakikalarca düşündüğüm anlar oluyor. (Gazeteci 3)

Farklı deneyimlere sahip gazeteciler arasındaki zamanda bu algısal ayrışma, gazetecilerin emek zamanının kullanımı ve yönetiminde söz sahibi olmak adına ortak bir dayanışma rmeyi de zorlaştırmaktadır. Örneğin diğer ülkelerdekine benzer şekilde Türkiye'de de sendikalı ve toplu iş sözleşmeli çalışma ilişkilerini deneyimlemiş gazeteci kuşağı, genç ve örgütsüz gazeteci kuşağına göre haber üretim sürecindeki zaman kullanımında otonomi ve bağımsızlığı daha fazla önemsemekte, zaman etrafında emek gücünün kolektif mücadele geleneğini yaşatma konusunda daha istekli bir tutum

alabilmektedir (Özsever, 2004: 150). Bu da gazetecilerin zaman çerçevesi konusunda farklı algılara sahip olduğunu göstermektedir.

2.1.1.3. Gazetecide Vasıfsızlaşma ve Haber İçeriğinde Niteliksizleşme

Teknolojinin, özellikle dijital teknolojilerin, birçok meslekte yarattığı aşındırıcı etki, gazetecilik mesleği için de geçerlidir. Söz konusu etki aynı zamanda vasıfsızlaşma, mekanikleşme ve proleterleşme etkileriyle birlikte yürümektedir (Salcetti, 1995: 49). Örneğin günümüzde mimarlık bilgisi ve lisansı olmadan bilgisayar yazılım teknolojisi desteğiyle nizami şekilde oluşturulabilen dijital mimari planlar meslek dışı kullanımlarda giderek yaygınlaşmakta ve benimsenmektedir. Web sitesi tasarımı, marangozluk, planlama ve eşya tasarımları gibi çeşitli örneklerle birlikte gazetecilik ya da habercilik de giderek mesleki ehliyet gerektirmeyen bir karaktere bürünmektedir. Bu durumda tasarlamada öne çıkan olgu yaratıcılık olmaktadır.

Haber üretiminde hız için duyulan ihtiyaç arttıkça haberin doğrulanma süreci için duyulan ihtiyaçla tezatlık oluşturmaktadır (Phillips, 2015:54). Kapitalizmin üretim zamanının emek zamanından fazlalığını olabildiğince ortadan kaldırmayı hedefleyen hareket mantığı içinde zaman baskısının hissedildiği bir ortamda haberlerin bitirilme süreleri birbirini kovalamaktadır. Buna, zamanla ilişkili biçimde haberin bitirme süresi baskısı demek daha uygundur. Aynı zamanda üretilen haberin sosyal medya mecralarına uygun hale getirilmesi, kısacası tasarlanması gerekmektedir. Kelimelerin düzenlenmesi, haber diline uygun hale getirilmesi ve anlaşılır, yalın şekle sokulması kısa zaman içinde yapılmaya çalışılmaktadır. İletişim alanında çalışma yürüten kimi araştırmacılara göre gazetecilik çalışmasında ortaya çıkan bu tür örgütlenmeler, gazeteciliğin postmodern konumlanmasından kaynaklanmaktadır. (Phillips, 2015:55). Teknolojik hızlandırıcılar bir taraftan belli bir sürede üretilen haber miktarını artırırken diğer taraftan haberlerin

niteliksizleşmesine yol açmaktadır. Görüşme yapılan gazetecilerden bir tanesi bu çelişkiyi şöyle ifade etmektedir:

Eskiden yazı işlerine gelen haber sayısıyla şimdi gelen haber sayısı çok farklılaştı. Ve haber sayısı çok arttı. Eskiden yazı işlerine gelen haber bir dereyse şimdi bir ırmak geliyor. Onun içerisinden seçmek gerekiyor yayınlanacak haberleri. Ama niteliği artırdı mı dersiniz çok emin değilim. Farklılık da ortadan kalktı. Farklı haber yapılmıyor. (...) Nitelikli haberi geleneksel gazetecilik alışkanlıklarına sahip taraf üretiyor. Ama tiraj düştüğü için içerik üreten tarafın geliri azalıyor, içerik üretmeyen taraf öne çıkıyor. İçeriği yasal olarak korumak da pek mümkün gözüküyor. İnternet gazeteciliğinde abonelik sistemi de tutmadı. (Gazeteci 5)

Haberlerin üretimi giderek hızlanıyor, hızla yapılan haberin aynı zamanda online biçime uygun şekilde tasarlanması gerekiyor. Bu durum haberin doğrulanması sorununu doğurduğu gibi en başta haber kaynaklarının kontrolünü güçleştirmekte, haber içeriği hızla yenik düşmekte, gazetecinin teknik becerileriyle birleşen düşünsel becerilerinin haber üretim sürecindeki etkisi giderek zayıflamaktadır. Gazeteci bu süreçte vasıfsızlaşırken haber de niteliksizleşmektedir. Haber, hakim tüketim alışkanlıkları da düşünüldüğünde hızla, kullanıcının temposuyla ve verimlileştirme isteğini karşılayabilmek için uçucu, kısa vadeli, çabuk tüketilen fastfood bir ürüne dönüşmektedir (Ritzer, 1998: 86-87). Devamlı hızlanma ihtiyacının yol açtığı niteliksel sorunu, görüşülen gazetecilerden biri şöyle anlatmaktadır:

Uzmanlık gerektiren haberler elbette var. Ama haberi derinleştirmek ve farklı boyutlarla ilişkilendirmek için gerekli zaman ve örgüt yapısı yok. Hızın getirdiği haberi doğrulamadan vermek gibi bir durum var. Bu, toplumu yanlış yönlendirmeye yol açabilir. (Gazeteci 7)

Haberin üretim sürecinde hız olgusunun artan önemi, haberin içeriğinin düzenlenmesine de yansımaktadır. Durmadan akan bir haber şeridinde oldukça kısa bilgiler içeren, matematiksel mantıkla oluşturulan ve yüzeysel kavrayışa izin veren basit cümle yapılarıyla biçimlendirilmiş bir haber üretim süreci ortaya çıkmaktadır. On beş yıldır ajans ve televizyon gazeteciliği yapan görüşmeci, BBC'nin Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) örgütü üzerine 2017 yılı sonunda yaptığı kapsamlı ve ses getiren

haber⁵⁷ uzun bir zaman sürecini kapsadığının altını çizerek hızlanma ile nitelikli haber üretme arasındaki çelişkiyi ve sosyal medyadaki enformasyon akışının sürece olan olumsuz etkisini şu şekilde açıklamaktadır:

Benden bu haberi o gün yetiştirmemi isterlerdi. Ben haberi yetiştirmeye çalışacağım için haberi yüzeysel şekilde yapabilirdim. İki haber arasında ciddi bir düzey farkı ortaya çıkardı. Dolayısıyla derinleşmeyi yakalayabilmek için ben eminim ki BBC muhabiri orada aylarını geçirmiştir. Orada epey bir zaman geçirmesi gerekir. Bir haberi tüm veçheleriyle ele alabilmek için, bir dergi haberi yapmaktan bahsetmiyorum, üzerinde yoğunlaşabilecek kadar zaman ayırabilmek önemli olan. (Gazeteci 6)

Gazeteci, hızlı enformasyon akışı içinde teknik bir aktarıcıya ve haber listeleyicisine dönüşme eğilimi göstermektedir. Günümüzün iletişim teknolojileri ve olanakları düşünüldüğünde güncel olana, sadece bugüne ilişkin hıza dayalı enformasyon akışı, aynı zamanda gazetecinin üreteceği tarihsel boyuta sahip bilgi içerikli habere duyulan ihtiyacı da köreltmektedir (Örnebring, 2010:66). Kısaca, haber üretim noktasında rekabete ve verimliliğe dayalı hız dayatması, gazetecinin üretimdeki düşünsel niteliğini kullanma oranını azaltmaktadır. Yeni iletişim teknolojilerinin etkisiyle gazetecinin zaman deneyiminin merkezine yerleşen hız, hem vasıfsızlaştıran hem de haberi niteliksizleştiren etkilere sahiptir.

2.1.1.4. Zaman Yönetimi ve Denetim

Basılı gazetelere bir haberin yer alabilmesi için belli bir teslim zamanı sınırı gerekirken günümüzde internet haberciliğinde zaman sınırı diye bir durum ortadan kalkmış durumdadır. Zaman sınırının ortadan kalkması gazetecinin zamandaki nefes pencerelerini küçültmüştür. İletişim teknolojilerinin gelişimine paralel olarak medya çalışanları ve özellikle muhabir olarak görev yapanlar bir taraftan haber üretimindeki denetimlerinin, bağımsız davranabilme olanaklarının azalmasıyla karşılaşırken diğer taraftan yönetimin gazeteciler üzerindeki zaman baskısıyla şekillenen bir gözetiminin

⁵⁷ Sözü geçen BBC haberi için bkz. http://www.bbc.co.uk/news/resources/idd-sh/raqqas_dirty_secret
Erişim Tarihi: Kasım 2017.

artışıyla yüz yüze gelmektedir. Yeni iletişim araçlarının sunduğu hız ve kolaylık olanaklarını medya yöneticileri sonuna kadar kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktan çekinmemektedir (Cohen, 2015: 108; Örnebring, 2010: 66). Dolayısıyla gazetecinin haber üretimindeki otonomisi yiterken yönetimin üretilen ürün, gazeteci emeği üzerindeki zaman kontrolü de artmaktadır. Gazetecilik çalışmasında geçmişin belirli bir mekana bağlı kurumsallaşmış, standartlaştırılmış zaman anlayışı çözülmüş, buna paralel olarak gazeteci, haber üretim sürecinde önemli bir halkayı temsil eden kararlara katılımdan dışlanır hale gelmiştir. Muhabirin giderek rutin haber takibine yoğunlaştığının gözlemlendiği belirtilmektedir.

Başladığım yıllarda mutlaka gündem toplantıları olurdu. O zaman muhabirler daha fazla haber önerirlerdi. Şimdilerde günlük rutini takip etme daha ağır basıyor. Günlük rutini paylaşma toplantılarına dönmüş durumda. Bu haber bölüşümü için muhabirlerin o toplantı için gelmeleri de gerekmiyor artık. On yıl önce falan o toplantılara muhabirler mutlaka katılırdı çünkü orada önerilir tartışılırdı. Belirgin bir azalma var bu durumda. (Gazeteci 6)

Zaman konusunda diğer bir sorun da muhabir üzerindeki performans denetimidir. Yönetim, yeni araçlar vasıtasıyla gazetecinin günlük performansını daha kolay denetleyip kontrol edebilecek bir olanağa kavuşmuştur. Bu da gazeteciye, devamlı baskı altında yoğunlaşmış bir çalışma temposunun dayatılması anlamına gelmektedir. Akıllı cep telefonları, bilgisayarlar, taşınabilir iletişim cihazları, gazetecinin çalışmasını her an denetleyen, durmadan yeni görevlerin ulaştırıldığı, günlük, hatta saatlik zaman yönetiminin denetleyen tarafından gazeteci adına düzenlendiği araçlara dönüşmüştür, bunlar adeta gazetecinin elektronik zaman prangaları gibidir. Gazeteciye akışkan, anlık haber tüketimine uygun emek rejimine uyarlamaktadır. Birisi özel, diğeri kamu kuruluşunda çalışan iki gazeteci, üzerlerinde oluştuğunu hissettikleri zaman disiplinini şu şekilde açıklamaktadır:

Sana günlük sorumluluklar yükleniyor. Sadece gitmek zorunda olduğun bir ofis yok. Yüz yüze toplantı yapmasan da telefon üzerinden, whatsapp üzerinden günlük toplantını yapıyorsun. Zaten az kişinin ve ne yaptığın görünüyor her şeyden önce. (Gazeteci 3)

Eskiden haber kelime sayılarının kaç bit işlem gerektirdiği üzerinden performans denetimi yapılırken bugün işveren doğrudan senin ekranını izleyebiliyor zaten. Ne yaptığını görüyor. (Gazeteci 11)

Zamanın düzenlenmemiş gibi görüldüğü anlarda bile zamanın küçük dilimlere ayrılması söz konusudur (Braverman, 2008: 176). Gazeteciye dayatılan post-Fordist tarzda zaman disiplini, Sennett'in (2008) deyişiyle zamanın mikro yönetimi ve işçiye boyun eğdirmenin elektronik olanıdır. Yani çalışanlar, iktidara boyun eğmenin bir biçiminden diğerine, yani yüz yüze olandan elektronik olana geçiş yapmıştır.

2.1.2. Çalışma Zamanı-Boş Zaman Ayrımının Belirsizleşmesi

Üretim sürecinin bütünlüğü, işçi sınıfının bütünlüğü ile karşılıklı belirlenen yanları oluşturmaktadır. Böylece çalışma zamanı-boş (serbest) zaman ve kafa-kol emeği ayrımlarının diyalektik yatkınlığının nasıl bir arada olduğunu düşünmek, gazetecinin emek rejimi içindeki zaman deneyimini açıklamada çıkış noktasını oluşturmaktadır. Teknoloji ve emeğin niceliksel değişimi, zaman deneyiminin niteliksel dönüşümünü de beraberinde getirmiş, kapitalist üretim tarzının yeni aşamasının ihtiyaç duyduğu yeni bir zaman çerçevesi yaratmıştır (Giddens, 2014: 22-23; Borst, 1997; Debord, 2016: 118). Üretimin geleneksel yapısını baskın şekilde belirleyen somut, sayılabilen, ölçülebilen ürünlerin ötesinde hizmet, bilgi, iletişim gibi ölçülemez süreç ve ilişkilerin ortaya çıkması, eski yapıyla iç içe geçmesi üretimin belirli bir yere ait olması ve belirli bir zamansal kesit içinde gerçekleştirilme mecburiyetini çözülmeye uğratmıştır (Bauman, 2017: 175; Hardt ve Negri, 2004: 126). Burada söz konusu olan emeğin günlük yaşam zamanının tümünü güncel kapitalist üretimin gereklerine göre yeniden düzenlemektir. Özellikle yeni iletişim teknolojilerinin sunduğu imkanlarla üretim toplumun tümüne yayılmakta ve nüfuz etmektedir.

Teknolojinin ulaştığı aşamanın emeğin verimliliği üzerindeki olumlu etkisiyle dolaşım süresi kısalmaktadır. Bu da sermayenin devir hızını ve sayısının artmasına neden olmakta, dolaylı yoldan artı-değerin artışı yönünde etki etmektedir (Yılmaz, 2008: 161).

Geleneksel gazetecilik pratikleri yanında giderek önem kazanan internet gazeteciliği sahada daha az muhabire ihtiyaç duyan bir yapı gerektirdiği gibi gazetecinin daha uzun süreler çalışmasına ve iş-boş zaman arasındaki ayrımın giderek belirsizleşmesine yol açmaktadır. Bu belirsizleşme ya da geçişme diyebileceğimiz olgu çift yönlü bir niteliğe sahiptir denilebilir. Sermayenin Türkiye özelinde de son otuz, kırk yıldır sürekli olarak emek zamanı esnekleştirme çabası, benzer kategorideki emek gücünde olduğu gibi gazeteci emeğinin de bir gününün her saatinin sömürülebilir hale getirmektedir. Benzer şekilde sermayenin hakimiyeti fabrika duvarlarının ötesine geçerek tüm topluma ve yerküreye yayılmaktadır. Fabrikaya özgü çalışma ilişkileri de toplumun tamamına etki etmektedir (Hardt ve Negri, 2004: 115). Çalışma zamanı, boş zamanı da kaplayarak egemenliği altına aldığı gibi; gündelik yaşam pratikleri de enformasyon akışı içinde haber üreten gazetecinin çalışma pratiklerine etki eden ve zaman zaman iki alan arasındaki ayrımları ortadan kaldıran bir niteliğe bürünmektedir. Sonuç olarak sermayenin üretim zamanını emek gücü açısından günlük yaşamın tamamına yayma çabasının ortaya çıkardığı çift yönlü bir zaman istilasası söz konusudur.

2.1.2.1. Çalışma Zamanının Tüm Yaşam Zamanına Yayılması

Gazeteci için gündelik yaşam zamanının tümü çalışma zamanına dönüşmektedir. Günün yirmi dört saati haber akışına katkı yapabilecek bir zaman ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Emek zamanının esnekleşmesi, çalışma zamanı ve boş zaman arasındaki ayrımın belirsizleşmesi, gazeteci emeğinin tüm gününün sömürüye açık hale gelmesi demektir. Kapitalizm, gündelik yaşamın bütününe yayılan bir çalışma zamanı

deneyimini emek gücüne dayattığı gibi verimliliğini artırmak için de bütün gücünü seferber etmektedir. Görüşme yapılan gazetecilerden bir tanesi dijital haber üretim sürecinin gazetecinin boş zamanının daha fazlasını çalışma zamanına kattığını şu sözlerle dile getirmektedir:

Gazeteciler her zaman bir telefon geldiğinde hazır statüde bulunan çalışanlardır ama artık cep teefonu teknolojisi ve whatsapp teknolojisinin yüzde yüz devrede olması nedeniyle eviniz ayrılmaz bir çalışma mekanı haline geldi. Özel hayatla gazetecilik hayatı arasında asgari ince bir sınır tutmaya çalışanlar için dahi tutulamaz hale geldi. (Gazeteci 2)

Camfield (2014: 112), ileri kapitalist ülkelerde, çalışma zamanının yaşamın tüm alanına yayılarak, boş zamanı tamamen çalışmanın boyunduruğu altına aldığını vurgulamaktadır. Gazeteci için emek zamanı, yaşam zamanı ile bütünlenmektedir. Bu iç içe geçme durumunu bir görüşme yapılan gazetecilerden bir tanesi şu şekilde dile getirmektedir:

Her şeyi mail, whatsapp, video çekimi, fotoğraf çekimi, ses kaydı hepsini akıllı telefondan yapıyorsun. (...)Hepsi birbirine girmiş durumda. Bu durum 24 saate yayılmış durumda. Gazetecilikte mesela 15 gün yıllık izin deyip telefonu kapatıp yatamazsın. Bunu yapıyorsan zaten gazeteciliğin sorgulanır. Önüne gelen bir şeyi tatil deyim diye yazmamazlık edemezsin. Örneğin tatil deyken denizden çıkıp hemen orada gönderilen bir raporun haberini yazdığımı biliyorum. Bunu dinlenirken ve sahilde çayımı içerken yaptım. Hepsi birbirine karışmış durumda, bunu sen ayarlıyorsun artık. (...)Mesela telefonum sessizdeydi deme imkanın yok. Sonuç olarak bununla çalışıyorsun ve hep açık tutmak zorundasın. (Gazeteci 3)

Gazeteciler artan şekilde normal işlerinin yanında daha başka ek işlerle de ilgilenmek zorunda kalmaktadır. Örneğin Twitter yayınlarının, Facebook profillerinin, Youtube videolarının takip edilmesi ve yönetilmesi gibi. Bu durum çalışan üzerinde fazla sayıda talep ve baskı yaratmaktadır. Böylece gündelik yaşam ve çalışma arasındaki sınırlar giderek belirsizleşmekte, esnek zamanlı çalışma ve akışkanlık, gazeteci emeğinin merkezine yerleşmektedir. Görüşme yapılan iki gazeteci söz konusu belirsizliği şu sözlerle ifade etmektedir:

Her zaman geleneksel gazetecilikte de mesai mefhumu tartışmalıydı. Ama eskiden ani gelişmeler karşısında ben mesaideyim ya da değilim gibi bir tavır ortaya koyman imkansızdı. Bugün bu imkansızlık devam etmekle birlikte bu tür ani gelişmeler olmasına da

gerek yok. İlla önemli bir olay olmasına gerek yok artık. Sıradan olaylarda da aynı şey geçerli. (Gazeteci 6)

Whatsapp grupları üzerinden haber yazıyorlar. Geniş ekran cep telefonlarından haber yazmak çok kolay. Olmazsa tableten yazılır zaten sorun değil. (Gazeteci 5)

Çalışma zamanının gündelik yaşamın tümünü istila etmesi, sadece uzun çalışmayı değil, yoğun çalışmayı ve hep bir çalışma içinde olmayı dayatmaktadır. Böylece sermaye için dijital teknolojinin yarattığı zaman deneyimine uyan bir çalışma düzeni ve yeni bir emek-değer mutabakatı ihtiyacı ileri sürülmektedir. Kitle üretimine dayalı gazetecilik pratiklerinin yansıttığı boş zaman deneyimi ile dijital gazetecilik dönemine ait pratiklerin yansıttığı boş zaman deneyimi arasındaki farkı bir gazeteci şu şekilde ifade ediyor:

30 günlük yıllık iznim var. Haftada bir gün izin. Ama ben hayatımda hiç 30 günü kullanmadım. Yasal olarak 42 gün yıllık izin hakkım var. İş oluyor, izin alman göze batıyor. Bir hafta izin yapıyorsun veya on gün, gazete yeterli diyor. Yani 42 gün izin hakkımın yarısını bile kullanamıyorum. (...)Sendikaya üye olamıyorsun, izninin tamamını kullanamıyorsun. Aslında karmaşık da bir durum var. Kullansan kimse ses çıkartmaz ama kullanamıyorsun işte. Ne izni deniyor mesela. Zaten iş var, akan bir süreç var deniyor. Bayramlarda izin yapamıyorsun. Resmi dini bayramlarda çalışıyorsun. Bazen haftasonu da çalışıyorsun haftalık iznin de kaynıyor arada. Daha sonra yapayım diyorsun ama izinler bir şekilde işin içinde kaybolup gidiyor. (Gazeteci 4)

Modern kurumsallaşmaya özgü saat odaklı iş ve maaş anlayışı günümüz kapitalizminin kendi lehine yansıttığı gelişme dinamikleri ve ihtiyaçları ile çelişmektedir. Gazetecilerin haber üretimine ilişkin zaman deneyimi çalışma koşullarını ve ücret ilişkilerini aşındırmaktadır. Dolayimli bir şekilde gazetecilerin izin alma, dinlenme, iletişimsizlik hakkı gibi temel haklar konusundaki inisiyatifi de giderek ortadan kalkmaktadır. Gazeteciler açısından geçmişin zaman çerçevesine göre yapılandırılmış hukuki kapsamın Türkiye'deki güncel pratiklerle olan çelişkisi de üzerinde ayrıca tartışılması gereken bir niteliğe sahiptir. Türkiye'de hala gazetecilerin memur olarak görüldüğü dönemin hukuk anlayışıyla sürdürülen bir basın kanunu yürürlüktedir. Kanun yapılandırılırken sosyal refah devletine dayalı üretimsel niteliklere göre hareket edilmiş ve gazeteci diğer kamu görevlilerinin çalışma prensibine göre bir

hukuki çerçeve içine yerleştirilmiştir. Bu çelişkiyi gazetecilerin sosyal haklarından sorumlu kamu kurumu uzmanı şu şekilde ifade etmektedir:

Teknolojik imkanlar dahilinde düşünülürse gazeteci için çalıştığı zamanla izin yaptığı, serbest zaman arasındaki ayrım ortadan kalkmış durumda. Gazeteciler açısından işsizlik, güvencesizlik arttıkça, yani baskı arttıkça kanun hükümlerinin mevcut gazetecilere uygulanması da sıkıntıya giriyor. Türkiye için kanun zaten güncel değil, internet gazetecilerini kapsamıyor. Kanuna göre çalışanların çalışma saatleri belirlenmiş ama çalışma saati sınırı fiili olarak ortadan kalkmış durumda. Hakları parasal olarak ödenmediği gibi sosyal hakları da kullanılmıyor. Kuralsız çalıştırma temel kural haline gelmiş. (Basın-Yayın Kurumu Uzmanı 12)

Post-Fordist esnek zamanlarda gazeteci durmaksızın işe koşulmakta, haber üretim süreci gazetecinin tüm gündelik yaşamının bir parçası haline gelmektedir. Buna rağmen Haber üretim süreci, enformasyonun akış ve haberlerin tüketim hızıyla diyalektik bir ilişki içindedir. Debord'un ileri sürdüğü gibi, yeryüzünün her köşesinde aynı gün gibi görülen şey, soyut eşit parçalara bölünmüş olan iktisadi üretim zamanıdır. Birleşik geri dönüşsüz zaman, dünya pazarının ve bunun doğal sonucu olarak dünya ölçeğindeki gösterinin zamanıdır (Debord, 2016: 120-121). Bu noktada gazetecilik çalışmasına etki eden diğer bir etkenin; üretim ve tüketim zamanlarının iç içe geçtiği, birbirini besleyen etkileşimli bir süreçle gazeteciliğin toplumsallaştığı, haber üretiminin kullanıcı türevli hale geldiği ilişkiyi de irdelemek gerekmektedir.

2.1.2.2. Üretimin Toplumsallaşması/Toplumsallaşmış Gazetecilik

Haber üretim sürecinin kesintisiz hale gelmesi ve farklı dinamiklerle birleşen görüntüsü, gazetecilik çalışmasında istihdam edilenler açısından hem bir krize hem de gazetecilik ediminde bir patlamanın yaşandığına işaret etmektedir. Dijital teknolojilerin ulaştığı aşamada gazeteciliğe özgü biçimler ve içerikler hiç olmadığı kadar bir çoğalma sürecinden geçmektedir (Van Der Haak, Parks ve Castells, 2017: 68). Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de çoğu haber kuruluşu, 24 saatlik haber döngüsü ve yöndeşmenin bir sonucu olarak çoklu platformların kullanımında verimliliği artırma baskısı nedeniyle fiili çalışan sayılarını azaltmışlardır (Cangöz, 2015: 130, Özsever, 2004: 198). Bunun

üzerine çoklu donanımına sahip taşınabilir telefonların büyük oranlarda benimsenmesi, şimdiye dek çeşitli biçimlerle yürüyen yurttaş gazeteciliğini yeni bir düzeye taşımıştır. Dolayısıyla sosyal medya temelinde biçimlenen, herkesin potansiyel gazeteci olabildiği, üretimin haber odasının sınırlarını aştığı ve toplumsala yayıldığı bir süreç ortaya çıkmaktadır (Hardt ve Negri, 2011: 115). Gazetecinin ücretlendirilen emek zamanı, ödeme yapılmayan kaynaklardan oluşan rekabet baskısını büyük oranlarda artırmıştır (Van Der Haak, Parks ve Castells, 2017: 69).

Görüşme yapılan gazetecilerden ikisi, profesyonel habercilik ile yurttaş haberciliği arasında belirgin farklar olduğunu ama her iki habercilik türünün iç içe geçmesinin olumlu ve olumsuz yanlar barındırdığını belirtmektedir. Görüşme yapılan gazetecilerin hepsi profesyonel gazetecilik katkısının gerekli olduğu konusunda hemfikirdir.

Haber üretiminin toplumsala yayılmasında iki boyut var. Bir boyutu bunu iyi gibi görebiliriz. İyi olan tarafı patron tekelinden çıkan haber yapma anlayışının tabana inmesi, kitleye yaygınlaşması diyebiliriz. Ama öte yandan olumsuz şekilde hiyerarşik eski mekanizmada bir filtre mekanizması var. Her şeyi duyuyor olmamızın toplumsal yararı var mı emin değilim. Bir de bu duyduğumuz şeyler ne kadar doğru. Bireylere indi diye iyi olarak değerlendiriyoruz ama filtre boyutu da ortadan kalkmış oldu bu da kötü boyutu. Bir gazeteci süzgecinden geçmemiş haber ya da bilgi nitelik olarak zayıf olacaktır. Bu yüzden gazeteciye ihtiyaç var. (Gazeteci 2)

Yurttaş habercilik ile gazeteci haberinin iç içe geçtiği durumlar oluyor. Ama ikisi arasında ciddi biçimde fark var. (Gazeteci 1)

Profesyonel ve yaptığı işe ücret ilişkisiyle bağlı olan geleneksel gazetecilik biçiminin, yeni teknolojik imkanların küresel ağ ilişkileri içinde neden olduğu değişimle yeni türden bir habercilik pratiğine dönüştüğü yadsınamaz. İnternet etrafında örgütlenen enformasyon ve iletişim dünyasında her gazetecinin yurttaş haberciliği ya da katılımcı habercilik pratikleriyle geçişme yaşaması kaçınılmaz gözükmektedir. Ancak enformasyonun giderek karmaşıklaştığı ve veri denizinin durmadan genişlediği bir ağ yapısında gazetecinin, yurttaş etkinliğiyle işbirliği yapması olgusu, dolaylı da olsa profesyonel gazeteciliği ve onun ücret ilişkisini aşındırıcı riskler barındırmaktadır. Farklı perspektiflerden, profesyonelliklerden ve düzeylerden yurttaş katkıları,

gazetecinin haberi damıtma, yorumlama ve hikayeleştirme zamanından kazanmasını sağlayan bir niteliğe sahip olduğu gibi aynı zamanda onun profesyonel çalışmasını koruyan surlarda da delikler açabilmektedir. Bu endişeyi bir gazeteci şu şekilde dile getirmektedir:

Sosyal medyada takipçilerin var. Takipçilerin olması, okurların olması yapılan işi gazetecilik haline getirmez. Ama pratik olarak neden getirmesin? İzleyiciler var, sen varsın, enformasyon var, sen aktarıyorsun onlar takip ediyor. Bu gazeteciliğin biçimini değiştiriyor. (Gazeteci 6)

Bir diğer gazeteci, habercilikteki yurttaş katkısının veri denizindeki bilgiyi işlemenin yine profesyonel gazeteci eliyle gerçekleştirilmek zorunda kaldığını vurgulamaktadır. Gazeteci ile yurttaş ağları arasındaki farkın da bu şekilde anlaşıldığını ifade etmektedir. Ancak ifadesinin sonunda haberciliğin toplumsala yayılma sürecinin gazetecilik mesleğini zorladığını da eklemektedir.

Gazetecilik ile aktarıcılık arasında bir farkı da gündeme getirdi. Mesela Wikileaks örneğinde olduğu gibi. Önemli bir gelişmeydi ama o olayda yapılan şey gazetecilik değildi. Çünkü belgeleri olduğu gibi koyuyor. Gazeteci bu belgeleri işledikten sonra tüketiciye sunuyor. Aradaki farkı görüyoruz zaten. Yurttaş gazeteciliği için de aynı şey söz konusu. Çok azı edindikleri bilgileri işleyip haber haline dönüştürüyor. Yurttaş gazeteciliği ilk başlarda heyecan vericiydi ama sonra onda da bir ivme kaybı oldu. Her alanda yapamadılar. Bir vatandaş örneğin bir mekanda olan önemli bir olayı sosyal medyadan duyurabiliyor ama düzenli haber mecrası haline gelmiyor. Daha çok haberi destekleyici yurttaşlar gibi bir durum ortaya çıkıyor. Ama bu gelişmeler gazetecilik mesleğini zorluyor. (Gazeteci 5)

Üretim, tüketim ve dağıtım süreçlerini birbirleriyle ilişki içinde bulunan momentler olarak düşünmek gerekmektedir (Harvey, 2011: 144). Karşılıklı bir süreç olarak tanımlayabileceğimiz bu durum, gazeteciliğin amatörleşmesine yol açan etkileri barındırmaktadır. Gazetecilik etkinliğinin sınırlarının genişlemesiyle ağ yapısı içinde sayısız emek zamanının ürettiği enformasyon denizinde gazeteci, profesyonel konumunu korumak için sürekli kendini yenileme ve güncelleme çabası içindedir. Gazetecinin bu çabası çalışma zamanı ve boş zaman arasındaki sınırları da ortadan kaldırmıştır. Tıpkı amatörlük ile profesyonellik arasındaki sınırları kaldırdığı gibi. Aynı şekilde gazeteciliğe ilişkin genel enformasyonel üretim etkinliği içinde neyin üretim

sürecinin bir parçası olduğu neyin onun dışında konumlandığına ilişkin ayrımı da ortadan kaldırıyor gözükmektedir. Sonuç olarak küresel ağa dahil olanların emek zamanının dijital teknolojiler vasıtasıyla işe koşulması gibi bir tartışma gündeme gelmektedir.⁵⁸ Türkiye’de de son zamanlarda yarı profesyonel ya da yarı amatör denilebilecek bir haber üretim yapısına doğru bir yönelim gözlenmektedir.

2.2. Gazetecilikte Mekan

Kitle iletişimine dayalı haber üretim yapısının değişerek üretimde esnek uzmanlaşma anlayışının yaygınlık kazanması, gazetecilik pratiğinde yeni bir mekansal örgütlenmeyi zorunlu kılmıştır. Önceden haber odasıyla özdeşleşen haber üretim süreci, çok boyutlu karmaşık bir yapıya doğru yönelmiştir. Kitlemel üretimim sabit, hacimli üretim araçlarının yerini gittikçe küçülen, çok işlevli ve hafif dijital cihazların almasıyla gazetecinin haber üretimiminin gerçekleştiği haber merkezine olan bağımlılığı azalmış, hatta ortadan kalkmıştır (Bauman, 2017: 181).

Dünya ölçeğinde kapitalist yeniden yapılanmanın bir parçası olarak Türkiye’de özellikle 1980’den sonraki süreçte neo-liberal bir dönüşüm yaşanmıştır. Medya alanına dönük yoğun teknoloji transferleri ve ticarileşme ile beraber yürüyen mekansal yeniden yapılanma; güvencesiz, geleceksiz, ucuzlanmış ve esnek çalışma rejimlerine tabi kılınmış bir gazetecilik yapısı meydana getirmiştir (Sönmez, 2010: 151).

Post-Fordist esnek üretimin haber üretiminde mekanın yeniden yapılandırılmasına dönük girişimi, kapitalizmin maliyetleri azaltma, sermayede teknolojik yoğunlaşma, doğrudan denetim gibi istemlerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bunların bir sonucu olarak haber odasında mekansal bir parçalanma söz konusu olmuştur. Daha hızlı karar alma ve yüksek teknolojiyle uyum sağlayan bir

⁵⁸ “Kullanıcı-izleyici emeği” tartışması üzerinden gazetecilikte üretimin toplumsallaşması konusunu da içeren başka bir tartışma için bkz. (Fuchs, 2010: 179-196; Fisher, 2014: 119-150).

yapı ihtiyacına karşılık mekanların merkezsizleşmesi, teknoloji vasıtasıyla denetimin yoğunlaşması ve dolaysızlaşması esnek üretimin gereksinimlerine göre mekanın şekillenmesi ve gazetecinin yalnızlaşması gibi sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Gazeteci haber üretim sürecine farklı mekansal bağlamlardan internet ağı yoluyla katılabilmektedir. Yeni iletişim teknolojilerinin sunduğu olanaklarla gazeteci işyeri dışında yeni çalışma mekanları üzerinden sürece katılabilmektedir. Farklı dijital platformlar ve uygulamalarla mekanlararası engelleri aşabilmektedir. Gazetecilik çalışması, üretim noktası dışındaki mekanlarla kurduğu ilişkinin ağırlık kazanmasıyla neo-liberal temelli haber üretme pratiğinin yeniden üretilmesinde yeni ilişkilerin oluşmasına yol açmaktadır (Lefevbre, 1994). Aynı zamanda geçmişin üretim pratiklerinin bir niteliği olan mekansal biraradalığın sağladığı örgütlü, güvenceli istihdam yapısı gazeteci emeği aleyhine hızla çözülmektedir.

2.2.1. Mekansal Parçalanma

Geleneksel gazetecilik, genel olarak kitlesel üretim ile ilişkilendirilir. Ancak dijital çağda internet gazeteciliği ile birlikte gazetecilik etkinliği mekansal olarak yeniden örgütlenme süreci yaşamıştır ve bu süreç dinamik şekilde dönüşmeye devam etmektedir. Haber üretiminin gerçekleştiği haber odası günümüzde süregelen bir mekansal parçalanmaya uğramakta ve gazetecilik ediminde yeni mekansal deneyimler ortaya çıkmaktadır. Öncelikle geleneksel üretim süreçlerine ait hacimli, katı işbölümüne dayanan, hiyerarşik, tektipleştirilmiş zamanla yönetilen, daha az esnek mekansal deneyimler hızla dönüşmektedir. Gazeteci emeği de, post-Fordist esnek emek rejimi olarak nitelenebilecek yeni dinamik süreç karşısında yeniden yapılanmaktadır.

Öncelikle eskinin tek bir merkeze bağlı ve parçaların bu merkezden kontrol edilen mekansal örgütlenmeleri değişime uğramış, merkezsiz hale gelmiştir. İkinci olarak sermayenin belli bir üretim mekanının sınırları içinde gerçekleşen ya da o mekansal

sınırlara göre konumlanan emek üzerindeki denetimi dolaysız hale gelmiş ve yoğunlaşmıştır (Sennett, 2008: 57). Üçüncü olarak, anında üretim ve tüketime dayalı “anındalık” fikrinin öne çıkması, haber odasının yapısını değiştirmektedir. Gazeteci emeğinin üzerindeki kontrolün niteliği, hızlanma ve dolayısıyla çabuk karar alma ihtiyaçlarını da hesaba katarak dönüşmektedir. Son olarak, geleneksel gazetecilik pratiklerinin dayandığı bir arada çalışma biçimi değiştiğinden gazete emekçisinin kolektif yapıdan kopma sorunu gündeme gelmektedir (Bauman, 2017: 190). Gazeteci, post-Fordist üretim ve tüketim süreçlerine daha örgütsüz ve yalnızlaştırıcı mekansal deneyimlerle dahil olmaktadır.

2.2.1.1. Merkezileşme

Geleneksel medyanın ve Batının refah devleti dönemine ait merkezi mekanları biçim değiştirerek fiziksel varlığını sürdürmeye devam etse de haber üretilen mekanlar hacimli ve canlı üretim mekanları olmaktan yavaş yavaş çıkmaya başlamıştır. Zamanın rutinleştirilmesine bağlı olan mekansal bütünlük parçalanmıştır (Bauman, 2017: 175). Çok yönlü teknoloji, yoğun üretimin sağladığı olanaklarla gazetecinin mekansal bağlılığı ortadan kalkmıştır. Anındalık ile mekanın direnci sıfırlanmıştır. Türkiye’de neo-liberal politikaların hız kazandığı 1990’larda medya sektörünün yapısı önemli değişikliklere uğramıştır. Bu değişimin izdüşümü medya plazaları olmuştur. Medya kuruluşları açısından İstanbul’un merkez kabul edildiği süreçte Babıali’den İkitelli’deki plazalara taşınan gazetecilik, mekansal farklılaşmayla mesleki kültürü de dönüşüme uğratmıştır (Sönmez, 2010: 34; Cangöz, 2015: 272). Modern, açık ofis sistemli, hiyerarşik yapıyı keskinleştiren ve neo-liberal politikalarla uyumlu haber üretme pratiğinin geliştiği bir mekansal dönüşüm yaşanmıştır. Ancak günümüzde sosyal medya dolayısıyla plaza gazeteciliği tanımının sınırlarının ötesine geçen bir mekansal ilişki düzlemi ortaya çıkmıştır. Gazetecilik pratiklerinin mekansal deneyiminde yeni bir

aşamaya geçilmiştir. Bu aşamayı plaza gazeteciliği deneyimi olan gazeteci şu şekilde açıklamaktadır:

İşyeri mekanlarımız modern bir görünüme kavuştu. Daha iyi koşullarda çalışıyorsunuz ama eskisi gibi şu saatte gazetede olayım gibi bir zorunluluğunuz yok artık. Direkt haber için sahaya gidebilirsiniz. Ama hala yanılmıyorsa gazetelerin sabah toplantıları oluyor. Özellikle İstanbul gibi bir yerde muhabirler ulaşım sıkıntısı nedeniyle evden direkt haberi kovalayacağı alana gidiyor. (Gazeteci 1)

Gazeteci için üretim araçlarının küçülmesi, taşınabilir hale gelmesi ve bireysel kullanım açısından maliyetlerinin azalması merkezsizleşme olgusunu doğurmuştur. Hacimli ve tek bir merkezden yönetilen üretim mekanları parçalanmıştır. Üretimin bütünlüğü düşünüldüğünde gazetecilik çalışmasına farklı düzeylerden dahil olan tamamlayıcı pratiklerle olan ilişkiler de zayıflamış ya da tümüyle ortadan kalkmıştır. Örneğin gazeteciliğe yardımcı olan işkollarındaki (matbaa işçileri) çalışanlarla olan mekansal paylaşım, ortaklık ve etkileşim üretimin bütünlüğü düşünüldüğünde ortadan kalkmıştır (Özsever, 2004: 109). Hem basılı hem de internet gazeteciliği yapan bir kuruluştaki çalışan deneyimli gazeteci, söz konusu mekansal birlikteliğin ve sınıfsal dayanışmanın yok oluşunu şöyle aktarmaktadır:

Gazete denilen şey bir bütündür. Matbaada çalışanıyla, kapıdaki güvenlikçisiyle, yazı işleriyle, gene yayın yönetmeniyle bir bütündür. Geleneksel gazetecilikte bu böyledir. Ayrım yoktur. Şimdilerde o iş çok değişti. Yani şimdi bir üst katman var bir alt katman var. Muhabirler arasında bile bir hiyerarşi var artık. Matbaalar da çoğu gazetede başka yerlerde artık. Mekansal ayrışma var. Eskiden onlarla konuşurdun, sohbet ederdin, onlar gazeteyi gönderirdi. Hatalar için taşra baskıları gelirdi, şimdi artık yok, dijital ortamdan bakabiliyoruz. Mesela benim artık hiç biriyle iletişimim yok, tanımıyorum matbaadan kimseyi. (Gazeteci 5)

Cihazların taşınabilir ve herkes için erişilebilir hale gelmesi, merkez mekana olan bağımlılığın azalmasına yol açmıştır. Gazete sermayesinin yatırım yaptığı üretim araçlarının aynı mekanda bulunma zorunluluğundan dolayı gazetecilik etkinliği mekana bağımlıydı. Haberi yazmak, düzeltmek ve yayınlamak için merkeze göndermek mekanda bulunmayı gerektiriyordu. Geleneksel basılı gazete üretiminde gazetecinin

sabit üretim mekanında üretim araçlarıyla olan ilişkisini görüşme yapılan gazetecilerden bir tanesi şu şekilde anlatmaktadır:

Büroda haberleri daktilo ile yazıyorduk, teleks ile gazetenin merkezinin bulunduğu İstanbul'a gönderiliyordu. (Gazeteci 5)

İletişim araçlarının hafif ve mobil hale gelmesiyle birlikte haber üretimi için fiziksel olarak merkezi mekana bağımlılık ortadan kalkarken bunun gazeteciye özgürlük sağladığı gibi bir yanılsama oluşmaktadır. Gazeteci tam aksine dahil olduğu ağ ilişkileri içinde dijital denetimle birlikte daha merkezileşmiş ve yoğunlaşmış bir denetime tabi olmaktadır. Bu durumu bir gazeteci şu şekilde anlatmaktadır:

Genel kural olarak gazete bürolarında herkes akşamüzeri bürodan çıkarken, gündüz bir yere giderken nereye gideceğini söyler, mümkünse oradaki telefonu verirdi. Dolayısıyla yeni bir şey geliştiğinde hemen oradan arardınız. Böyle bir sistem vardı, çağrı cihazları bunu biraz kolaylaştırdı. Aynı zamanda telsiz de kullanılırdı haberleşmek için. Cep telefonu ve akıllı telefonlarla birlikte tabi bunlar değişti. Basın ödemeli yıldırım telefonları yazdırırdık eskiden. Şimdi örneğin gazeteci arkadaşlar bir taraftan mitingi izlerken diğer taraftan haberini aynı anda yazabiliyor. (Gazeteci 5)

Merkezsizleşme olgusuyla birlikte gazeteciler arasında uzmanlaşma ve hiyerarşi daha esnek yapılara dönüşürken kutuplaşma ve katmanlaşma aksi şekilde keskinleşmektedir. Merkezi mekana bağlı olmanın yapısından türeyen kuralların esnemesi, gazetecinin işle ilgili sorunlara dönük örgütlü müdahalede bulunma ve cevap üretme olanağını azaltmaktadır. Haberin seçiminde ve üretiminde daha edilgen, her an değişime ayak uydurabilmek adına esnek bir emek örgütlenmesi içinde çalışma yürüten bir gazeteci karakteri söz konusu olmaktadır.

2.2.1.2. Mekanlarötesi Denetim

Çalışma mekanı, farklı boyutlarıyla sermaye ve emeğin dolaysız karşı karşıya gelmesi bağlamında sermayenin yönetim ve denetim anlamında kendini hatırlattığı yerlerdir (Yücesan-Özdemir, 2014: 136-137). Üretimde mekana olan fiziksel bağımlılığın azalmış olması, çalışan üzerinde denetimin ve gözetimin azaldığı anlamına

gelmemektedir. Sermayeye boyun eğme biçimi konusunda yüz yüze olandan elektronik olana; zamanın düzenlenmesi konusunda masa saatinden bilgisayar ekranına geçiş yapılmıştır. Esneklik düzensizlik yaratmaktadır ama sermayenin denetleme ihtiyacından kaçınmayı da sağlamamaktadır (Sennett, 2008: 61).

Geleneksel gazetecilik yapılanmasının işbölümüne ve piramidal hiyerarşiye dayalı denetim sistemi, çoğu zaman çalışma mekanlarının etrafında yapılandırılmıştı. Çalışmanın işleyişi açısından gündemin değerlendirildiği sabah toplantıları, sabitlenmiş mekanın günlük rutin bir zorunluluğu olarak görülürdü. Günlük sorumlulukların ve görevlerin dağıtımı araçlardan geçerken gazetecilerin yorumlarına ve ara müdahalelerine izin verebilirdi. Bugünse yeni mekansal örgütlenme, haber üretim sürecindeki dolaylımları ve yorumlamayı azaltmaktadır (Sennett, 2009: 44) . Görüşülen gazetecilerden sadece çok azı gazetenin sabah toplantılarının düzenli şekilde devam ettiğini ifade etmiştir. Mekansal yapılanma anlamında bir merkezsizleşme ne kadar söz konusuysa aynı şekilde denetim de teknolojik altyapının sunduğu imkanlarla giderek dolaysız hale gelmekte ve mekanlarötesi bir hal almaktadır. Türkiye’de 1980’lerden günümüze kadar gazetecilik çalışmasında önemli değişikliklere yol açan teknolojik aşamalar şöyle özetlenmektedir:

Faksın icadı bizim için büyük bir yenilikti. Hem haber geçmekte, hem de haber almakta büyük kolaylık sağladı. Sonra çağrı cihazları ve ardından cep telefonları iletişimimizi kolaylaştırdı. Önceleri bürodan çıkan bir gazeteciyi bulmak çok zordu. Cep telefonları sayesinde bu sorun ortadan kalktı. (Gazeteci 5)

İletişim teknolojilerinde geline aşama, çalışma mekanının dışında evden çalışma şeklinde de olsa gazetecilik çalışmasının bilgisayar ekranlarından gerçek zamanlı olarak haritalandırılabilirdiği bir denetim ve gözetime işaret etmektedir. Böylelikle haber üretim sürecinde gazetecinin kararlar ve görevler üzerindeki etkenliği, yorumu yerine tek yönlü bildirim dayalı denetimsel bir merkezileşme ortaya çıkmaktadır. Çalışma mekanı parçalanıp merkezsizleşirken denetim, mekanları aşan bir özellikle hem yoğunlaşmakta

hem de merkezileşmektedir. Geçmiş dönemlerin denetim tahayyülünün ötesine geçen bu durum şu şekilde ifade edilmektedir:

Ben geleneksel gazetecilikten geldiğim için ilk zamanlar internet gazeteciliğinde ve evden çalışmada zorlandım ama yeni kuşak böyle bir ortama doğduğu için daha hızlı ve iyi uyum sağladılar. Evden çalışmada özdisiplini kendin oluşturuyorsun. Patronaj ilişkisi yok gibi gözükse de var. Sorumlu olduğun yerler var. Durmadan iletişim halindesin. Aslında geleneksel medyanın tüm kuralları işliyor. Sana günlük sorumluluklar yükleniyor. Sadece gitmek zorunda olduğun bir ofis yok. Yüz yüze toplantı yapmasan da telefon üzerinden, whatsapp üzerinden günlük toplantını yapıyorsun. Zaten az kişisin ve ne yaptığın görünüyor her şeyden önce. (Gazeteci 3)

Kapitalist post-Fordist bağlamda denetim ve gözetim, haberin geleneksel üretim mekanlarına değil, aynı zamanda gündelik yaşamın diğer alanlarına da uzanmaktadır. Ayrıca kapitalist üretim tarzının teknolojik şartlamasıyla günümüzün gözetimi çalışma mekanına bağlı saf bir yönetim denetiminden ziyade bireyin kendini disipline etmesine ve geleceği düşünerek uyum göstermesine sebep olmaktadır. Mekansal ilişkiler değişse de çalışanlar kendi gözetiminin taşıyıcısına dönüşmektedir (Lyon, 1997: 186). İletişim teknolojilerinin, gözetimin ve denetimin artışının aracını veya dolayımını sağlaması olgusu, gazeteci emeği üzerindeki kontrol kapasitesinin teknolojik baskıların bir sonucu olduğu anlamına gelmemelidir. Daha önce de bahsedildiği gibi teknolojiler bu süreçte rol oynamaktadır ancak onlara imkan tanıyan ve yönelim kazandıran siyasi, ekonomik ve kültürel daha geniş bir bağlamdır.

2.2.1.3. Esnek Mekanlar

Mekansal yapılanma üretim biçiminin hızlı karar alma ve onay ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde büyük bürokratik, işbölümüne dayalı yapılardan küçük çalışma grubu niteliğine hatta tek tek bireylere dönüşmektedir. Fordist kitle üretimiyle kıyaslandığında mekandaki soyut akışlar arasında artan çözülmeye bağlı olarak finansal sermayenin kimi alanlarının hiper hareket yeteneğiyle ilişkilendirilmesi gündeme gelmiştir. Bu durum sermaye dolaşımındaki diğer aktör ve süreçleri de etkilemektedir

(Jessop, 2009: 170). Haber üretim süreci de bunlardan bir tanesidir. Bu alandaki emek sürecinin hayati donanımı da mikro elektronik temelli bilgi iletişim teknolojileridir (Jessop, 2009: 162).

Türkiye özelinde haber üretim sürecinin post-Fordist esnek örgütlenmesi, 1990'lerden sonra özelleştirme, kuralsızlaştırma, devletin küçültülmesi gibi neo-liberal politikalarla birlikte yürüyen medya endüstrisinin yeniden yapılandığı döneme karşılık gelmektedir (Sönmez, 2010: 152; Kaya, 2016: 130-131). Kitle üretimi döneminin kök salmış yerleşik, mekana bağlı katı, belirli ve hiyerarşik değerlerinden farklı olarak sermayenin daha esnek devinimli, modern yaşamın daha uçucu, gelip geçici, anlık ve akışkan yönleriyle uyumlu bir gazetecilik çalışması ortaya çıkmaktadır. Bilgiye dayalı hızlı ve tereddütsüz karar verme yeteneği gelişmiş bir gazetecilik örgütlenmesi özendirilmektedir. Bu nedenle gazetecinin emek rejimi, teknolojik olarak koşullanmış, hızlanmayla uyumlu yeni bir mekansal çerçeveye oturmaktadır. Buna göre esnek emek örgütlenmesiyle üretkenliğini artırması beklenen gazeteci, işleyişe dair şöyle seslenmektedir:

Gittiğim her yerde bu cihazları yanımda taşıyorum. Taşımak zorundayım. Her an her şey olabilir. Bu bir zorunluluk aslında. Benden bunları taşımamı istemeyip bir merkezde kalıp haber üzerinde kafa patlatıp çok daha nitelikli bir ürün çıkarmamı istemiyor kimse. Tersine benden bu talep ediliyor. Gazeteciler açısından bu durum tercih edilen bir işleyiş değil. Bu işleyiş giderek hızlanan, yanlış olduğu dile getirilse bile kabul edilmiş ortak bir doğru haline gelen bir işleyiş. (Gazeteci 6)

Teknolojik yeniliklerin etki ettiği boyutlardan bir tanesi de geçmişin işbölümüne dayalı bürokratik piramidin zayıflıyor ve değişiyor olmasıdır. Mikromakinelerin kullanımı ile geniş tabanlı, işbölümüne dayalı, maliyetli sermaye yatırımı gerektiren örgütsel yapılar yerine işgücünü azaltan ve tasarruf sağlayan yatay, daha esnek örgüt biçimlerine doğru bir yapılanma söz konusudur (Sennett, 2009: 36; Jessop, 2009: 164). Yeterli maddi kaynak ve reklam gelirleriyle beslenemediği için ya da henüz reklam gelir dengesi internet yayıncılığı lehine eğilim göstermediği için internet gazeteciliğinde istihdam oranları oldukça düşüktür. Bu durum, küçük, esnek bir gazeteci kadrosuyla

büyük medya kuruluşlarının ajanslarına bağımlı bir haber üretim yapısı ortaya çıkarmaktadır. Gazeteciler bu dönüşümü şöyle ifade etmektedir:

İnternet sitelerinde de istihdam çok az. Bir-iki kişiyle, en kalabalığı beş kişiyle işi yürütmeye çalışıyorlar. (...) Gelecekte muhabirsiz gazetecilik gibi bir durum yaygınlaşabilir. (Gazeteci 4)

Türkiye’de geleneksel medyanın internete kayması muhabirsizleşmeyi getiriyor. Sahada haber yapan daha az kişi oluyor. Aynı zamanda belli başlı ajanslara bağımlı kılıyor. O ajansların haber yapma düzenine bağımlıysın demek oluyor. Mesela twitter’den, sosyal medyadan bir sürü haber çıkartabilirsin. Yani masa başında bir kişi sabahtan akşama kadar bir sürü haber üretebilir. Ciddi bir yazı işleri ekibine ihtiyacın kalmıyor. Ana medya kuruluşları dışında internet haberciliği bu şekilde yürüyor. (Gazeteci 7)

Büyük medya kuruluşları da dahil olmak üzere gazeteciler açısından mekansal yeniden örgütlenmenin gerektirdiği esneklik; her an değişime hazır olma, ani karar verebilme, geçmişin katı hiyerarşisinden ve yavaşlatıcı etkisinden uzak, risk alabilme, düzenlemelere ve kurallara daha az bağımlı, belirsizlikle başa çıkma gibi nitelikleri içermektedir. Sabit işlevliliğin yerini görev yönelimli emek örgütlenmesi; doğrusal gelişmenin yerini oradan oraya sıçramaya istekli bir mizaç almaktadır. Medya kuruluşunun değişen etkinliklerine göre hızla daralıp genişleyebilen bir istihdam yapısı öngörülmektedir (Sennett, 2009: 40; Bauman, 2017: 185). Haber üretiminde esnek mekansal örgütlenmelerin temelinde ise az sayıda muhabirle emek üretkenliğinin ve rekabet gücünün artırılması, maliyetlerin ise azaltılması yatmaktadır.

2.2.1.4. Mekanda Yalnızlaşma

Gazeteci emeği, kitle üretimine dayalı pratiklerde gözlendiği biçimiyle üretim etkinliğinin bileşenleri olan diğer emekçilerle aynı zamanda ve mekanda bir kolektivitenin parçası olmanın dışına çıkmıştır. Kolektiviteden kopuş, gazetecinin üretim sürecinde yalnızlaşmasına yol açmaktadır. Üretimde diğer gazete emekçileriyle oluşan etkileşim ve dayanışma zayıflamış ya da yerini bireyselleşmeye ve rekabet duygusuna bırakmıştır. Bu durumu görüşülen bir gazeteci şöyle ifade etmektedir:

Eskiden haber bürolarında bir iletişim vardı ve bu iletişim karşılıklı bir haber fikrinin ortaya çıkmasını sağlıyordu. Gazeteciler arasındaki etkileşim azaldı. Birbirine yakın alanlar ya da ortak çıkarılabilecek haberler konusundaki etkileşim kalktı. Aslında sürekli bir iletişim ve etkileşim varmış gibi yaşıyoruz whatsapp nedeniyle ama öte yandan yüz yüze iletişim kaybolduğu için o etkileşim verimli değil. Her dakika görüşebiliyoruz gibi yaşıyoruz ama gerçek anlamdaki o eski haber toplantılarındaki verim sağlanamıyor diye düşünüyorum. Haber toplantısı yapan gazete sayısı ikiye üçe indi. Pek çok gazete artık o alışkanlığını yitirdi. (Gazeteci 2)

Kolektiviteden kopuş; kendi başınlık, etkileşimin azalması, dayanışma ve mücadele örüntülerinin yok olması, mesleki tatmin ve yaratıcılığın körelmesi gibi olguları gündeme getirmiştir. Üretim mekanına ilişkin sorunların çözümü için ortak hareket etme ve haklar için karşı mücadele olanaklarının yaratılma potansiyeli zayıflamıştır. Kolektiviteden kopuşun ilişkilere etkisini bir gazeteci şöyle değerlendirmektedir:

Geçtiğimiz on yıla baktığımızda istihdam konusunda göze çarpan bir değişiklik olmadı. Gazeteciliğe yardımcı olan diğer iş kollarındaki çalışanlarla dayanışma duygusu güçlü olan muhabirlerin hala dayanışma duyguları güçlü. Pratikte bir şey değiştirdi mi emin değilim. (...)Mekansal bütünlüğün ortadan kalkmasıyla birlikte birbirimizle ilişkilerimizin de zayıfladığı söylenebilir. (Gazeteci 6)

Kapitalist üretim tarzının durmadan değişen ve dönüşen doğası, ihtiyaçları ve tanımları kısa süreliğine sabitleyebilmektedir. Kolektif emeğin bölünmüş yapısından dolayı tanımlamalar ve işçilerin bireysel ilişkileri de karmaşık bir görünüm sunmaktadır. (Harvey, 2011: 134). Gazeteciler arasındaki dayanışma ortadan kalktığı gibi takım çalışmasına ve grup içi işbölümüne dayalı haber üretim tarzı da çözülmeye uğramıştır. Geleneksel gazetecilik ediminde içerilen kolektif haber üretimi, rekabet ve istihdamda küçülme gibi nedenlerle günümüz pratiklerinde pek mümkün gözükmemektedir. Gazetecilerin tek başınlığı ve aralarındaki dayanışma eksikliği şöyle dile getirilmektedir:

Gazeteciler konusunda gazeteci örgütlerinin daha aktif olması gerekir. Günümüzde zayıflatılmış durumdalar. Eskiden haberi oluştururken gazeteciler arasındaki etkileşim etkili olurdu. İşyerinde farklı tecrübedeki gazeteciler arasında fikir alışverişiyle haber yeniden biçimlenirdi. Şimdi haberi yazarken tek başımayım. Evde ya da bir kahvecide tek başına haber yazıyorsun. Belki yakın gördüklerini telefonla arayıp akıl danışırsın ama genelde yalnız yazıyorsun. Etkileşim de dayanışma da zayıfladı. (Gazeteci 3)

Türkiye’de 1990’larla birlikte başlayan endüstrileşme ve ticarileşme süreci medya alanına sermaye yatırımlarını artırmıştı. Buna koşut olarak istihdam olanakları genişlemiş, belli düzeylerde çalışma mekanları dinamik bir görünüm kazanmıştı (Sönmez, 2010: 41). Ancak önceleri haber üretim sürecinin parçası olan yardımcı birçok alan dijitalleşme ve teknolojik girdilerle birlikte tümüyle ortadan kalkmış durumdadır. Daha sonra gazeteci örgütlerinin ve sendikaların üye ve güç kaybetmesi, gazetecinin giderek yalnızlaşmasına sebep olmuştur. Gazeteci artık neredeyse haber üretim sürecinin başından sonuna kadar tek başına ve örgütsüzdür. Sermaye hakimiyetinin karşısında güçsüz bir konuma yerleşmiştir. Dolayısıyla sesini kamuoyuna duyuracak olan gazetecisi güçsüz ve yalnız olan emekçi sınıflar da yalnızlaşmakta ve mücadele pratiğinden uzaklaşmaktadır.

2.2.2. Yeni Mekanlar

Yeni iletişim teknolojilerinin ulaştığı aşama düşünüldüğünde kapitalizmin yeni aşamasında gazetecilik pratiklerinin dayandığı kitlesel üretim ve iletişim yapısının yerini anlık üretim ve tüketim fikrine odaklı bir emek-sermaye örgütlenmesi almaktadır. Söz konusu yeni örgütlenmede zaman ve mesafe ilişkisi, durağan ve önceden belirlenmiş niteliğinden dinamik ve değişken bir niteliğe doğru evrilmiştir. Kitle üretiminin rutinleştirilmiş, tektipleştirilmiş zaman uygulamasının sabit ve homojen mekan sınırlarında gerçekleştiği emek ve sermaye birlikteliği çözülmüştür. Mekan, zamanın karşısında adeta soğurulmuş ve yok edilmiştir. Mekana olan bağımlılık, “uzak” ve “burada” arasındaki fark, iletişimin kazandığı hızla, teknolojik aşamanın sağladığı mesafeleri kat edebilme yeteneğiyle ortadan kalkmıştır (Bauman, 2017:177). Mekan, katı fabrika duvarlarının ötesine geçip anlık-çok boyutlu üretim ve tüketim etkinliğine uyan yeni bir dinamik ilişki yapısıyla şekillenmektedir (Hardt ve Negri, 2004:109).

Geleneksel haber üretim süreçlerinin gazeteci için en azından belli üretim araçlarının ve dolayısıyla ilişkilerin kullanılmasını olanaklı ve zorunlu kılan bir fiziksel mekana olan bağıllık durumu ortadan kalkmıştır. Gazetecinin haber yazarken kullandığı üretim araçlarının çok işlevli hale gelmesi ve teknoloji yoğun şekilde hafiflemesi, gazetecinin üretim etkinliği esnasında yeryüzündeki sürtünmesinin giderek azalıyor oluşu, gazetecinin herhangi bir mekandan ağa dahil olabiliyor olması gibi etkenler gazetecinin mekanla olan ilişkisini değiştirmiştir. Öncelikle gazetecinin, haber üretmek için haber merkezine duyduğu zorunluluk ortadan kalkmış, onun dışında birçok farklı mekandan üretim sürecine dahil olabilmesinin imkanı artmıştır. Gazeteci, üretim noktasının dışındaki yapılarla yeni bir ilişkilene biçimine yönelmiştir. İkinci olarak, gazeteci, sosyal medya üzerinden haber takibi yaparak eskinin hazırlığı zaman alan ve mekansal engelleri aşma zorunluluğu olan haber üretim sürecine kolaylıkla dahil olabilmektedir. Üçüncü olarak, gazeteciler, diğer tüm alanlarda yaşandığı gibi esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte atipik istihdam biçimlerine zorlanmaya başlamışlardır. Bu da gazetecinin evden çalışma, freelance çalışma⁵⁹, haber merkezinin dışından çalışma gibi farklı mekansal deneyimleri doğurmaktadır.

2.2.2.1. İşyeri Dışında Yeni Mekanlar

Gazetecinin haber üretim süreci işyeri dışındaki mekanlara kaymıştır. Türkiye’de aile şirketleri biçiminden büyük holding tarzı yapılanmalara doğru değişim gösteren gazetecilik pratiklerinin gerçekleştiği mekanlar, yeni iletişim teknolojilerinin sunduğu imkanlarla birlikte işyeri sınırlarının dışına taşmıştır. Gazeteci çoğu zaman haber üretiminde farklı mekansal deneyimlerin parçası olmaktadır. Bu mekansal deneyim, hareket kabiliyeti artan gazetecinin haber sahalarındaki deneyiminden ziyade haber

⁵⁹ Freelance çalışma, atipik çalışmanın bir alt kategorisidir. Freelance çalışanı, kendi adına birden çok işverene uzun dönemli olmayan sözleşmelerle hizmetini satarak geçinen kişi olarak tanımlanabilir. Ayrıntılı tanım ve konu üzerine yapılmış kapsamlı bir araştırma için bkz. (Walters, 2006).

anlatımını oluşturduğu ofis dışı yeni mekanlarla ifade edilebilir. Ağa erişimi olduğu sürece gazeteci akıllı telefonu vasıtasıyla haber üretimini işyeri dışındaki mekanlarda gerçekleştirebilmektedir. Deneyimli bir gazeteci geçmiş ve günümüz gazetecilik pratikleri arasındaki farkı şöyle ifade etmektedir:

Bir yargı haberi yazıyorsanız artık bir yargıtaya gitmenize gerek yok artık. Direkt masa başından yargıtayın ilgili kararına ulaşip kopyala-yapıştır ile işinize yarayan kısmını alabilirsiniz. Bu anlamda araştırma olanakları da çok gelişti. Örneğin bir kişi hakkında bilgi edinmek için yüz kişiyi aramanıza gerek yok. Zaten arama motoruna sorduğunuzda çocukluktan başlayarak bütün secereyi ortaya döküyor. Bu anlamda gazetecilik de kolaylaştı. Muhabirin işi de kolaylaştı. (Gazeteci 1)

Yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilere göre sadece internet gazeteciliği ile faaliyet yürüten kimi gazetelerin bir ofisi bile bulunmamaktadır. Fiziksel bir işyeri olmadan çalışan bu türden gazeteciler genelde haberlerini kafelerde, haber kaynaklarına yakın mekanlarda, okulda, evde, ulaşım araçlarında yol alırken ve buna benzer çeşitli mekanlarda yazmak zorunda kalmaktadırlar. Gazeteciler işyeri dışındaki mekansal deneyimlerini şöyle aktarmaktadır:

Biz evden çalışıyoruz ama ev dışında bir mekana gitmen gerektiğinde gidiyorsun. 24 saat mekan belli olmadan haber yapıyorsun. Geçmişteki gibi ofise dönüp haber yazmakla uğraşmıyorsun. (Gazeteci 3)

Haberi yazmam için gereken tüm araçlar sırt çantama sığıyor. İşte laptop var. İnternet paketi falan var. Ya gittiğin mekanda yazıyorsun haberi ya büroya döner yazarsın ama hızlı olman gerektiği için kafede, orada burada yazıyorsun bir şekilde. (Gazeteci 4)

Gazetecinin haber bürosu olmadan farklı mekanlarda haber üretme uğraşı, ayrıca medya sahipliğinin haber üretim mekanına ilişkin maliyetleri de her bir gazeteciye yüklediği anlamına da gelmektedir. Öyle ki, gazeteci kendi ekonomik imkanlarıyla ofis kiralayarak kendi mekansal düzenini oluşturmaktadır. Türkiye’de yeni yaygınlaşmaya başlayan bir örnek olarak değerlendirilse de bazı gazeteciler günlük kiralanan ofislerde alışılmış çalışma düzenlemesiyle iş yapmayı tercih etmektedirler. Görüşülen gazetecilerden biri bu durumu şöyle anlatmaktadır:

Bizim çalıştığımız kentte ofisimiz yok. Bu kentte iki kişi çalışıyoruz. Her zaman ve her yerden çalışıyoruz. Zaman baskısı ve iş yükünü fazla hissetmiyoruz ama gece ikide haber yapmak zorunda kalıyoruz. İşin bittiği bir zaman yok. Bizler gibi evden çalışan muhabir arkadaşlar var. Ofis olursa ister istemez günlük rutin var. Ama mekansal bağımlılık olmadı mı özdisiplin ihtiyacı doğuyor. Ama illa mekan arayan arkadaşlar var tabi. Onlar da genelde kafeleri tercih ediyor. Kentin belli mekanlarında gazetecilerle karşılaşabilirsiniz mesela. Bir de illa ofis ortamını tercih edenler var. Evden çalışanların günlük giriş ücreti ödeyerek, kahve-çay makinalarından yararlandığı ofis sistemleri var. Gazeteci bir arkadaş bu şekilde çalışıyor. (Gazeteci 7)

İşyeri dışında çalışmanın sermayenin yüz yüze denetiminden uzaklaşmak, mekan seçimi, çalışma düzeninin kişiselleştirilmesi gibi birtakım avantajlara sahip olsa da işe, işleyişe, işyeri mekanına dair sorunların çözümünde sınıfsal ortak bir tartışma ve mücadele zemini oluşturma imkanını ortadan kaldırmaktadır. Sadece diğer mekanlarda kendi meslektaşlarıyla karşılaştıklarında gazeteciliğin genel mesleki sorunlarını dile getirmek gibi bir durum söz konusu olabilmektedir. Bunun ötesinde gazeteci, kurumsallaşmış çalışma mekanının taşıdığı mesleki kültürün uzağına düşmekte, başkaca mekansal bağlamların ilişki ağına dahil olmaktadır (Cangöz, 2015: 271). Gazetecilik çalışmasında kafeler, kiralık ofisler ve benzeri yerlerin dışında en önemli çalışma alanı ev olarak belirmektedir. İnternet gazetesinde çalışan ve Ankara’da haber bürosu bulunmayan bir gazeteci, evinin nasıl bir haber üretim sürecinin parçası haline geldiğini şu sözlerle anlatıyor:

(...)artık cep telefonuna bağımlı bir yaşam sürüldüğü için eviniz de artık yüzde yüz çalışma mekanı haline geldi. Gazeteciler her zaman bir telefon geldiğinde hazır statüde bulunan çalışanlardır ama artık cep telefonu teknolojisi ve whatsapp teknolojisinin yüzde yüz devrede olması nedeniyle eviniz ayrılmaz bir çalışma mekanı haline geldi. (Gazeteci 2)

Teknolojik aşama, gazetecilik çalışmasının herhangi bir fiziki mekana bağımlı olmadan gerçekleştirilmesine olanak tanıyan bir biçime dönüşmüştür. Geleneksel tarzda haber üretim sürecine dahil olanlar az olmakla beraber görüşme yapılan internet gazetesi çalışanı muhabirlerin tümü çalışma zamanlarının çoğunu işyeri dışındaki mekanlarda geçirmektedirler. Gazeteci, işyerinde kolektif çalışma pratiklerinin meydana

getirdiği dayanışma duygularından uzak, neo-liberal politikalar temelinde biçimlenen bireysel haber üretme pratiğinin güçlendiği yeni mekansal ilişkileri deneyimlemektedir.

2.2.2.2. Sanal Mekanlar-Dijital Platformlar

Manuel Castells'in üzerinde önemle durduğu gibi dünya bir ağlar bütünü olarak bir arada tutulmaktadır. Ağlar da “akışlar uzamı”nda yer almaktadır, ve bu ağlarda bilgi, enformasyon, para ve sermaye akış halindedir (Castells, 2005: 581). Bu akış hali, aynı zamanda çalışma yaşamından gündelik yaşama, etik değerlerden ilişki biçimlerine kadar tüm alanları esnekleştiren, akışkanlaştıran bir niteliğe sahiptir. Dijital enformasyon teknolojisindeki gelişmeler, birbirine mesafeli uzak noktaların örgütsel olarak birleşmelerini, deneyimlerin ve olayların eşanlı olarak paylaşılmasını mümkün kılmaktadır. Her gazeteci, enformasyonu toplama, işleme ve sunma etkinliğini mümkün kılan bir ağın parçası haline gelmiştir. Ağın dijital platformlarında hikayelerin oluşturulmasında gazeteciliğin yeni biçimleri sergilenmektedir (Van Der Haak, Parks ve Castells, 2017: 80). Kameraların küçülmesi ve farklı açılardan görselliği destekleyen bir gazetecilik pratiğine olanak tanınmasıyla daha önce mümkün olmayan mekansal bakış açıları sağlanabilmektedir. Gazetecinin hikaye anlatımındaki bu yeni biçimlerden deneyimli ajans muhabiri şöyle bahsediyor:

Artık ürettiğiniz haberi farklı biçimlerde ve çeşitlilikte yayma imkanınız var. Görsel öğelerle birleştirilmiş gerçeklik hissi uyandıran haber teknikleri. Hatta 3D kameralarla olayı yerinde yaşatma gibi habercilik teknikleri kullanılıyor. Türkiye’de de bu tür haber formatları benimseniyor. Özellikle Suriye’deki savaşta bu görsel gazetecilik çok kullanılmaya başladı. Savaş haberciliğinde öne çıktı diyebiliriz. (Gazeteci 8)

Gazete emekçilerinin neredeyse tamamı cep telefonları üzerinden mesajlaşma ve arama özelliğine sahip dijital uygulamaları kullanmaktadır. Bu uygulamalar, haber kaynağı, haber takibi ve haberin üretimi gibi konularda gazetecilere büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Kullanıcı türevli kaynak sağlama niteliği düşünüldüğünde sosyal medya, gazetecinin geleneksel haber toplama pratiklerini kuşatan ve önemli ölçüde dönüştüren

bir etki yaratmıştır. Gazetecinin haber kaynağıyla olan ilişkisi engelsiz, hızlı ve doğrudan hale gelebilmiştir. Örneğin zamanı ve mekanı önceden planlanan bir basın konferansında birçok gazetecinin bir araya gelerek sorulan sorular neticesinde ya da uzun randevu süreçlerinden geçerek güçlkle ulaşılan kritik bir demece, günümüzde sosyal medya platformuna çevrimiçi şekilde dahil olarak kolaylıkla ulaşılabilmekte, hatta enformasyon akışı çoğu zaman baş döndürücü miktarlara ulaşabilmektedir. Dolayısıyla sosyal medya ağı, gazeteci için uçsuz bucaksız bir enformasyon kaynağına dönüşebilmekte, tüm gün ekran başından kalkmadan enformasyon akışını takip eden bir gazeteci pratiğine yol açabilmektedir. Bir gazeteci bu duruma şöyle örnek vermektedir:

Bizim gazetede sadece Twitter, Instagram gibi sosyal medya hesaplarını takip eden, bununla görevlendirilmiş kişiler var. O mecralardan edinilen bilgilerle her gün haber yapılıyor. Örneğin birisi Twitter'dan açıklama yaptığında bir dakika içinde gazetenin haber sitesine düşüyor. Bu şekilde çalışanlar var. Her dakika ekran başında takip yapan bir gazetecilik türü var. Buna gazetecilik denir mi emin değilim. (Gazeteci 4)

Gazeteci, sosyal medya akışına bakarak her saniye meşgul olmakta ve fiziksel olarak içinde bulunduğu zaman ve mekanın bağlamından kopabilmektedir. Dahası Twitter'ın sağladığı anlık bilgi akışları üzerinde durmadan seken bir gazetecilik ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Geleneksel gazetecilik pratiklerinin sokakta kovaladığı haberi, günümüz gazeteciliği masa başından kalkmadan ya da daha doğru deyimle ekran başından ayrılmadan sosyal medya mecralarında, mesajlaşma uygulamalarından kovalamaktadır. Örneğin dünyanın çeşitli çatışma ve savaş bölgelerinden kullanıcı türevli içerikle anlık beslenen, haritalandırılmış bir medya platformu⁶⁰, tüm uluslararası haber ajanslarının başvurduğu bir haber kaynağına dönüşebilmektedir. Bir meta üretimi olarak haberin kolay ve ucuz şekilde üretilmesi de genel olarak tercih edilen bir yaklaşımdır.

Sokaktan ve farklı mekanlardan beslenen bir haber yapma pratiği, gazetecinin kendi özgün hikayesini oluşturma olanaklarını doğurmaktadır. Çünkü haberin kaynağı ile

⁶⁰ <http://world.liveuamap.com/> Erişim Tarihi: Aralık 2017.

yerinde kurulan ilişkide farklı bağlamsallıkların öne çıkma durumu hep vardır. Her gazetecinin olaya, konuya bakış açısı, hikaye kurgusu ve o kurguda kullandığı görsel içerik, haberde farklı mekansallaştırmalara da izin verebilmektedir. Çoğunlukla siyaset alanına bakan bir muhabir, Türkiye’de son yıllarda giderek yaygınlaşan haberin önceden kurgulanarak haberciye sunulması alışkanlığını bu yüzden eleştirmektedir.

(...)Biz buna frekans tahsisi ya da pool uygulaması diyoruz. Devlet kuruluşu ya da özel kuruluş da olabilir. “Siz canlı yayın için hiç zahmet etmeyin arkadaşlar, biz bütün hazırlığımızı yaptık. Buyrun uydu frekans numarası budur. Ücretsiz ve logosuz olarak buradan görüntüyü alıp ekranınıza yansıtabilirsiniz.” dendiği zaman bu herkesin işine geldi. Bunun dezavantajları da var. Orada belki Cumhurbaşkanının arkasından geçecek olan bir kedinin görüntüsü iyi bir magazin haber olabilirdi ama o görüntüyü alacak kameraman artık orada yok. Aktüel kameralar ortadan kaldırıldı. Canlı yayın kameralarına bizi sabitledi. Bizi belirli karelere mecbur kıldı. Hem biçimsel olarak hem içerik olarak bizim ürettiğimiz ürünü dönüştürüp değiştirdiğini düşünüyorum. (Gazeteci 6)

Diğer taraftan çeşitli nedenlerle işsiz kalmış bazı gazeteciler internet üzerinden podcast⁶¹ gazetecilik biçimine yönelmekte ve kendi dijital platformundan birçok kullanıcıya ulaşmaktadır. Podcast gazetecilik okulları giderek yaygınlık kazanmakta hatta eğitim faaliyetleri bile mekansal engelleri aşan şekilde uzaktan eğitim biçiminde verilmektedir. Bu türden gazetecilik çabasının mali dayanağı ise genelde kitlesel fonlamaya, bağışlara ve şimdilik az miktarda da olsa reklam gelirlerine dayanmaktadır.

Gazetecilerin son yıllarda kullandıkları bir başka teknik de sanal alanların hikaye anlatımıyla bütünleştirilmesidir. Gazeteciler sanal gerçeklik teknolojisini kullanarak üç boyutlu görselleştirmeler ve mekansallaştırmalar ile etkileşimli haber anlatımı deneyimini yaşatmaktadır (Van Der Haak, Parks ve Castells, 2017: 81). Türkiye’de bu türden hikaye anlatımları yaygın olarak askeri operasyon haberlerinde kullanılmaya başlanmıştır.

⁶¹ Podcasting, dizi halinde yer alan dijital medya dosyalarının internet vasıtasıyla taşınabilir cihazlara ya da bilgisayara indirilerek zamansal ve mekansal ertelemeye izin veren şekilde yayınlanmasıdır. (Haygood, 2007:518).

2.2.2.3. Atipik İstihdam ve Yeni Mekanlar

Yeni enformasyon ve iletişim teknolojileriyle birlikte gazeteci ya da haberci istihdamı için ihtiyaç duyulan niteliklerde bir düşüş yaşanmaktadır. Gazetecilik çalışması giderek değersizleşmektedir.⁶² Gazetecilik, herkesin yapabileceği bir yapıya dönüşmektedir.⁶³ Dolayısıyla iletişim eğitimindeki plansız politikalar ile medya alanında işin değersizleşmesi birleşince medya sektöründe “yedek işgücü ordusu”nun sayısı her geçen gün artmaktadır. Gazeteci örgütleri temsilcileri bu süreci şöyle ifade etmektedir:

İletişim Fakültesi mezunu ile sektörün istihdam ihtiyacı arasında çok büyük bir dengesizlik var. Ayrıca iletişim liseleri var. Herhangi bir meslek odası uygulaması olmadığı için eğitim şartı da aranmıyor. İletişim mezunu da tercih edilmiyor. Mesleğin saygınlığı bitmiş durumda (Gazeteci Örgütleri Temsilcileri 9-10)

Gazetecilik işinin değersizleşmesine koşut olarak dünya’da medya sektöründe atipik çalışma biçimleri de yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Atipik çalışma ilişkilerinin yaygınlaşması, gazetecilerin çalışma mekanının barındırdığı ve geçmişten gelen haklarla ilgili ilişkileri ve kültürü de aşındırmaktadır. Kurumsal, tanımlı bir mekanın varlığıyla anlam kazanan gazetecinin sosyal ve ekonomik hakları atipik ve esnek çalışma biçimlerinin dışarıdan baskısıyla aşınmakta, giderek görünmez hale gelmektedir. Türkiye’de neo-liberal yeniden yapılandırma süreci, diğer çalışma ilişkilerinde olduğu gibi gazetecilikte de örgütsüzlüğü ve sendikasızlaşmayı dayatmıştır (Özsever, 2004: 174-174; Walters, 2006: 1). İşe başladığından günümüze kadar sendikal örgütlülük içinde yer almış olan bir gazeteci yaşanan süreci şöyle anlatmaktadır:

Şu dönem, en fazla gazeteci örgütlülüğüne ihtiyaç duyduğumuz bir dönem. Gazeteci kendini mikrofona uzattığında güçlüymüş gibi hissedebilir. Ama örgütlü değilse bunun bir anlamı yok. Çünkü vazgeçilmezim diyen gazeteciler e-postayla işten atıldı. Basının gücü sahibi için önemlidir. Gazeteci bu anlamda güçlü değil. (...)Bugün Türkiye’de

⁶² Harry Braverman’ın (2008) tekelci dönemde emek sürecinin değişimi üzerine odaklandığı Emek ve Tekelci Sermaye çalışması, medya çalışanlarının niteliksizleşmesi konusunda söz söylemek isteyenler için kuramsal çıkış noktası olma özelliğini korumaktadır.

⁶³ Aynı zamanda yurttaş gazeteciliği için bkz. Emel Arık, (2013:273-287).

gazetecilerin yaş ortalaması daha düşüktür. Deneyimli gazetecileri de bu süreçte tasfiye ettiler. Deneyimli gazeteci olmayınca genç kuşaklar geçmişte olan ilişkileri de kuramıyor. Çalıştığı işyerinin hikâyesini bilmiyor. Sendika nedir, toplu sözleşme nedir bilmiyor. (Gazeteci 11)

Medya çalışanları, yeni teknolojik araçların çalışma ilişkilerine nüfuz etmesiyle beraber geleneksel standart çalışma biçiminden atipik istihdam biçimine zorlanmaya başlamıştır. Atipik çalışma ilişkisi, güvencesiz ve tam zamanlı olmayan çalışma biçimini ifade etmektedir. Bu çalışma biçiminin özellikleri, kısa dönemli sözleşmeler, taşeron çalışma, günlük işler, geçici çalışma ve freelance çalışma şeklinde sıralanabilir (Walters, 2006: 6). Görüşülen devlet kurumu yetkilisi Türkiye’de gazeteci örgütlülüğünün tasfiyesi hakkında şunları söylemektedir:

Toplu iş sözleşmesi yapılan işyerleri çok azaldı. Eskiden sendikalı gazete sayısı daha fazlaydı. Tüm gazetelerde sendikal tasfiyeler yaşandı. Sadece Türkiye’de değil, dünyada da böyle oldu. Neoliberalizm ve özelleştirme dalgası tüm dünyada gazetecilerin örgütlü çalışma yaşamını dağıttı. (Basın-Yayın Kurumu Uzmanı 12)

Atipik çalışma, medya endüstrilerinde özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde ve Avrupa ülkelerinde giderek yaygınlık kazanan bir çalışma biçimi olarak öne çıksa da henüz tüm dünya gazeteciliği tarafından benimsenen bir çalışma şekli olmaktan uzaktır. Çünkü medya sektörü haber üretiminde büyük ölçüde belli haber merkezlerine bağımlı olmaya devam ettiğinden buralarda çekirdek bir gazeteci grubu kadrolu ve güvenceli çalışma ilişkilerine dahil olmaya devam etmektedir. Gazeteciler de her zaman için kendi hesabına bağımsız çalışma yerine standart ve güvenceli çalışabilecekleri istihdam tipini tercih etmektedir. Uzun işsizlik dönemlerinde bile beklentileri genelde bu yönde olmaktadır (Walters, 2006: 7).

Atipik istihdamın yaygınlaşmasıyla beraber gazetecinin üretim ve gündelik yaşam mekanları iç içe geçmektedir. Gazetecinin, mekanlararası hareket kabiliyeti son derece artmış, mekana bağımlı üretim etkinliğinin çizdiği sınırlar buharlaşmıştır. Ancak sınırları net mekansal ayrımların, zorunlulukların ve düzenlemelerin sağladığı ve gazetecilerin hala kesin şekilde içinde yer almak istediği o eskiye özgü belirlilik durumu

da aşınmış, çözülmüştür. Örgütsüz, sendikasız, bireyselleştirici, rekabeti dayatan, haklardan mahrum bırakan ve belirsizliği dayatan yeni mekansal yapılanmalar ortaya çıkmaktadır.

2.3. Zaman-Mekan ve Gazeteciliğin Geleceği ya da Geleceğin Gazeteciliği

Yeni iletişim teknolojileri, başkaca meslek grupları ve sıradan insanlar gibi gazetecilerin de enformasyona erişimini, işlemesini ve dağıtımına sokmasını önemli ölçüde kolaylaştırmış olsa da birer emekçi olarak gazetecilere olumsuz yönde etki eden azımsanmayacak boyutlara da sahiptir. Gazetecilerin yeni zamanlardaki zaman ve mekan ile olan deneyimlerini ele almak, aynı zamanda gazeteciliğin geleceğine ilişkin kimi yönleri tartışmayı da gerektirmektedir. Zamanda ve mekanda haberin peşinde akış halindeki gazeteci, giderek üretim sürecinin edilgen bir ögesine dönüşmektedir (Deuze, 2009: 475). Haber üretiminde zaman ve mekan etrafında şekillenen emek mücadelesi güçsüzleşmektedir. Gazeteci, profesyonellik deneyiminden giderek uzaklaşan bir iş yapma biçiminin baskısı altındadır. Özellikle sosyal medyanın olanakları düşünüldüğünde, haber üretiminin toplumsala uzanan boyutunun etkisi, gazeteciye aktarıcı konumuna itmektedir (Örnebring, 2010: 66).

Gazeteci, geçmişin düzenlenmiş zamanlarının ve örgütlü mekanlarının dışına sürüklenmiş ve belirsiz bir gelecek tahayyülü altında giderek proleterleştiren bir sürecin etkisi altına girmektedir. Zamanın yönetimi ve mekanın biçimlenmesinde belirleyiciliği azalan bir proleterleşme sürecinin içinde gazetecinin geleceği bulanıklaşmaktadır.

Gazetecilerin geleceği tartışmasında öne çıkan olgulardan bir diğeri de haber üretiminde otomasyonun ve robot yazılımların kullanımının artışıdır. Vasıfsızlaşmanın, haber içeriğinde niteliksizleşmenin ve örgütsüzlüğün birlikte yürüdüğü süreçte, robot gazeteciliğin, insan gazetecilik etkinliğini kolaylaştırıcı bir yönde seyretmesini beklemek, gazeteciliğin geleceği üzerine yapılan tartışmalarda göz ardı edilmemesi

gereken bir başlık olarak belirlemektedir. Bundan sonraki kısımlarda, bulgular ışığında gazeteciliğe ilişkin gelecek öngörüler ve gelecekteki gazetecilik pratiklerinin alacağı biçim üzerine değerlendirmeler yer almaktadır.

2.3.1. Gazetecilikten Aktarıcılığa

Yeni iletişim teknolojilerinin tanıdığı imkan sonucunda bireylerin duygu ve düşüncelerini daha fazla paylaşabildiği, başkalarına aktarabildiği zeminin oluşmasıyla gazetecilik pratiğinin temelini oluşturan haber ve enformasyonun niteliğinde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Belli bir kesimin mesleki olarak gazetecilik yaptığı toplumsal yapıdan, herkesin potansiyel gazetecilik yapabileceği bir toplumsal biçime doğru bir dönüşüm söz konusudur. Genellikle bu dönüşümün ana nedeni olarak yurttaş gazeteciliğini gören gazeteciler şunları söylemektedir:

Yurttaş gazeteciliği çok tehlikeli. İhbarcı gazetecilik türü gibi de düşünülebilir. İnternet gazeteciliği az insanla çalışıyor. İmkanlar doğdukça artacaktır. Bu böyle devam etmeyecek sanki.(...) Herkes tek başına medya oldu. Takip ettiğin haberi gazeteci olmayan bir bürokrat medya unsuru gibi sosyal medyadan fotoğrafıyla ve iki cümleyle paylaşıyor. Sen haberi yazmadan insanlar başkasından öğrenmiş oluyorlar. Senin gazeteci olarak haberi yazma dışında analiz etme sürecin bile olmuyor. (Gazeteci 3)

Yurttaş gazeteciliği tartışmaları, yeni iletişim teknolojileriyle gündem olmuş gibi gözükse de tarihsel olarak temelleri daha eskilere dayanmaktadır.⁶⁴ Yurttaşın tanıklığının haber üretim sürecinin kurumsal ve profesyonel yapılarıyla ilişkilendirilmesinde farklı içeriklerin birbirlerinin üretim süreçlerine etki etmesi, girdi olabilmesi sonucunu doğurmuştur. Sonuç olarak birbirleri arasındaki geçişler ve belirsizleşen sınırlar, haber üretim sürecinin geneline ilişkin tartışmaları yeniden düşünmeyi gerektirmektedir (Uzun, 2006: 635). Haber üretim sürecinde yurttaşın katılımı farklı düzeyler ve araçlarla mümkün hale gelmektedir. Dolayısıyla haber içeriğinin amatör ve profesyonel biçimleri arasındaki ilişkinin dönüşümü konusu

⁶⁴ Yurttaş gazeteciliğinin tarihsel kökleri için bkz. (Uzun, 2006:634-636).

gündeme gelmektedir (Curran, 2017: 123). Yarı profesyonelleşme olarak da tanımlanan bu durumu gazeteciler şu şekilde değerlendirmektedir:

Bir de şu anlamda iş yükü arttı. Sosyal medyadan gelen bilgi ya da yurttaş haberciliği denen, ki yurttaş ve haber kavramlarının yan yana oluşu bana yanlış geliyor, çünkü haber değil haberin çıkış unsurlarını verdikleri için, ya da haberin olup olmadığına dair ilk nüveyi veriyorlar. Haberi veremezler çünkü haberi verebilmek için profesyonel gazetecilik gerektirir. Olayın varsa geçmişi, geleceğe etkileri, benzer vakalarını işleyip haber olarak verebilecek olan gazetecidir. Yurttaş sadece olayın bilgisini verebilir. (Gazeteci 2)

Yurttaş gazeteciliği engellenemez, bu olacaktır. Ama aslında bu bir habercilik faaliyeti değil. Güvenilir haber merkezlerinin verdiği haberler halk tarafından daha inandırıcı bulunuyor. Sokaktan geçerken rastladığınız bir olayı haberleştirmeniz başka bir şey, o olayın profesyonelce işlenip haberleştirilmesi ayrı bir şey. Onun için gazetecilik hala önemli bir faaliyettir. (Gazeteci 1)

Kullanıcı türevli içeriğin gazetecilik uygulamalarına eklenmesi, aynı zamanda geniş veri setlerinin oluşmasına neden olmaktadır. Bu durum karşısında gazetecinin, uzmanlaşma ve vasıflaşma ihtiyacı doğmaktadır. Ancak gazetecinin genel haber üretim eğiliminde hızlı olma gereği ve ekip çalışmasından uzak bireysel üretim niteliği, söz konusu durumu çelişik hale getirmektedir. Aynı zamanda haberin kendini öne çıkarabilmesi adına giderek görsel hale gelmesi gibi bir eğilim de söz konusudur. Dolayısıyla gazetecilik pratiği giderek amatörleşme eğiliminin etkisi altında dönüşmekte ve gazeteci haber aktarıcısı bir konuma gelmektedir.

2.3.2. Profesyonellik ile Proleterleşme Arasında Gazeteci

Dijital görüntünün kaydedilmesi, iletilmesi ve enformasyonun iletişim alt yapılarında cep telefonu vasıtasıyla sosyal medyada yayımlanması imkanı, önceleri haber odalarındaki gazetecinin zorlu emek süreçleriyle oluşturduğu haber üretimini bireyin kolaylıkla gerçekleştirebildiği bir etkinlik haline getirmiş ve gündelik yaşamının ayrılmaz bir parçası haline sokmuştur (Cohen, 2015: 99-100). Dolayısıyla haber üretim sürecinin kolaylaşması, amatör olarak yapılabilir hale gelmesi ya da profesyonelliği gerektirmemesi, gazetecilik çalışması içindeki emeğin güç kaybetmesine yol

açmaktadır. Gazeteci, az istihdam, yüksek teknoloji, yoğun çalışma temposu ve hareketlilik içinde proleterleşmektedir. Görüşülen gazeteci örgütleri temsilcileri, gazeteciyi giderek etkisi altına alan sınıf içi ayrışma ve haber üretim sürecinin ana unsuru olan muhabirlerin giderek kötüleşen koşullarını şöyle aktarmaktadırlar:

Gazetecilerin çoğu yıllık izinlerini kullanamıyor. Tatilini rahatlıkla yapamıyor. Dışarıdan işsizlik baskısı görüyor. Sadece kendi alanından mezun olmuş olanlardan değil, diğer alanlardan da baskı görüyor. Aslında haberlerde ve ekranlarda gazetecilik prestijli bir meslek gibi görünse de zor şartlarda yaşamlarını sürdürüyorlar. Hepsi değil tabi, iyi kazanan kıdemli muhabirler var ama çok az. Onların da üstünde daha az çekirdek bir elit gazeteci grubu var. Muhabirler ve bu sözünü ettiğim elit grup arasında sahip oldukları imkanlar açısından büyük uçurumlar var. (Gazeteci Örgütleri Temsilcileri 11-12)

Geleneksel gazetecilikle birlikte yapılanan uzmanlaşma, post-Fordist gazetecilik pratiklerinde çözülmeye uğramaktadır. Gazeteci, sınırları ve çerçevesi belirli uzmanlaşma yerine sınırları belirsiz ve esnek uzmanlaşmaya dayalı çalışma deneyimini dayatan bir zaman-mekan örgütlenmesi içinde yer almaktadır. Bu durum, ortalama habercilik becerisiyle her alanda haber üretebilen ve dolayısıyla gazeteciliğin her alanında kullanılabilen, her işe yarayan bir gazeteci emeği kategorisi meydana getirmektedir. Küçülen istihdam yapısının zorunlu kıldığı bu durumu görüşme yapılan muhabir şu şekilde ifade etmektedir:

Eskiden bu yana gazetelerin büyük kentlerdeki yapılanmaları piramidi şu şekilde olur: En başta kent temsilcisi, ardından haber müdürü, onun ardından istihbarat şefi ve editör gelir. En altta da alanlarına göre ayrılmış muhabirler, foto muhabirleri ve benim joker muhabir dediğim her alana kaydırılabilen muhabirler yer alır. Piramidin en altında bu muhabirler yer alır. Benim izlenimime göre bütün muhabirler zamanla joker muhabire dönüşmüş durumda. Çoğu zaman haber üretimi yapılmıyor, daha çok editörlük faaliyeti yapılıyor. (Gazeteci 7)

Profesyonel gazetecilik, gazeteciliğin dışarıdan herhangi bir aktörün müdahalesine açık olmayan uygulama ve kuralların belirlenmesidir. Haber üzerinde ana karar verici gazetecidir (Van Der Haak, Parks ve Castells, 2017: 68-69). Yeni gelişen platformlarda eğlence ile çalışmanın iç içe geçmesi söz konusudur. Bu durum, gazetecilerin koşullarının giderek kötüleştiği, emeklerin karşılıksız kaldığı bir yapılanmanın ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

2.3.3. Haber Üretiminde Otomasyon ve Robot Gazetecilik

18. yüzyılın başlarında tasavvur edilen işçisiz fabrika düşüncesinin gerçekleşiyor olması, geleceğin gazetecilik tahayyülünde muhabirsiz gazetecilik düşüncesini tartışmaya açmaktadır. Günümüzde haber üretim sürecinde robotlar belli alanlarda giderek artan oranda kullanılmaya başlanmıştır. Robot yazılım teknolojileri üzerine çalışan belli başlı şirketler,⁶⁵ gazetecilik etkinliği ve bilgisayar programcılığı için karmaşık algoritmalarla sahip bilgisayar programları üzerinde uzun yıllardır araştırma ve geliştirme faaliyetleri yürütmektedirler. Dijital teknolojilerin ulaştığı aşamada, insansız üretime ya da işçilikten/emekten tasarruf sağlayan uygulamaların karakteri ve kazandığı yönelimler, günümüz kapitalizminin ihtiyaçlarından köklenmektedir. Sadece belli haber üretim alanlarında kullanılabiliyor olsa da robot gazetecilik uygulamalarının gazete sahiplikleri tarafından tercih ediliyor olmasının başlıca nedenleri arasında bu türden yazılımların gazetecilik maliyetlerini olabildiğince düşürüyor olması gelmektedir. Cohen, dijital gazeteciliği emek süreci teorisi bağlamında açıkladığı makalesinde robot muhabirlerin medya sahipleri tarafından neden tercih edildiğini şu özelliklerle açıklamaktadır: “Robot muhabirler insan muhabirlerden daha hızlı, daha ucuz ve daha verimlidir. Robot muhabirler, insanlar gibi izin kullanmazlar, haber teslim sürelerini aşmazlar ve sendikalara üye olmazlar. Durmadan geliştirilen algoritmalarla haberdeki hata payını azaltırlar ve daha net, okunabilir haber yapısı sunarlar. Ayrıca sosyal medyadan gelen kullanıcı türevli yığinsal verilerin hızlı ve uygun şekilde işlenip haber içeriğine dahil edilmesinde daha başarılıdırlar” (Cohen, 2015: 111).

Çalışma kapsamında görüşme yapılan gazetecilerin bir kısmı, robot gazeteciliğin, gazeteciliğin yapılma şeklini değiştireceği ve istihdamı olumsuz etkileyeceğini düşündüğü için konuya endişeyle yaklaşırken azınlıkta olan diğer bir kısmı ise haber

⁶⁵ Narrative Science, Automated Insights and Yseop şirketlerinin robot yazılımlar üzerine çalışmaları hakkında bkz. Cohen (2015: 110).

retiminde gazetecinin rutin haber yazımından daha analitik beceri isteyen soruşturmacı, yaratıcı yanını geliştirebileceği işlere yönelmesine olanak tanıyacağını belirterek iyimser bir yaklaşım sergilemiştir. Robot gazeteciliğe karşı dünya ölçeğinde de gazeteciler hemen hemen benzer görüşleri ve tutumları ortaya koymaktadır. Burada gazetecilik çalışması özelinde insan zamanı ile robot zamanı yapılarının karşı karşıya gelmesi söz konusudur.

Kapitalist retim mantığının bir özelliği olarak sermaye durmadan insan emeği yerine teknoloji yoğun üretime dönük arayış içindedir (Dyer-Witheford, 2004: 268). Haber ajanslarına bağımlı hale gelen bir masa başı gazeteciliği ya da editörlere yk bindiren, haberi yeniden yazmaya dayalı gazetecilik giderek yaygınlık kazanıyorsa robot gazeteciliğin sergilediği muazzam hız, enformasyonun çevrim hızını da artıracaktır. Gazeteci giderek aktarıcı hale geliyorsa, proleterleşiyorsa, kullanıcı türevli enformasyona dayalı haber üretme pratiği yaygınlaşıyorsa ve haber içeriği kısa, algoritmik yapılandırmaya uygun hale geliyorsa robot gazeteciliğin hızla yayılacağına kuşku yoktur. Ancak bu noktada başka bir tartışma gündeme gelmektedir. Robot gazetecilik, rutin haber üretimi yükünün tümünü üzerine alsa da toplumsal sorumluluk, güvenilirlik ve denetim gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu konuda görüşme yapılan gazetecilerin görüşleri şu şekildedir:

Eğer gazetecilik ilerde bir aktarıcılığa dnşecekse robot yazılımlar bizim yaptığımız işi çok daha iyi yapabilirler. Ama aktarmanın yanı sıra izlenim paylaşma, arka plan üzerine izleyiciye bilgi verme biçimi olacaksa konu başka bir noktaya geliyor. Robot gazeteciler bahsettiğim arka planı aktarma konusunda ne kadar başarılı olurlar ondan emin değilim. Eğer başta söylediğim aktarıcılık durumu söz konusu olur ve yaygınlaşırsa robot gazeteciler işimizin çok büyük bir bölümünü yapabilirler. (Gazeteci 6)

Bazı haberleri, örneğin ekonomi, trafik kazaları, borsa gibi, robotlar imla hatası olmadan yazabiliyor. Bir de tüm dünyada internet üzerinden görsellik önem kazanıyor. Video haber ne çıkıyor. Hap biçiminde sunulan haber ne çıkıyor. Bu tür haberler derinlikten uzak, insanın düşünümsel, soruşturucu yanını harekete geçirmekten uzak parlayıp snen, uçucu, geçici nitelikte olabiliyor. (Gazeteci 8)

Kötümser görüşteki gazeteciler, mesleki olarak gazetecilerin temsil ettiği mesleki sorumlulukların, -en başta kamuya karşı olan sorumluluğun- bu tür haber üretim

yazılımları vasıtasıyla ortadan kaldırıldığını düşünmektedir. Dahası, haberi yazmadaki hata oranı giderek düşen yazılım gazeteciliğinin gazetecilik istihdamında önemli bir daralma yaratacağı ve bunu takiben gazetecilik çalışmasında keskin bir kutuplaşma yaratacağı iddiasını ileri sürmektedir. Daha iyi şartlarda çalışan, hiyerarşide en tepeye yakın seçkin bir gazeteci grubu ile giderek proleterleşen ve her an işsizlik baskısıyla giderek koşulları kötüleşen gazeteci grubu arasındaki bir ayrışmadan söz edilmektedir (aktaran Örnebring, 2010: 68). Görüşme yapılan gazeteciler arasında gelişmelere ihtiyatla yaklaşanlar şunları söylemektedir:

Robot gazetecilik belli alanlar için mümkün hale gelebilir. Özellikle sayısal verilerin sıkça kullanıldığı istatistiki ve ekonomi-finance haberleri gibi. İnsan emeğini ve istihdamı tümüyle ortadan kaldırmaz belki ama azaltır. Gazeteciliğin çoğu durumda nesnesi insandır. Toplumsal sorumluluk giderek zayıflıyor. Gazetecilik mesleğine ilişkin karamsar tablo çizenler var. Bence ne kötümser ne de hayalci iyimserlik içinde olmak gerekir. İhtiyatla bakmak gerekir. (Gazeteci 7)

Klasik haber yazmayı bisiklete binmeye ya da tavla oynamaya benzetmişim. Aklını kullanmana gerek yok verileri verirler sana zaten tıkr tıkr yazarsın. Diğer soruşturma, araştırma, söyleşi haberlerinde durum pek öyle değil. Robotlar standart haberleri yazabilirler diye düşünülüyordu ama sonra gelişir ve bu haberleri de yazabilirler mi bilemiyorum. Fikir yürütmek zor gözüküyor. (Gazeteci 5)

Gazetecilikte otomasyonun ve robot gazetecilik türünden yazılımların artan oranda kullanılması, gazetecilerin genelinde geleceğe dönük kötümser çıkarımlara yol açsa da iyimser görüşe sahip olanlar da yok değildir. Bu yönde şunlar ifade edilmektedir:

Gazetecilik tamamen bitmeyeceği için kendini yenileyecek diye düşünüyorum. Bu durum her meslek için geçerli. Teknoloji insanı ürkütüyor bazen. Sadece mesleki anlamda değil, gündelik yaşam anlamında da beni ürkütüyor. Şimdi bile istihdam yapısı yarı yarıya daralmış durumda. Bu tür teknolojik girdilerle daha da kötüleşebilir. Eskiden beş kişinin yaptığı işi bugün bir kişi yapıyor. (Gazeteci 3)

Günlük yinelenen ve rutin habercilik etkinliğinin robotlar tarafından yapılabilecek olması fikri, kuşkusuz gazetecilerin daha fazla araştırma, çözümleme ve yorum gerektiren habercilik pratiği için zaman kazandırıcı bir etkide bulunabilir. İyimser görüşün yaklaşımları da bu fikirden temellenmektedir.

Dosya haberciliği öne çıkabilir. Şu an günlük gelişmelere odaklı yürüyen bir haber biçimlenmesi var ama değişebilir. Bu biraz da medyanın sermaye yapısıyla ilgili. Günü kurtarmaya dönük bir anlayış var. (Gazeteci 4)

Otomasyon haber yazma sistemlerinin yaygın kullanımıyla ortaya çıkabilecek sorunlar, ancak medyanın toplumsal sorumluluk, insan hakları, kamusal yarar, güvenilirlik ve etik gibi konuların sağlanmasının güvence altına alındığı bir sistemle koşut olarak ilerlediğinde giderilebilir. Gazeteciler, haber üretimindeki insani ve mesleki dokunuşlarının zorunluluğunu söz konusu sorunlara gönderme yaparak açıklamaktadırlar.

Haber dediğimiz şey içinde bir duygu barındırıyor. Robot gazetecilik bunun ne kadar üstesinden gelebilir emin değilim. Olay yerine gitmeden oturduğunuz yerden görüntü alabileceğiniz teknolojik imkanlar doğabilir. Evinizin duvarı bir anda gazete haline dönüşebilir. Bütün bunlar gerçekleşebilir. Robot da olsa bir gazeteci etiketi lazım. O robota bile gazeteci titri veren bir kurum olmalı. Robot da yapacaksa denetimi olabilmeli. Hayatın her alanında olduğu gibi gazetecilikte de robotlar olabilir. Tıp da o hale gelebilir. Teknolojideki gelişmeler geometrik şekilde işliyor. Çağrı cihazını çok az kullandık mesela. İnsanlar tarafından yönetilebilir olması gerekir. Doğru olan budur. Teknolojik gelişmeyi engelleyemezsiniz önemli olan toplum yararına haberin yapılmasıdır. (Gazeteci 1)

Robotların üretilmesi ve gazetecilik etkinliğinde yaygın olarak kullanılıyor olması asıl sorunu oluşturmamaktadır. Otomasyona dayalı haber üretimi sermaye sahipleri açısından hem hızlı hem de ucuzdur (Cohen, 2015:110). Ayrıca canlı insan emeğinin üretim noktasında sermaye tarafından çalıştırılma prensiplerine her zaman için karşı çıkabilecek potansiyeli taşıdığını hatırlamak gerekir. Emeğini satan insanın, işçi sınıfının ve gazeteci emeğinin zaman ve mekan deneyimi etrafında sermaye sınıfıyla girdiği mücadele sürmektedir. Sermayenin refleksleri gazete emekçisini yeni neo-liberal esnek zaman-mekan çerçevesine sıkıştırmak istedikçe o da direnecek ve karşı mücadele pratiklerini örmeye çabalayacaktır (Thompson, 2006: 477). Robot gazetecilik bu anlamda sermaye lehine bir avantaj sunuyor olabilir. Ancak robotların üreteceği zenginliğe, zamana, artı-değere çok küçük bir oranı oluşturan sermayedar grubunun el koyması, zaten var olan eşitsizliğin artmasına yol açacak ve zengin bir azınlığın karlarını artırmasının koşullarını oluşturacaktır.

SONUÇ

Küreselleşme olgusunun ekonomik boyutunun sermaye hareketlerine yaptığı vurgunun ötesinde kapitalizmin 1970'lerden sonraki yeni hızlı yapılanma süreci, toplumsal ve kültürel alanda da belli başlı değişim ve dönüşümleri zorunlu kılmıştır. Teknolojik gelişmelerin başatlığında modern kitle toplumları olarak nitelenebilecek dönemden geç kapitalist dönemin yeniden yapılanmasına karşılık gelen post-Fordist paradigmanın hakim olduğu bir döneme geçildiği kabul edilmektedir. Her iki paradigmaya özgü toplumsal ilişkiler bir arada varlığını devam ettirdiği gibi yeni ilişki biçimleri ortaya çıkmakta ve kapitalizmin geldiği aşamada sermaye çevriminin ihtiyaçlarına uygun şekilde yeniden bir yapılandırma ortaya çıkmaktadır. Bu dönüşümün can alıcı özelliklerinden bir tanesi de zaman ve mekan deneyimindeki ilişkidir. Çalışmada söz edilen deneyimsel farklılığın Türkiye'de gazetecilik alanındaki yansımaları kendi teknolojik ve tarihsel özgünlüğü içinde tartışılmıştır.

Sermayenin enformasyon açlığı, kapitalizme özgü temel bir nitelik olarak değerlendirilebilir. İletişim alanına ve gazeteciliğe dönük her tarihsel yaklaşım, bu niteliği göz ardı etmemelidir. Emek sömürüsünün ve dolayısıyla artı-değerin artırılması bağlamında düşünüldüğünde teknolojik gelişmeler, kapitalist emek sürecinin ihtiyaçlarına göre yeniden biçimlenmektedir. Gazetecilik etkinliği de bu ilişkinin dışında değerlendirilemez. Son otuz-kırk yılda enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte medya endüstrisinde muazzam değişimler ortaya çıkmış, gazetecilik işinin doğası ve gazeteci emeğinin rejimi değişmiştir. 20. yüzyıla ait geleneksel haber üretim sürecinden 21. yüzyılın dijital haber üretim karakterinde gazetecilik emeğinin zaman ve mekan deneyiminde ortaya çıkan yeni çerçeve, kapitalizmin gelişme dinamikleri ve bu dinamiklerin yönelimleriyle yakından bir ilişki içindedir. Kapitalistlerin ve işçi sınıfının zaman ve mekan etrafında süregelen çekişmesi, 1970'lerden sonra hızlı şekilde işçi sınıfının aleyhine gelişme göstermiştir.

Türkiye’de bu süreç 1980’den sonra neo-liberal politikalarla uyumlu şekilde sürdürülmüştür.

Kurumsallaşmış ve düzenlenmiş zaman anlayışının gazeteciye zaman etrafında sağladığı kimi özgürlüğe kaçış olanakları, haber üretim sürecinin giderek eşanlı aktarım yapısına bürünmesiyle ve mikro zaman denetimiyle yitip gitmiştir. Bu durum ayrıca gazeteci emeğinin karşı mücadele olanaklarını da baskılayan bir niteliğe sahiptir. Hız, haber üretiminde doğallaştırılan bir unsur haline gelmiş, sermaye hareketlerinin mantığına koşut şekilde gazetecinin neredeyse “anındalığa” ulaşmasını hedefleyen bir çalışma ilişkisi içine girmesi beklenmeye başlanmıştır. Yeni kuşak gazeteciler ile geleneksel gazetecilik çalışmasına daha yatkın olan deneyimli kuşak arasında zaman ve mekan deneyiminde farklılıklar söz konusudur. Genç muhabirlerin yeni zaman ve mekan çerçevesine uyum göstermeye daha yatkın oldukları anlaşılmaktadır. Ancak düzenlenmiş/standartlaştırılmış zaman çerçevesine alışkın deneyimli gazetecilerin gazetecilik emeği açısından sahip oldukları mücadele ve sınıf birikimini paylaşma ya da aktarma konusunda bir kopukluk olduğu gözlenmektedir. Bu da gazetecilerin kendi çalışma koşullarını iyileştirme konusunda giderek geçmişin kazanımlarından uzaklaştıkları anlamına gelmektedir.

Gazetecilik çalışmasında rekabet ve sermayenin teknolojik gelişkinlikle motive ettiği hız, haber içeriğinde niteliksizleşmeye ve dolayısıyla gazetecinin haber üretim sürecinde vasıfsızlaşmasına yol açmaktadır. Nitelikli haber yazımı için gereken zaman, rekabet ve verimlilik hedefleri nedeniyle gazeteci tarafından geleneksel haber üretim ölçülerinin çok çok ötesine geçmiştir. Günümüz gazetecileri, sosyal medyanın da etkisiyle anı değerlendirecek zamanı bulamayan ve andan ana koşuşturan insanlara dönüşmüştür. Dayatılan bu çalışma temposu ve dinamizm, gazetecilerin hem üretimde zaman üzerindeki hakimiyetini azaltmakta hem de üretilen haberin kısa vadeli, uçucu ve yüzeysel olmasına yol açmaktadır.

Gazetecilik çalışmasına ilişkin denetim mekanizması yeni enformasyon teknolojilerinin tabanında yeniden şekillenmektedir. Genel yaşam pratiklerinin dışında haber üretim süreci özelinde söz konusu teknoloji tabanı yeniden biçimlenirken gazetecinin üretimdeki bağımsızlığı giderek azalmıştır. Geçmişin mekana dayalı ve sınırlı zamansal denetimi, giderek üretim sürecine egemen olan esnek üretim bağlamında işçi üzerinde yeni bir zaman yönetimi anlayışı ortaya koymuştur. Gazetecilik pratiğinde yüz yüze olan ve çoğu zaman fiziksel bir mekanda gerçekleşen denetim, dijital olana kaymıştır. Yeni teknoloji tabanının sağladığı mikro zaman yönetimi, hakim denetim anlayışı haline gelmiştir. Artık gazetecinin her anı ağı bağı olduğu sürece denetime açık haldedir.

Çalışma zamanı-boş zaman ayrımı, kapitalizmin neo-liberal yeniden yapılanmasında dayattığı kültürün bir yansıması olarak gündelik yaşamın zamanlamasında toplumsal bir hak, insani ihtiyaçların bir karşılığı olarak görölmekten tamamiyle soyutlanmıştır. Gazeteci, izin kullanamayan, işsizlik baskısıyla çalışma zamanından arada sırada da olsa sıyrılamayan, sermayenin birikim ve verimlilik çevriminde kesintisiz emeği sömürölen bir konuma yerleştirilmiştir. Çalışma zamanı-boş zaman arasındaki geçişkenliklerin fazlalığı ayırım çizgilerini silikleştirmiştir. Geçmişte zaman, sabit mekanda dikkatle düzenlenmesi ve kullanılması gereken bir araçken post-Fordist esnek üretim ilişkileri içinde sermayenin verim kaygısı doğrultusunda zamanın değeri erişim aracı olarak etkililiğı sonsuz olmasa bile ona yakın bir konuma gelmiştir.

Yeni iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, bu bağlamda özellikle sosyal medyanın etkisi, işi, enformasyonu elde ederek işleyip belli mesleki sınırlar dahilinde kamuya sunan gazeteci için kolaylaştırıcı olduğu kadar olumsuz yanlar da barındırmaktadır. Profesyonel haber üretimi biçiminde olmasa bile sosyal medya yoluyla ağı dolaşımına giren enformasyon, bilgi, veri gibi katkılarla üretimin toplumsallaşması, gazetecilik pratiklerine hem doğrudan hem de dolaylı şekilde etki etmektedir. Bu etkilere karşı

gazeteci, kendi emek gücünün kullanımını tüm yaşam zamanına yayarak cevap vermektedir. Dolayısıyla gazeteci kendi emek-zamanının yönetimi konusunda edilgen bir konuma düşmektedir.

Fordist kitle üretiminin yaygın olduğu dönemde düzenlenmiş, rutinleşmiş zamanla yürütülen çalışmanın dayandığı mekansal zeminin hacmi ve kapsamı “yeni zamanlar”da küçülmüş, parçalanmış ve yer yer buharlaşmıştır. Gazetecinin tek bir merkezden yönetimi ve o merkeze olan üretimsel bağımlılığı ortadan kalkmıştır. Katı işbölümüne dayalı hiyerarşik örgütlenmenin yerini esnek, daha az uzmanlaşmış her alana yönlendirilebilecek muhabir kadrolarının olduğu yeni bir iş örgütlenmesi almıştır. Neo-liberal esnek çalışma biçimlerine göre gazetecinin haber üretimindeki mekanı yeniden biçimlenmiştir. Haber üretiminin gerçekleştiği kurumsal mekanın geçmişten gelen birikimini, hafızasını, serüvenini ve örgütlü gazeteciliğin mücadele pratiklerini mekansal parçalanma nedeniyle bir sonraki gazeteci kuşağına aktarmak mümkün olamamıştır.

Eskinin mekana bağlı yönetim ve denetim sisteminin az da olsa haber üretimi üzerinde yoruma ve farklı düşünce girişimlerine izin veren dolayimli yapısı yerine doğrudan, mekanları aşan yönetim ve denetim mekanizması devreye girmiştir. Mekansal parçalanma ve farklılık artarken gazeteci emeğinin denetimi yoğunlaşmıştır. Sermayenin denetimi, mekanların ötesine uzanmıştır.

Geleneksel gazetecilik örgütlenmesindeki mekana çakılı ya da gazetecinin hareketini kısıtlayan sabit sermaye harcamaları düşmüş, ama buna karşın reklam gelirlerinde azalma yaşanmıştır. Diğer taraftan dijital teknolojilerin ve internet ağı üzerinden veri akışının gazeteciye hareketlilik kazandırmasına rağmen masabaşı gazeteciliğinin ya da başkaca haber merkezlerinden alınan haberlerin yeniden yazılması işini üstlenen masabaşı editörlüğünün yaygınlaşması gündeme gelmiştir. Haber ve enformasyon üretiminin topluma yayılmasıyla haber üretimine dönük katkının mekansal

bağlamı gazetecinin ve gazetecilik etkinliğinin ötesine taşınmıştır. Bu da gazetecide hareketsizliğe, her işini ekran başından görebilen ama üretilen haberde farklı perspektifleri ve tarihsellikleri göz ardı etmesine yol açan rutin bir haber yazıcılığı edimine yol açmıştır.

Kitlesele üretime dayalı gazeteciliğin hacimli, işbölümüne dayalı, çalışan sayısının fazla olduğu mekansal örgütlenmenin sağladığı kolektivite ve dayanışma kültürü zayıflamıştır. Gazeteciler, örgütsüz, sendikasıız ve bireyselleşmiş şekilde esnek çalışmaya uyarlanmış yeni bir mekansal bağlam içinde haber üretme çabasındadır. Gazetecilerin kitlesele üretimin niteliğinden dolayı işkolunda çalışan işçi sınıfının diğer üyeleriyle kurulan yakın iletişim hali de ortadan kalkmıştır. Onun yerine dar bir gazeteci grubunun haber kovalama yöntemlerine ilişkin paylaşımların ağırlıkta olduğu iletişimsel bir yapı oluşmuştur.

Medyada geleneksel/standart istihdam biçimlerinin yerine atipik istihdam örnekleri giderek yaygınlaşmaktadır. Önceleri gazetecilik çalışması bir medya kuruluşuna bağımlı olarak yapılırken büyük ölçüde teknolojik yeniliklerin sağladığı olanakların etkisiyle günümüzde bağımsız çalışan, evden çalışan, günlük/haftalık/aylık çalışan, parça başına iş ve ücret alan, freelance çalışan gazeteciler de bulunmaktadır. Böylece gazeteci, post-Fordist esnek üretimin gereksinimlerine göre farklı bir zaman ve mekan ilişkisinin içine yerleşmiş olmaktadır. Bu tip istihdam uygulamaları her zaman için sermaye sahipleri tarafından kötüye kullanılabilir. Özellikle Türkiye’de yasal eksiklikler ve boşluklar nedeniyle ortaya çıkan iş ilişkisi medya emekçisini hukukun koruyucu hükümlerinden yararlanamama sonucuna götürmektedir. Bu noktada gazetecilik mesleğinde çalışanlar için karşılığı ödenmeyen çalışma, başka bir sorun başlığı olarak öne çıkmakta, tüm söz konusu gelişmeler ışığında gazeteciliği nasıl bir geleceğin beklediği tartışmaları gündeme gelmektedir.

Dünya ölçeğinde olduğu gibi Türkiye ölçeğindeki gazetecilik pratikleri de kapitalist post-Fordist esnek üretim koşullarında gittikçe daralan istihdam, hızlanma baskısı, haber üretme tekeli yitirmek, aşınan ücret ilişkisi ve mekansal bütünlüğün sağladığı örgütlü gücün zayıflaması gibi birçok sorunla karşı karşıyadır. Zaman ve mekandan kaynaklanan sınırların belirsizleştiği, yeni bir zaman-mekan ilişkisinin doğduğu bu koşullarda gazeteci proleterleşmektedir. Bir emekçi olarak gazetecinin haber üretim süreci üzerindeki hakimiyeti zayıfladıkça haber üretenden çok bir bilgi aktarıcısına dönüşmektedir. Bu niteliksel ve niceliksel dönüşüm koşullarında son yıllarda sıkça tartışılan başka bir konu da yazılım gazetecilik ya da robot gazetecilik uygulamalarının bu alana etkisidir. Kapitalist mantığın her zaman ve koşulda olmasa da genel olarak uzun vadede canlı emeğin yerine teknolojik araçları koyma eğilimi taşıdığı açıktır. Haber üretiminin ne kadarında etkin şekilde yer alacağı şimdiden tam olarak kestirilemese de robot gazeteciliğin insan gazetecilerin çalışma koşullarını daha da baskılayacağı, işsizlik yaratacağı ve gazeteciler arasında bir kutuplaşmaya neden olacağı gibi bir kestirim yapmak mümkündür.

Niteliği gereği bağımsızlık gerektiren ve toplumsal gelişim açısından önemli işleve sahip olan gazetecilik mesleğinin ekonomik ve toplumsal sorunları ile mesleki sorunlarının çözümü için atılan her adım, unutulmamalıdır ki toplumların karşılaştığı sorunların çözümü için de atılmış adımlardır.

Haber üretiminde hızlanma, üretim zamanının tüm yaşam zamanına yayılması, mekansal parçalanma -yani genel olarak zamanda ve mekanda esneklik/akışkanlık, robot gazetecilik, gazetecinin baş etmek zorunda olduğu yeni sorunlar doğurmuştur. Gazetecilik çalışması belli özgünlükler barındırsa da yeni çalışma alışkanlıklarının yapılanmasında ve genel yapıyla ilişkilenede emek ve sermaye arasında zaman ve mekansal etrafında süren çekişme belirleyici olmuştur ve belirleyici olmaya da devam etmektedir. Kapitalist üretim ilişkilerinin ihtiyaçlarına göre yönelim kazanan bir

teknolojinin çizdiği zaman-mekan sınırlılıklarına karşı emekçilerin ve aynı sınıf içinde yer alan gazeteci emeğinin kendi ürünü olacak olan yaşam örgütlenmesine dönük mücadelesini yaratması gerekmektedir. Ancak bu şekilde zamanda ve mekanda gerçek özgürlüğün yakalanması olanaklı hale gelecektir.

KAYNAKÇA

- Alemdar, K., (2001), İletişim ve Tarih, Ankara: Ümit Yayıncılık
- Alemdar, K., Uzun, R., (2013), Herkes İçin Gazetecilik, Ankara: Tanyeri Kitap
- Alp, Y., 1978, Marksist Açısından Coğrafi Mekan. Birikim, S. 36, s. 32-42
- Altun, A., (1995), Türkiye’de Gazetecilik ve Gazeteciler, Ankara: ÇGD Yayınları
- Alver, F., (2011), Gazetecilik Bilimi ve Kuramları: Gazetecilik Kuram Tasarımlarını Türkiye’deki Gazetecilik Sistemi ve Uygulamalarıyla Sınama Denemesi, İstanbul: Kalkedon Yayınları
- Andy F., (1977) Responsible Autonomy Versus Direct Control Over the Labour Process, Capital and class Volume: 1 issue: 1, page(s): 43-57 Issue published: January 1, 1977.
- Arık, E., 2013, Yurttaş Gazeteciliğinin Günümüzdeki Görünümü: Twitter Gazeteciliği Örneği, Gazi Üniversitesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, S.36. s.273-287.
- Bauman, Z. (2017) Akışkan Modernite, (çev.) S. O. Çavuş, İstanbul: Can Yayınları
- Belek, İ., (1997), "Postkapitalist" Paradigmalar: Postkapitalizm, Endüstri Ötesi Toplum, Post Fordizm, Esnek Uzmanlaşma, İkinci Endüstriyel Bölünme, Enformasyon Toplumu, Disorganize Kapitalizm, İstanbul: Sorun Yayınları
- Bell, D. (1973), The Coming of Post-Industrial Society, New York: Basic Books
- Bensussan, G., Labica, G.(ed.), (2012) Marksizm Sözlüğü, (çev.) V. Yalçıntoklu, İstanbul:Yordam yayınları
- Borst, A., (1997), Computus: Avrupa Tarihinde Zaman ve Sayı, (çev.) Z. A. Yılmaz, Ankara: Dost Yayınları
- Braverman, H., (1974), Labor and Monopoly Capital, New York: Monthly Review Press
- Braverman, H., (2008) Emek ve Tekelci Sermaye, (çev.) Ç. Çidamlı, İstanbul: Kalkedon Yayınları
- Burawoy, M., (1985), The Politics of Production: Factory Regimes Under Capitalism and Socialism, Lincoln: Verso
- Burawoy, M., (2015), Üretim Siyaseti: Kapitalizm ve Sosyalizmde Fabrika Rejimleri, (çev.) Ç. Gümüşoluk, Ankara: Notabene
- Camfield, D., (2014), "Çokluk ve Kangru", Sungur Savran vd. (der.), Marksizm ve Sınıflar Dünyada ve Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri içinde, (çev.) İstanbul: Yordam Kitap, 91-119
- Cangöz, İ., (2015), Değişen Anlam ve Değerleriyle Gazetecilik, Ankara: Sınırsız

- Castells, M. (2005) Ağ Toplumunun Yükselişi, Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Birinci Cilt, (çev.) E. Kılıç, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Cengizkan, A. Et al., (2003), Zaman'ın Kitabı, İstanbul: YGS Yayınları
- Cohen, N. S., 2015, "From Pink Slips to Pink Slime: Transforming Media Labor in a Digital Age", The Communication Review, C.18, S.2, s. 98-122.
- Cresswell, T., (2006) On the Move: Mobility in the Western Modern World, New York: Routledge
- Curran, J. (2017) *Gazeteciliğin Geleceği*, Yeni Medya: Geleceğin Gazeteciliği, (Ed. Hülür, H ve Yaşın, C.), (çev.) B. Ayaz vd., Ankara: Ütopya Yayınevi, s.118-138.
- Çelenk, S., (2005), Televizyon Temsil Kültür: 90'lı Yıllarda Sosyokültürel İklim ve Televizyon İçerikleri, Ankara: Ütopya Yayınevi
- Deuze, M., 2008, "The Changing Context of News Work: Liquid Journalism and Monitorial Citizenship", International Journal of Communication, C.2 s. 848-865.
- Deuze, M., 2009, "Media Industries, Work and Life", European Journal of Communication, C.24, S.4, s. 467-480.
- Debord, G., (2016), Gösteri Toplumu, (çev.) A. Emekçi, O. Taşkent, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- De La Haye, Y., (1980), Marx & Engels on The Means of Communication, New York: International General
- Dikmen, A. A. (2011), Makine İş Kapitalizm ve İnsan. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları
- Drucker, P. (1959), Landmarks of Tomorrow, New York: Harpers&Brothers
- Dursun, Ç. (2013) İletişim, Kuram, Kritik. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları
- Dyer-Witheford, N., (2004), Siber Marx: Yüksek Teknoloji Çağında Sınıf Mücadelesi, (çev.) A. Çakıroğlu, İstanbul: Aykırı Yayınları
- Fenton, N. (ed.), (2010), New Media, Old News: Journalism, Demokrasi In The Digital Age, London: SAGE
- Fisher, E., (2014), "Daha Az Yabancılaşma Nasıl Daha Fazla Sömürü Yaratır? Sosyal Paylaşım Sitelerinde İzleyici Emegi", Mosco, V. Ve Fuchs, C. (der.) Marx Geri Döndü: Medya, Meta ve Sermaye içinde, (çev.) G. Baydar, Ankara: Notabene, 119-150.

- Fuchs, C., Mosco V (der.), (2014), Marx Geri Döndü. Marx Geri Döndü: Medya, Meta ve Sermaye Birikimi, Ankara: Notabene
- Fuchs, C., (2015), Dijital Emek ve Karl Marx, (çev.) T. E kalycı, S. Oğuz, Ankara: Notabene
- Fuchs, C., Sandoval, M., 2014, Digital Workers of the World Unite! A Framework for Critically Theorising and Analysing Digital Labour, TripleC, C.12, S.2, s.486-563.
- Fuchs, C., 2012, Some Reflections on Manuel Castells' Book Networks of Outrage and Hope. Social Movements in the Internet Age. TripleC, C.10 S.2, s. 775– 797.
- Fuchs, C., (2010), “Labor in Informational Capitalism and on the Internet”, The Information Society, 26(3): 179-196.
- Garnham, N., 2001, Bir Kültürel Materyalizm Teorisine Doğru, Praksis, (4), s. 126-143.
- Geray H., (2002), İletişim ve Teknoloji: Uluslararası Birikim Düzeninde Yeni Medya Politikaları, Ankara: Ütopya Yayınevi
- Giddens, A., (2014), Modernliğin Sonuçları, (çev.) E. Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı
- Hardt, H., Brennen, B. (der) (1995) Newsworkers: Towards a History of the Rank and File. Minneapolis: University of Minnesota Press
- Hardt, H., (1995), *Without the Rank and File: Journalism History, Media Workers, and Problems of Representation*, Newsworkers: Towards a History of the Rank and File, (Ed. Hardt, H., Brennen, B.), Minneapolis: University of Minnesota Press, s. 1-29.
- Hardt M., Negri, A., (2004), Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi, (çev.) B. Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Harvey, D. (1999). Postmodernliğin Durumu, (çev.) S. Savran, İstanbul: Metis Yayınları
- Harvey, D. (1982). The Limits to Capital. Oxford: Blackwell
- Harvey, D., (2015), Sermayenin Mekanları: Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru, (çev.) B. Kıcı, D. Koç, K. Tanrıyar, S. Yüksel, İstanbul: Sel Yayıncılık
- Harvey, D., (2011), Umut Mekanları, (çev.) Z. Gambetti, İstanbul: Metis Yayınları
- Haygood, D. M., 2007, A Status Report on Podcast Advertising. Journal of Advertising Research, 47, 518-523. <http://dx.doi.org/10.2501/S0021849907070535>
- Hesmondhalgh, D., Toynbee, J. (ed.), (2008), The Media and Social Theory, New York: Routledge

- Hepkon, Z., (2011), “Yeni İletişim Teknolojileri” Tartışmalarının “Yeni” Olmayan Boyutu: Teknolojik Determinizm, İletişim ve Teknoloji, İstanbul: Kırmızıkeçi Yayınları
- Hope, W., (2016), Time, Communication and Global Capitalism, New York: Palgrave Macmillan
- Hubbard, P., Kitchin, R. (der) (2011) Key Thinkers on Space and Place. London: Sage
- Hülür, H., Yaşın, C. (der.), (2017), Yeni Medya: Gazeteciliğin Geleceği, Ankara: Ütopya Yayınevi
- Jameson, F., (2011), Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı, (çev.) N. Plümer, A. Gölcü, İstanbul: Nirengi Yayıncılık
- Jessop, B., (2009), Kapitalist Devletin Geleceği, (çev.) A. Özcan, Ankara: Epos Yayınları
- Kaplan, Y. (1991), Enformasyon Devrimi Efsanesi: Modernleşme Kuram ve Uygulamalarının Eleştirisi, İstanbul: Rey Yayınları
- Karaca, N. G., (2004), Türkiye’de Basın Çalışanlarının İş İlişkileri ve Sorunları, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Kaya, A. R., (2016), İktidar Yumağı: Medya, Sermaye, Devlet, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları
- Koloğlu, O., (2006), Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi, İstanbul: Pozitif Yayınları
- Kumar, K., (1995), Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma: Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları, (çev.) M. Küçük, Ankara: Dost Yayınları
- Lefebvre, H., (1994), The Production of Space. Oxford: Blackwell
- Lefebvre, H., (1991), Critique of Every Day Life Volume I, New York: Verso
- Lewis, B., (2002), 300 yıldır Sorulan Soru: Hata Neredeydi?, (çev.) H. Ö. Turgan ve S. Bilbaşar, İstanbul: Oğlak Yayıncılık
- Liu, C., 2006, De-skilling Effects on Journalists: ICTs and the Labour Process of Taiwanese Newspaper Reporters, Canadian Journal of Communication, Online, C.31, S.3.
- Lowrey, W., Gade. J. P. (der) (2011) Changing The News: The Forces Shaping Journalism in Uncertain Times. New York: Routledge
- Lugmayr, A. ve Dal Zotto, C., (der) (2016) Media Convergence Handbook Volume 1, London: Springer
- Lyon, D., (1997), Elektronik Göz: Gözetim Toplumunun Yükselişi, (çev.) D. Hattatoğlu, İstanbul: Sarmal Yayınevi

- Manzerolle, V. ve Kjoson, M. (2014) *Sermayenin İletişimi Sayısal Medya ve Hızlanmanın Mantığı*, Marx Geri Döndü, (Der. Mosco, V. ve Fuchs, C.), (çev.) B. Durdağ, Ankara: Notabene, s. 217-253.
- Marx, K., (2014). *Grundrisse: Ekonomi Politğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, (çev.) S. Nişanyan, İstanbul: Birikim Yayınları
- Masuda, Y. (1981) *The Information Society As Post-Industrial Society*, Bethesda MD: World Futures Society.
- Mosco, V., 1997, “Political Economy, Communication and Policy”. *Democratizing Communication? Comparative Perspectives on Information and Power*, Mashood Bailie, Dwayne Winseck (der.) içinde. New York: Hampton Press s. 10-23.
- Öngen, T., (1996), *Prometheus’un Sönmeyen Ateşi, Günümüzde İşçi Sınıfı*, İstanbul: Alan Yayıncılık
- Örnebring, H., 2010, “Technology and Journalism As Labour: Historical Perspectives”, *Journalism*, C.11, S.1, s.57-74.
- Özsever, A., (2004), *Tekelci Medyada Örgütsüz Gazeteci*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları
- Pavlik, J., 2000, “The Impact of Technology on Journalism”, *Journalism Studies*, C.1, S.2, s.229-237.
- Phillips, A., (2015), *Journalism in Context: Practice and Theory For The Digital Age*, New York: Routledge
- Poe, M. T., (2015), *İletişim Tarihi: Konuşmanın Evriminden İnternete Medya ve Toplum*, (çev.) U. Y. Kaya, İstanbul: Işık Yayınları
- Ritzer, G., (1998), *Toplumun McDonaldlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme*, (çev.) Ş. S. Kaya, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Salcetti, M., (1995), *The Emergence of the Reporter: Mechanization and the Devaluation of Editorial Workers*, *Newworkers: Towards a History of the Rank and File*, (Ed. Hardt, H., Brennen, B.), Minneapolis: University of Minnesota Press, s. 48-74.
- Sennett, R., (2008), *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*, (çev.) B. Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Sennett, R., (2009), *Yeni Kapitalizmin Kültürü*, (çev.) A. Onacak, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

- Shields, R., (2011), Henri Lefebvre, Key Thinkers on Space and Place Hubbard, P., Kitchin, R. (der) içinde. London: Sage
- Soja, E. W., (2017), Postmodern Coğrafyalar: Eleştirel Toplumsal Teoride Mekanın Yeniden İleri Sürülmesi, (çev.) Y. Çetin, İstanbul: Sel Yayıncılık
- Sönmez, M. (2010) Medya, Kültür, Para ve İstanbul İktidarı. İstanbul: Yordam Kitap
- Stevenson, N., (2008), Medya Kültürleri: Sosyal Teori ve Kitle İletişimi, (çev.) G. Orhon, B. E. Aksoy, Ankara: Ütopya Yayınevi
- Taş, O., (2009) “Medya Etiğinin Tarihsel Temelleri ve Gelişimi”, Televizyon Haberciliğinde Etik. Bülent Çaplı ve Hakan Tuncel (der.) içinde. Ankara: Fersa. 3–23.
- Therborn, G., (2010), Marksizmden Post-Marksizme, (çev.) D. Evcı, Ankara: Dipnot Yayınları
- Thompson, E. P., (2006), Avam ve Görenek: İngiltere’de Geleneksel Popüler Kültür Üzerine Araştırmalar, (çev.) U. Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları
- Toffler, A. (1971), Future Shock, New York: Bantam Books
- Tokgöz, O., (2000), Temel Gazetecilik, Ankara: İmge Kitabevi
- Törenli, N., (2011), Küreselleşmenin Yol Haritaları: Tekno-Siyasal Paradigmalar, Ankara: Ütopya Yayınevi
- Uzun, R., 2006, “Gazetecilikte Yeni Bir Yönelim: Yurttaş Gazeteciliği”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.16, s. 633-656.
- Üşür, İ., 2001, “Teknoloji Felsefesi Üzerine Ya Da Tarihin Tanrısı Teknoloji Midir?”, Mülkiye Dergisi, C. 25, S.230, s. 7-26.
- Virilio, P., (1998), Hız ve Politika, (çev.) M. Cansever, İstanbul: Metis Yayınları
- Williams, R., (2013), Kültür ve Materyalizm, (çev.) F. B. Aydar, İstanbul: Sel Yayıncılık
- Wolkowitz, C., (2006), Bodies At Work, London: SAGE
- Warf, B., (2008), Time-Space Compression: Historical Geographies, London:Routledge
- Walters, E., et al., (2006), The Changing Nature of Work: A global survey and case study of atypical work in the media industry, Switzerland: The International Federation of Journalists.
- Van Der Haak, B., Parks, M. Ve Castells, M. (2017) *Gazeteciliğin Geleceği: Ağ Tabanlı Gazetecilik*, Yeni Medya Geleceğin Gazeteciliği, (Ed. Hülür, H ve Yaşın, C.), Ankara: Ütopya Yayınevi, s. 67-87.
- Yıldırım, B., 2010, “Gazeteciliğin Dönüşümü: Yöndeşen Ortam ve Yöndeşik Gazetecilik”, Selçuk İletişim Dergisi, C.6, S.2, s.230-253.

Yılmaz, G., 2008, “Kapitalizmde Zaman-Mekan Sıkışması”, Çalışma ve Toplum Dergisi, S.17, s. 155-171.

Yücesan-Özdemir, G., (2014), İnatçı Köstebek: Çağrı Merkezlerinde Gençlik, Sınıf ve Direniş, İstanbul: Yordam Yayınları

EKLER

Ek 1: Sorular

1. Kaç yıldır gazetecilik yapıyorsunuz? Şimdiye kadar hangi kuruluşlarda çalıştınız?
2. Görev tanımınız nedir?
3. Günlük çalışma pratiklerinizden bahseder misiniz?
4. Teknolojik yeniliklerin günlük çalışma pratiklerinize etkisi hakkında ne düşünüyorsunuz?
5. Yeni iletişim teknolojilerinin gazetecilik çalışmasında zaman-mekan deneyimine etkisi nelerdir?
6. Haberi toplama, işleme ve sunma süreçlerini anlatır mısınız?
7. Geleneksel gazetecilik ile dijital gazetecilik arasında gözünüze çarpan temel farklar nelerdir?
8. Yıllara göre çalışma temposundaki değişimler nelerdir?
9. Haber üretim sürecinde zamanı nasıl kullanıyorsunuz?
10. Haber üretiminizi ne tür mekanlarda gerçekleştiriyorsunuz?
11. Gazetecilerin çalışma koşullarında ne gibi değişimler gözlemlediniz?
12. Çalışma saatleriniz ve işyeri çalışma düzeninize ilişkin neler söylersiniz?
13. Haber üretiminde geçmiş yıllara göre iş yükünüz arttı mı?
14. Gazetecilikte sendikalaşma, istihdam, sosyal haklar konusunda neler söylersiniz?
15. Sosyal medyanın gazetecilik çalışmanıza etkisini değerlendirir misiniz?
16. Yurttaş gazeteciliği hakkında ne düşünüyorsunuz? Gazetecilik pratiklerine etkisi nedir?
17. Robot/yazılım gazetecilik uygulamaları hakkında ne düşünüyorsunuz? Gazeteci için fırsat mı yoksa tehdit mi olarak görüyorsunuz?
18. Gazetecilik mesleğinin geleceği hakkında neler söylersiniz?

Ek 2: Görüşmecı Tablosu

Ankara ve İstanbul

<i>İsim</i>	<i>Kaç yıldır gazetecilik yapıyor</i>	<i>Son çalıştığı ya da ayrıldığı kurum</i>	<i>Çalışma Durumu</i>	<i>Yer</i>	<i>Lisans Eğitimi</i>
Ş. Gazeteci 1	35 yıl	Hürriyet	Freelance gazetecilik yapıyor	Ankara	İletişim
Y. Gazeteci 2	20 yıl	Amerikanın Sesi	İnternet gazetesi	Ankara	İletişim
Y. Gazeteci 3	40 yıl	Sputnik	İnternet gazetesi	Ankara	İletişim
K. Gazeteci 4	13 yıl	Milliyet	Basılı gazete ve internet gazetesi	Ankara	Sosyoloji
F. Gazeteci 5	36 yıl	Hürriyet	Basılı gazete ve internet gazetesi	Ankara	İletişim
K. Gazeteci 6	12 yıl	CNNTÜRK	Televizyon, internet	Ankara	İletişim
H. Gazeteci 7	10 yıl	Sputnik	İnternet gazetesi	Ankara	Uluslararası İlişkiler
M. Gazeteci 8	35 yıl	Reuters	Serbest Gazeteci	İstanbul	Uluslararası İlişkiler
G. Gazeteci 11	17 yıl	Anadolu Ajansı	Haber Ajansı	Ankara	İletişim

Devlet Kurumu

S. Basın Yayın Kurumu Uzman 12	8 yıl	Basın Yayın Enformasyon Gen. Müd.	Basın Kartları	Ankara	İletişim
--------------------------------	-------	-----------------------------------	----------------	--------	----------

Gazeteci Örgütleri-İkili Görüşme

T. Gazeteci-Sendikacı 9	20 yıl	Türkiye Gazeteciler Sendikası - Anadolu Ajansı	Haber Ajansı	Ankara	İletişim
G. Gazeteci-Derneği 10	15 yıl	Çağdaş Gazeteciler Derneği	Dernek	Ankara	İletişim

ÖZET

Bu çalışmada dijitalleşme ile birlikte gazetecilerin haber üretim sürecinde zaman ve mekan deneyimlerindeki dönüşümün Türkiye'deki yansımaları incelenmektedir. İletişim teknolojilerindeki gelişmeyle birlikte üretimin her alanında yaşanan dijitalleşme, haber üretim pratiğinin en önemli aktörü olan gazetecilerin çalışma doğasını büyük ölçüde değiştirmiş ve dönüştürmüştür.

Gazeteciler başta olmak üzere haber üretim sürecinin ele alınmasında öne sürülen yaklaşımlar, genel olarak teknolojik ilerleme ya da gelişmişlik gibi olgularla açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu durum da teknolojik determinizm sorunsalını ortaya çıkarmaktadır. Buna karşı medyanın endüstrileşme sürecinden bugüne geçirdiği dönüşümü kapitalist gelişim süreciyle ilişkilendirmek, dijitalleşmeyle birlikte yaşanan değişimi anlamlandırmak adına kilit öneme sahiptir.

Bu çalışma, kapitalist Fordist üretim örgütlenmesinden post-Fordist üretim örgütlenmesine geçişte Türkiye'deki gazetecilik pratiklerinin haber üretim sürecindeki dönüşümünü zaman ve mekan bağlamında çözümlemeye çalışmaktadır. Bu kapsamda, haber üretim sürecinin dayandığı zaman ve mekan ilişkisi; teknolojik yoğunlaşma, üretimde hızlanma ve artış, mekânsal parçalanma, haber toplama tekniklerindeki değişim ve çalışma zamanı-boş zaman ilişkisi gibi başlıklar etrafında çözümlenmeye çalışılmaktadır. Bu çözümleme çabası, literatür incelemesine ve gazetecilik çalışmasında farklı mesleki deneyimlere sahip on iki kişiyle yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen bulgulara dayanmaktadır.

ABSTRACT

In this study, the transformation of traditional newsworking process by digitalization is examined in terms of journalists in the context of the relationship between time and space in Turkey. Along with the development of the communication technologies, the digitalization in all spheres has changed and transformed the nature of journalism that are the key agency of the newsworking practices.

The main arguments on newsworking process in terms of journalism generally try to be explained by technological progress or development. This causes a problematic of technological determinism. Against this, to associate the transformation that was generated from the process of media industrialization to present to the development process of capitalism has a key importance.

In this study, the transformation of journalistic work was tried to be examined by paying regard the development of capitalistic dynamics from Fordism to post-Fordism in the context of time and space in Turkey. Within this framework, the new journalistic process referring to the dialectical relationship between time and space was tried to be examined by some conceptualizations such as technological concentration, speedup and increase at news production, spatial fragmentation, transformation of newsworking and the relationship between working time and free time. This study is based on the results of literature review and the in-depth interviews with twelve journalists and specialists that have different journalistic experiences.